

**Bosznia-Hercegovina a harmadik
Balkán-háború után**

Nagy Róbert

Dara Ljubič

Hajdú Zoltán

Pap Norbert

Végh Andor

Reményi Péter

Balkán Füzetek No. 2.

Pécs, 2004.

Kiadja: a PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja
7624 Pécs, Ifjúság u. 6. Tel.: (36) 72/501-531

Sorozatszerkesztő: M. Császár Zsuzsa

Technikai szerkesztő: Pirisi Gábor és Reményi Péter

Borítóterv: Szász István

Lektorálta: Dr. Soksevits Dénes egyetemi docens

© Szerzők

Megjelent 500 példányban

ISBN 963 641 997 3

ISSN 1588-6557

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így a sokszorosítás, terjesztés, fordítás joga fenntartva.

Tartalomjegyzék

Nagy Róbert: Bosznia-Hercegovina (év)számokban	4
Hajdú Zoltán: Bosznia-Hercegovina: államiság és közigazgatási térszervezés.....	13
Végh Andor: Bosznia-Hercegovina népességének kérdései 1945-től napjainkig	30
Pap Norbert: Bosznia-Hercegovina külgazdasága	49
Dara Ljubič: What should and could be done to improve the economic situation in Bosnia and Herzegovina.....	57
Reményi Péter–Végh Andor: A Brčkoi Körzet: megoldás vagy zsákutca?	63
Térképmelléletek.....	82

Bosznia-Hercegovina (év)számokban

Nagy Róbert

A Bosznia-Hercegovinai Köztársaság a Balkán félsziget észak-nyugati térségében található, Horvátország, illetve Szerbia és Montenegró által határolva. Az ország területe 51 129 km², lakossága 4 441 000 fő, népsűrűsége 86,9 fő/km².

Az ország Jugoszláviából kiválva, 1992 óta független állam, de csak a véres polgárháború 1995-ös befejezése után beszélhetünk tényleges önállóságról. Jelenleg a köztársaság két részállamból áll: A Bosznia-Hercegovina Föderációból, amely 8 kantonra és a fővárosra, Szarajevóra tagolódik, illetve a Bosznia-Hercegovinai Szerb Köztársaságból Banja Luka központtal.

Hivatalos nyelve a szerb, beszélt nyelv még a horvát. A népesség 44,7 %-a muzulmán bosnyák, 31,4 %-a szerb, 17,3%-a horvát és mintegy 5,6%-a egyéb nemzetiségű. (becsült adatok, amelyek az utolsó népszámlálásra építenek, ami 1991-ben történt.)

A vallások megoszlása tükrözi az etnikai összetételt, a bosnyákok többsége muzulmán, a szerbek ortodox, míg a horvátok jórészt római katolikus keresztények.

Természetföldrajzi szempontból az ország hegyvidéki területnek számít, a Száva folyótól délre elterülő alföld és a Neretva völgyén kívül a Dinári-hegység uralja az ország területét, amelyet számos folyóvölgy, kisebb nagyobb medence tagol. Legismertebb hegységei a: Grmeč, Kozara, Manjača, Vlašič Šator, Vranica, Vitorog, Raduša, Bjelašnica, Čabulja és a Jahorina. Több 2000 méter feletti hegycsúcs emelkedik Boszniában, ilyen a Cincar (2006 m), a Pločno (2228 m) és az ország legmagasabb pontja, a 2386 méter magas Maglič. A folyók közül jelentős a Száva, Drina, Neretva, Boszna, Vrbas és az Una. Két hatalmas víztárolója a Drina-víztározó és a Jablanicai-víztározó. A kopár mészkőfelszíneken remekül tanulmányozhatóak a különféle karsztjelenségek, dolinákkal, uvalákkal, poljékkal és karrmezőkkel gyakran találkozhatunk.

Északról dél felé haladva az éghajlat, a talajviszonyok, a növény- és állatvilág, valamint a táj arculata óriási átalakuláson megy át. A jellegzetes közép-európai kontinentális növényzetet a Neretva völgyében haladva felváltják a szubmediterrán társulások, a jellegzetes kopár hegyoldalak, majd a tengerpartra érve tipikus mediterrán környezetet találhatunk. Az ország keskeny tengerpartja jellegzetes dalmáciai partszakasz, Neum városa a tengerparti turizmus fellegetyará.

A főváros Szarajevó (kb. 400 000 lakos) rendelkezik nemzetközi repülőtérrel, a Szerb Köztársaság székhelye, Banja Luka nagyjából 150 000 lakosú. A városok sorában Tuzla, Zenica, Mostar és Brčko következnek. (Friss népszámlálás hiányában és az óriási menekült létszám miatt lakosságszámot nem lenne szerencsés megjelölni.) Az ország agrár-ipari jellegű,

**a háborús pusztítás még mindig rányomja bélyegét a gazdaságra, jelentős
a munkanélküliség.**

A közúthálózat viszonylag fejlett és vasútvonalainak többsége is villamosított (75%). Megindult az észak–déli autópálya és gyorsvasút építése, amely nemzetközi vonal részeként kapcsolja be Boszniát az európai vérkeringésbe.

Bosznia-Hercegovina történelmi határai, maga a terület lehatárolása, a középkor óta folyamatosan alakultak ki. A legrégebbi, természetes északi határa a Száva folyó, de a keleti Drina és az északnyugati Una folyó által jelzett határai is stabilan kialakultak már a középkor végén. Szintén középkori eredetű a Dalmáciai határszakasz, talán a legképlékenyebbnek tekinthető délkeleti, montenegrói határterület stabilizálódott utoljára, a XIX. században.

A rövid 1377-1391-ig önálló Boszniai Királyság időszakát leszámítva, magyar fennhatóságú bánóságok és egyes szerb királysági tartományok osztottak a területen, majd a török tartomány (vilajet) kora következett. 1448-ban hercegi rangot vett föl Bosznia déli részének ura. Ezt a területet szokás Hercegovinának nevezni. Az átmeneti önállóság, amely a szerb és magyar hatalom közötti egyensúlyra épült 1463-ban véget ért és török fennhatóság alá került. 1878-1918 között az Osztrák-Magyar monarchia tartománya, majd 1918-1941 és 1945-1992 között a délszláv közös királyság, majd a szocialista Jugoszlávia tagállama, egyre bővülő autonómiával. 1941-1945-ig Bosznia-Hercegovina az önálló horvát állam ellenőrzése alá kerül, jelentős német erővel egyetemben. Az 1992-es népszavazás után függetlenedik, de csak a háború lezárása után, 1995-től alakul ki a mai, szintén átmenetinek tűnő megosztott föderációs államszerkezete.

Történelme szorosan összekapcsolódik a Balkán délszláv népeinek történetével. Jellegetessége, hogy önálló államként csak akkor szerveződött meg, amikor a térséget uraló nagyhatalmak meggyengülése hatalmi vákuumot eredményezett.

Az ország területe már korán birodalmak része lett, előbb Róma, majd a Bizánc, rövid ideig a Bolgár-, és a megerősödő Szerb Fejedelemség része lett. A közép–európai nagyhatalomnak számító Magyar Királyság a XII. századtól jelenik meg Bosznia területén és kisebb nagyobb megszakításokkal és intenzitással a XVI. század elejéig uralma alatt tartja Bosznia egy részét, főképp az északi, bánági területeket. Ráma királyi címét – ami Bosznia elkülönített része –, a magyar uralkodók 1918-ig viselik. A magyar és szerb királyok gyengülő hatalma, illetve Bosznia politikai jelentőségének csökkenése hívják életre több ízben is az önálló Boszniát 1180-1204 és 1377-1391 között. A Balkánon megjelenő Török Birodalom véget vet a balkáni államok önállóságának, Bosznia 1463-tól, a déli, 1448-tól Hercegovinának nevezett és átmenetileg független országrész pedig 1483-tól válik a birodalom tartományává. A boszniai népesség jelentős része mohamedán vallásra tér át. A XIX századi felkelések, háborúk és nagyhatalmi vetélkedések Bosznia-Hercegovinának nem hozzák el az önállóságot, mivel 1878-ban, a berlini kongresszus a balkáni terveket szövögető Osztrák-Magyar Monarchiának juttatja a területet, amit 1908-ban hivatalosan is bekebelez. Jugoszlávia részeként Bosznia csak részleges autonómiát élvez, majd 1992-ben mintegy 600 év elteltével válik ismét önállóvá.

Kronológia

A mai Bosznia-Hercegovina már az őskorban lakott volt. A feltárt leletek alapján, mind a kőkori, mint pedig a réz-, bronz- és vaskori ősi kultúrák nyomait megtalálhatjuk az ország mai területén.

Kr.e. II. évezred: A valószínűleg északkelet felől érkező „tengeri népek” nagy vándorlása erőteljesen érinti a balkáni területeket, és ez hosszú időre meghatározza a Balkán és a kelet–mediterrán térség népességi viszonyait.

Kr.e. I. évezred: Illír törzsek vándorolnak a Balkán–félsziget nyugati és középső területeire.

Kr.e. 400 körül: Az európai kelta terjeszkedés részeként, kelta népcsoportok érkeznek és települnek a Balkánra.

Kr.e II. század eleje: A rómaiak tartósan megvetik lábukat a mai Dalmáciában, így a görög és macedón területek elfoglalásával együtt, nyugatról és délről eléri Illíricum határát.

Kr.u. I. század: A rómaiak uralmuk alá hajtják az Illíricumot, amely a Kr.u. III. századtól nagy részben Dalmatia, kisebb részben Pannonia Inferior provinciák területéhez tartozik.

Kr.u. 395: A hanyatló Római Birodalom végleg keleti és nyugati részre szakad. A mai Bosznia-Hercegovina a Nyugatrómai Birodalom része lesz.

Kr.u. 493-553: A népvándorlás özönében átmenetileg Itália, Pannónia és Dalmácia is a Keleti Gót Királyság uralma alá kerül.

Kr.u. 540 körül-565: A Iustinianus császár alatt megerősödött Kelet-Római Birodalom, széttúzva a gótok államát, kiterjeszti hatalmát a Balkán-félsziget nyugati területeire is.

Kr.u. VII sz. eleje: A Balkánt előzönlük a déli szláv népek (horvátok, szerbek stb. elődei) akik a tengerparti területekre szorítják vissza az itt élő latin és görög nyelvű népeket.

Kr.u. VII-X. század: A horvát és szerb törzsi államalakulatok, kisebb fejedelemségek folyamatos harcban állnak az avarokkal, a Frank Birodalommal, a Bolgár állammal és egymással is. Mindez a hol megerősödő, hol gyengülő Bizánci Császárság néha csak jelképes fennhatósága alatt történik. (A horvátok a IX. században frank befolyás alatt állnak.)

931-960: Časlav, Raška fejedelmének uralkodása idején, a folyamatosan gyengülő Bolgár államból egy nagyszabású felkelés következtében Szerbia kiválik, ezzel létrejön az első önálló szerb állam.

925: Tomisláv horvát fejedelem (910-928) felveszi a királyi címet és a már korábban a frankok ellen vívott és a függetlenséget jelentő háborús időszak (819-22 és 838) után a Horvát fejedelemségek önálló királyságban egyesülnek.

934: A magyar kalandozók először jelennek meg komoly erővel a Bakán-félszigeten.

996: Velence elfoglalja a dalmát városokat.

960-1180: Raška szerb fejedelemség, melynek része Bosznia is az átmenetileg megerősödő Bizánc uralma alatt él (de a bizánci források hangsúlyozzák területi különállóságát). Ezen időszak tele van a bizánci hatalom lerázását célzó felkeléssel, háborúval.

1054: Megtörténik a keleti és a nyugati kereszténység végleges szakadása, a horvátok és a magyar uralom alatti boszniai területek lakossága a nyugati, római kereszténységet, a szerb területek inkább a keleti, görög kereszténységet követi.

1089: Zvoimir horvát király halála után a Horvát Királyság megszűnik önállónak lenni és a Magyar Királyság uralma alá kerül 1918-ig. A dalmát partokért folyamatos versengés indul a Magyar Királyság és Velence között.

1171-1196: Raška fejedelme, Nemanja István egyesíti a szerb zsupánokat és kivívja Szerbia önállóságát (1180), amit az ismét válságba süllyedő Bizánc 1190-ben el is ismer.

1137: II. Béla magyar király főképp Magyarország déli határainak védelme érdekében létrehozza a külön kormányzattal rendelkező Boszniai bánságot, élére fiát, László herceget állítja.

1138: A Boszniai bánsághoz tartozó Ráma területét a latin nyelvű magyar források Bosznia szinonimájaként használják, amelynek királyi címét a magyar uralkodók 1918-ig viselik.

XII-XIII. század: A Boszniai bánság mellett megszerveződik a Sói, az Ozorai és a Macsói bánság is, amely a Bosznia északi részén állandósuló magyar hatalmi jelenlét bizonyítéka.

1180-1204: Kulin bán idején Bosznia rövid ideig önállóvá válik.

1196-1224: Nemanja István fia, István felveszi a szerb királyi címet (1217), ezzel a szerb királyság hatalmi tényezővé válik a Balkánon. Utódai folyamatos háborúkat vívnak Észak-Albániában, Bulgáriában, Boszniában – Bizánc, a bolgárok és a magyarok ellen.

XIII. század: Megjelenik és elterjed a tévesen bogumilnak nevezett „eretnység”, amely ellen az egyház kíméletlenül szembeszáll, de a boszniai földesurak és a perifériális, hegyvidéki területek elzártsága miatt nem tudja azt felszámolni, csak a XIV-XV. században.

1331: A Szerb Királyság eléri legnagyobb kiterjedését, Bosznia egy része, pontosabban Hum, Albánia, Zéta (Montenegró), Macedónia, Epirusz, Bulgária egyes részei tartoznak uralma alá.

1331-1355: Dusán István szerb király sikeres a magyarok elleni háborújában és Szerbiához csatolja a Macsói bánságot és Belgrádot is.

1355-1459: A Szerb Királyság gyorsan lehanyatlik, előbb a belső ellentétek, majd az Oszmán Török Birodalom európai megjelenése megpecsételi sorsát. Lázár szerb király bár először legyőzi a törököt (1371 Marica), de a túlerő és a belső válság miatt a döntő ütközetben alulmarad (1389 Rigómező), és török vazallus lesz. A török tudatos hódítása 1459-ben hozza el a véget, amikor is Szerbia elveszíti függetlenségét és török tartománnyá válik.

1377: A gyengülő szerb hatalom miatt a magyar király, I. Lajos által is támogatott Tvrtko Boszniai bán (1353-1391) felveszi a Szerbia és Bosznia királya címet.

1391-1463: Meghatározóak Bosznia számára Zsigmond magyar királlyal vívott harcok, amelybe a törökök is beavatkoznak. A boszniai előkelők szerb ellenes harcai folyamatosak, amelybe a bogumilokat is bevonják. Az anarchia, előbb a török vazallusává (1436), majd tartományává teszi Bosznia nagy részét (1463).

1482: Hercegovina területe is török uralom alá kerül, ami évtizedeken át Stjepan Vučić (1448 óta hercegi rangban) rövid ideig tartó halogató politikájának köszönhetően részleges függetlenséget élvezett.

1386-1526: Az immár Török Birodalommal határossá váló Magyar Királyság igyekszik a déli határokat stabilizálni és megerősíteni a végvári rendszert. A nagyszabású hadjáratok (1396, 1444, 1448) kudarcra után a védekezésé a fő szerep, amelyben Bosznia még magyar uralom alatti területei fontos szerepet töltenek be. Ennek értelmében 1444-ben létrejön a Jajcai Bánság, illetve a Szrebrniki Bánság. A boszniai végvárak fontos szerepet játszanak a későbbiekben, Jajca (1463), Szrebrnik, Banja Luka, Só, Szabács, Bobovac, Bihács stb. Az észak boszniai magyar fennhatóság az 1526-os hadjárat után folyamatosan elveszik, és a terület évszázadokra török hatalom alá kerül.

XV.-XIX. század: A török uralom alatt Bosznia és Hercegovina területén a hajdani Szerb Királysággal ellentétben gyorsan terjedt a muzulmán vallás. A katolikus horvátok és az ortodox szerbek közül sokan választják a muszlim vallást, részben a gyenge egyházi hatalom, az egyházak versengése, a zűrzavaros állapotok, csalódottság.

A rengeteg háború következtében az első időszakban a migráció felerősödik, egyes vidékek teljesen elnéptelenednek, sokan például Magyarországra menekülnek. A XVII. század utolsó harmadáig Bosznia viszonylagos nyugalmat élvez, bár felkelések, lázadások gyakorta előfordulnak főképp a keresztény népesség körében.

1580: Bosznia önálló vilájet lesz az oszmán birodalmon belül.

1683-1699: A Habsburgok által vezetett keresztény seregek „Szent Ligája” felszabadítja Magyarországot a török uralom alól és katonai sikereket ér el a Szávától délre is, ennek ellenére a karlócai békekötés (1699) a Szávánál húzza meg az új határt, ezzel Bosznia török uralom alatt marad.

1711-1739: Újabb háború a törökkel (1711-1718). Az ezt lezáró Pozseveraci béke rövid ideig a Habsburgoknak juttatja többek között Bosznia északi szegletét, de az újabb, ezúttal sikertelen háború (1735-1739) és az ezt követő Belgrádi béke értelmében a Temesköz kivételével a török újra bevonul a szerb és boszniai területekre.

XIX. század eleje: A Török Birodalom folyamatosan gyengül, nő az elégedetlenség. Megjelenik az orosz befolyás: Oroszország nagyhatalmi terveit igyekszik a balkáni szláv „testvérek” megsegítésének köntösébe öltöztetni. A felkeléseket, főleg szerb oldalon egyre jelentősebben támogatja az Orosz Birodalom.

1830: Szerbia a sorozatos felkelések után autonómiát kap a töröktől.

1875-77: Újabb orosz–török háború. Az orosz győzelem megnyitja a lehetőséget a balkáni államok függetlenedése irányába, de Boszniával nem ez történik.

1878: Berlini kongresszus. A nagyhatalmak támogatják Bulgária, Szerbia, Montenegró függetlenségét, Bosznia-Hercegovina az Osztrák-Magyar Monarchia fennhatósága alá kerül.

1880-as évektől növekszik a horvát és a szerb nacionalizmus, amit az anyaországok jelentősen támogatnak. Az osztrák-magyar vezetés megpróbálja ezt megakadályozni, létre kíván hozni egy egységes boszniai identitást, vallási alapokon, főképp muzulmán boszniai segítséggel, de a nacionalizmus ellen nem tehet semmit.

1903: A Szerb Királyságban a nacionalista vonulat veszi át a hatalmat, tovább romlik a szerb–osztrák-magyar kapcsolat. Bosznia-Hercegovina jó terep a szembenálló nacionalista erőknek, ami tovább bomlasztja az ingatag tartomány helyzetét.

1908: A Monarchia ténylegesen annektálja Bosznia-Hercegovinát. Felerősödik a szerb nacionalista mozgalom Boszniában. Háborús feszültség.

1914: Szarajevóban merényletet követnek el Ferenc Ferdinánd és felesége ellen. Az elkövető egy szerb nacionalista Gavrilo Princip. A merénylet „casus belli”, a Monarchia hadat üzen Szerbiának, majd kitör a világháború.

1914-18: A központi hatalmak nehezen, de német és bolgár segítséggel legyőzik Szerbiát (1915). A központi hatalmak uralják is a Balkánt, de 1918 őszén a balkáni front a többi hadszíntér frontjával együtt összeomlik, és maga alá temeti az egész Monarchiát.

1918: Létrejön a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság.

1920-1929: A mesterségesen összerakott és túlnyomó részben a szerb nacionalizmusra épülő állam sok gonddal küzd, gyakoriak a nemzetiségi ellentétek, Boszniában sem nyugodt a helyzet. 1921-ben diktatórikus, nacionalista alkotmányt vezetnek be, a horvátok ellenzékbe kerülnek. 1928-ban politikai gyilkosság történik, lelövik a legnagyobb horvát párt vezetőjét.

Felfüggesztik az alkotmányt, királyi diktatúra, bebörtönzések, cenzúra bevezetése. A királyság felvette a Jugoszlávia nevet a nemzetiségi ellentétek levezetése érdekében.

1934: A kiélezett horvát-szerb viszony betetőzése, a király, II. Sándor meggyilkolása volt, akit horvát nacionalisták öltek meg.

1941 március: Jugoszlávia csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez, de április 5-én egy felkelés elmozdítja a kormányt, az új hatalom felmondja az egyezményt, majd másnap Németország megtámadja és villámháborúban legyőzi Jugoszláviát és Görögországot.

Az országot feldarabolják. Dalmácia nagy része, Montenegró olasz, Szerbia német megszállás alá kerül. Horvátország önálló csatlós állammá alakul, Bosznia-Hercegovina egésze a horvát állam ellenőrzése alá kerül.

Még ebben az évben jelentős partizánmozgalom indul a boszniai hegyekben, ahol rövidesen egész hadsereg áll készen a német, olasz, és horvát usztasa erői ellen.

1943 november 29: a Boszniai Jajcában megalakul a Jugoszláv Ideiglenes Kormány, amely az ország felszabadítását tűzi ki legfőbb céljának, vezetője a partizánok vezére Josip Broz Tito.

1945: A Tito vezette partizánhadsereg, a lakosság és a szövetségesek támogatása segítségével, önállóan felszabadítja az ország területének nyugati felét. (Szerbiát 1944-ben szovjet segítséggel szabadították föl.)

Megalakul a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság.

1970 –1974: Tito javaslatára módosítják az alkotmányt, ami nagyobb önállóságot biztosít a tagköztársaságoknak, így Bosznia- Hercegovinának is. A muzulmán bosnyákok helyet kérnek a „hat nemzet” Jugoszláviában

1980: Meghal Tito elnök, lassú bomlási folyamat indul be az országon belül.

1984: A látszólagos nyugalom és a szocialista blokkon belüli viszonylagos jólét képe tárul a világ elé, amikor is a Sarajevóban rendezik meg a téli olimpiát.

1990: A szövetségi köztársaságokban egyre erősödik a nacionalizmus. Bosznia-Hercegovina választásokat tart, ahol a muzulmánokat tömörítő demokratikus PDA nyeri a legtöbb mandátumot, a szerb SDP és a horvát CDU-BH előtt. Bosznia-Hercegovina elnöke Dr. Alija Izetbegović lesz.

1991: A szerb többségű észak-nyugat Boszniában létrejön egy szerb terület, amely a horvátországi Krajinához hasonlóan deklarálja önállóságát és felveszi a kapcsolatot a horvátországi szerbekkel. Az év végén Szlovénia és Horvátország önállóvá válása után Boszniában is felgyorsulnak az események. A szerbek autonóm állama elismerését követeli Boszniában.

1992 február 29–március 1: Az elkülönülő boszniai szerb területek által bojkottált népszavazáson a többség az ország teljes önállósága mellett

dönt. A szerbek helyi vezetője, Dr. Radovan Karadžić kinyilvánítja a Bosznia-Hercegovinai Szerb Köztársaság megalakulását.

Áprilisban kitör a háború, júliusban szerb sikerek északon, majd a szerbek internáló táborokat hoznak létre a muszlim és horvát népesség kitelepítésére és sok helyen kivégzésére. Etnikai tisztogatások, pusztítás mindhárom fél részéről. Szeptemberben a bosnyákok elfoglalják Goraždét és kísérletet tesznek az északi szerb folyosó áttörésére.

A Boszniai horvátok is bejelentik igényüket az ország területének 30%-ra.

1993-1994: A NATO meghirdeti a boszniai légtér szigorú ellenőrzését. A háború szinte mindenütt fellángol, a hadseregek és a felfegyverzett civil irreguláris erők óriási pusztítást visznek véghez. A szerbeket Szerbia, a horvátokat Horvátország támogatja. Az etnikai átrendeződés lényegében megtörténik, a nemzetközi nyomásgyakorlás nem éri el a célját. Tárgyalások, rendezési tervek követik egymást, de a véres harcok tovább folynak. Különösen sokat szenvednek a vegyes lakosságú területek és a nagyvárosok. Goražde, Bihać, Sarajevo, Mostar, Srebrenica, Tuzla, Brčko stb.

1994 február 5.: Brutális szerb támadás a szarajevói piactéren, a támadás képei bejárták a világot.

1994-1995: NATO gépek több helyen bombázást hajtanak végre szerb célpontok ellen.

A frontokon patthelyzet alakul ki, a bosnyákok és a horvátok egyeznek meg legelőször. A nagyhatalmak kompromisszumos területfelosztást javasolnak, főképp etnikai alapon. Ez több helyen elismeri a háború alatti nem éppen békés etnikai átrendeződést. Nemzetközi nyomásra tárgyalóasztalhoz ülnek a boszniai harcoló felek és előbb 60 napos tűzszünet lép életbe (október 12), majd november 21-én az USA egyik ohio-i légibázisán, Daytonban megszületik a békeszerződés, amit december 14-én formálisan Párizsban írnak alá. Az ország ideiglenesen egy Boszniai Szerb Köztársaságra (49%) Pale fővárossal és egy horvát-bosnyák Föderációra oszlik (51%), Szarajevó a főváros, speciális statust élvez. Mintegy 60 000 fős NATO ellenőrzés alatt álló katonai erő települ az országba (IFOR). Ők váltják formálisan a már Boszniában állomásozó „gyors reakálású” NATO erőket. A háború három éve alatt milliókra tehető a sebesültek, kitelepítettek száma, a halálos áldozatok száma, az eltűntek miatt bizonytalan, de legalább 250 000 főt tesz ki.

1997: SFOR erők telepítése Boszniába. A stabilizációs nemzetközi haderő, az IFORT váltja.

1998: A Boszniai Szerb Köztársaság Fővárosa Paléból Banja Lukába helyeződik át. Bosznia-Hercegovina új fizetőeszköze a konvertibilis márka lesz.

1999: Lejár az ENSZ Biztonsági Tanács által Boszniába küldött erők, az SFOR mandátuma, helyüket fokozatosan a helyi biztonsági erők veszik át.

2000: Választásokat tartanak Bosznia-Hercegovinában, ahol a hagyományos bosnyák, szerb és horvát politikai erők mellett sok új párt jelenik meg, különösen jól szerepel a szociáldemokrata párt.

2002 április 24: Bosznia-Hercegovina az Európa Tanács tagja lesz

2003: Több tömegsírt tárnak fel Bosznia szerte. Folynak a háborús bűnösök elleni nemzetközi perek. Meghal Izetbegović volt államfő, a független Bosznia-Hercegovina egyik létrehozója.

Bosznia-Hercegovina: államiság és közigazgatási térszervezés

Hajdú Zoltán

Summary

The independent statehood of Bosnia-Herzegovina bears historical and political importance not only for itself, but (carrying different values and interests) for all of its neighbours and for the wider international community as well.

Bosnia-Herzegovina with its complicated state structure, multiethnic, multireligious texture and a real multiculturalism influencing almost every aspects of the life, is not only important for the Balkan but for the whole Europe. The reconciliation and coexistence of different nations can be instructive for all.

The biggest question of the future is how the three nations can accept the state structure which is on one hand democratic, but on the other, according to the values (and interests) of the international community, is determined in many aspects and in some means even restrictive.

1. Bevezetés

Az államosodási folyamatok a Balkán-félsziget egészén bonyolult belső és külső feltételek keretei között játszódtak le történetileg és a XIX. század elején kezdődő modernizáció időszakában is. Ez a sajátosság, illetve meghatározottság fokozottan igaz Bosznia és Hercegovina (a továbbiakban BiH) esetében, mely sok szempontból a Balkán-félsziget központi területének tekinthető, így szinte minden belső és külső folyamat meghatározó módon érintette.

Az államosodás kérdésköre egyrészt sohasem volt elválasztható a terület etnikai sajátosságaitól, (melyek a VI-VII. századi szláv bevándorlástól kezdve rendkívül bonyolult módon alakultak, s különösen azzá váltak a török megszállás alatt, valamint az utána bekövetkező időszakban), másrészt a külső beavatkozások, hódítások következtében kialakuló megszállói érdekektől. Az etnikum, vallás, nyelv kérdésköre BiH területén a Kelet-Európában „megszokottakhoz képest is” összetett módon alakultak a XIX. századtól, a külső befolyásolás is mélyebb volt a nagytárségi viszonyokhoz képest.

1991, illetve 1995 után BiH belső és külső viszonyrendszere megőrizte a „történetileg determinált” bonyolultságát mind az államiság, mind pedig annak belső struktúrája tekintetében. BiH léte vagy nemléte a belső és külső erők és törekvések érdekrendszerében formálódott, s több időszakban úgy tűnt, hogy sem a belső, sem pedig a külső szereplőknek nem érdeke az egységes BiH fenntartása. A sokfaktorú kompromisszum eredménye végül is a formálisan egységes, de belsőleg megosztott BiH lett.

2. A terület földrajzi sajátosságai

A Bosona (Bosznia) földrajzi megnevezés írásban – jelenlegi ismereteink szerint – Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár „A birodalom kormányzásáról” c. művében jelent meg először 950-körül. A régió kezdetben csak Szarajevó környékét jelölte, majd később egyre szélesebb földrajzi térre vonatkoztatták.

A terület déli részét (Hum/Hulm) időszakosan ellenőrző Vukcsics István 1448-ban felvette a hercegi címet, majd a terület ezen keresztül kapta a Hercegovina megnevezést, ami először török formában jelent meg. Hercegovina tehát egy történelmi–politikai térfogalomként jelent meg, majd közigazgatási és földrajzi fogalomná vált.

„Bosnia and Herzegovia is placed in the center of the Balkans” – határozza meg az ország földrajzi helyzetét a központi kormány szinte minden hivatalos kiadványa. Nem csak földrajzi helyzete, hanem természetföldrajzi alap-meghatározottságai miatt is „igazi Balkán” Bosznia, hiszen az ország területének mindössze 8%-a alacsonyabb 150 méternél, az ország területének jelentős része 500 méter tengerszint feletti magasságban helyezkedik el.

Az ország jelentősebb folyói – a Neretvát leszámítva – a Száva irányába, északra folynak. BiH légvonalban közel fekszik az Adriához (van egy 20 km hosszú saját tengerpartja is), de a folyók nem tárták fel a tenger felé. Így BiH sok tekintetben kontinentális meghatározottságú területté vált.

A mai BiH területe négy nagy, sajátos jelleggel bíró, földrajzi tájra oszlik:

- Közép-Bosznia, 12 920 km², 1249 ezer fő, az ország legmagasabban fekvő területe, történetileg a belső politikai térképződés magterülete, ma a legjobban fejlett része;
- Peri-Pannon-Bosznia, 21 622 km², 2253 ezer fő, az ország legértékesebb mezőgazdasági területe, történetileg az ország népesedési súlypontja, kaput nyitott mindig Közép-Európa felé;
- Hercegovina, 11 842 km², 325 ezer fő, földrajzilag igazi magas karszt terület, a táj mindössze 9%-a alkalmas mezőgazdasági művelésre, alacsony népességű, történetileg szegény terület volt mindig;

- **Mediterrán-Bosznia, 5 399 km², 296 ezer fő, a régió a karszt és a tenger között helyezkedik el, itt található az ország rövid tengerpartja és egyetlen tengeri üdülőhelye és kisebb turisztikai kikötője.**

A természetföldrajzi értelemben szétagolt térben történetileg eltérő életformák alakultak ki, a különböző területek regionális érdekviszonyai mindig más-más irányba mutattak, illetve hatottak.

A közigazgatás területi szervezése szempontjából a természeti földrajzi struktúra inkább a szétagolódás irányába hatott, illetve a kialakuló, s változó birodalmak sem tudták maximálisan uralni a földrajzi teret. A zárt, nehezen megközelíthető földrajzi terekben élő közösségek részben autonóm módon fejlődtek.

3. A történetileg bonyolult államosodási folyamat

A mai BiH területének politikai tértörténeti folyamatai rendkívül bonyolultak, éppen úgy, mint az egész Balkán-félsziget, illetve a szélesebb térségé. A tértörténet alapvető kérdése hosszú időszakon keresztül az volt, hogy a mai BiH területén önálló politikai térképződmény jön-e létre, avagy a terület integrálódik valamilyen nagyobb állam vagy birodalom keretei közé. A terület történetét többféle módon szakaszolják, de az államosodás és a tértörténet szempontjából számunkra a következő szakaszok jelenhetnek meg.

3.1. Illyr korszak

Az időszak szállásterületi és politikai folyamatai szélesebb földrajzi teret érintettek, mint a mai BiH, de megjelentek a belső fejlődés lehetőségei is. BiH területe részben osztott volt az illyrek és a trákok, majd az illyrek és a makedónok között.

3.2. Római birodalmi szakasz

A mai BiH területének mediterrán része integrálódott egy politikai-földrajzi nagytérbe (Kr.e. 168-tól), s ezen a birodalmi szervezeten belül önálló térszervezeti egységgé (Illyricum) alakult, s nem is tartozott a leginkább periférikus egységek közé. A Római Birodalom területi gyarapodásai és átszervezési folyamatában a mai BiH területének belső tagolása többször változott. A birodalom 395-ös megosztásakor a nyugati félhez került.

3.3. Bizánci birodalmi idők

A mai BiH a római utóbirodalom egyik (változó területi kiterjedésű és uralmú) nyugati perifériájaként jelent meg. BiH államosodási folyamatai – a korábbiak részbeni megszakításával – a VII. században, a szláv lakosság tömeges megtelepedésének időszakában új meghatározottságokat kaptak. A Bizánci Birodalom keretei között (néha csak formális, néha pedig tényleges uralma alatt). BiH területe a nyugati és a keleti kereszténység térítési versenyterületévé alakult a IX. században.

3.4. Délszláv államosodás

A különböző délszláv (horvát, szerb) politikai térképződmények a IX-X. században integrálták a terület egy részét. BiH mai területe általában megosztott módon illeszkedett be Raška, Ráma és Horvátország keretei közé. A „politikai határok” a Drina vagy a Bosna folyó mentén húzódtak.

3.5. Magyar idők

A magyarországi latin nyelvű forrásokban megjelenő Ráma (eredetileg egy kis régió Hercegovina területén, majd később a Bosznia megnevezés szinonimájaként használták) a XII. század elején (1102–1105) Horvátországgal együtt magyar uralom alá került, de jelentős autonómiát élvezett, a horvát–dalmát bán kormányzása alatt. A mai BiH területe részben nagytérsegi ütköző zónává válik a Magyar Királyság, Bizánc és Velence között. A magyar uralom megerősítése érdekében II. Béla a fiát „Ráma hercege” címmel ruházta fel 1137-ben, majd 1141-ben maga felvette a „Ráma királya” címet. (1165-ben a Szerémség, Bosznia és Dalmácia átmenetileg beépült a bizánci thema-rendszerbe.)

III. Béla kormányzójaként Kulin „bosnyák bán” (1180-1204) uralma alatt Bosznia (a mai terület középső és északi része) lényegében teljes függetlenségre tett szert a gyakorlatban. A terület lakossága jelentős részben a római katolikus egyházat követte. A mai Bosznia déli területei (Hum/Hulm) szerb befolyás alatt állottak, s az ortodoxia volt a meghatározó vallás. (1198-ban András herceg legyőzte a szerbeket, s felvette a „Hum hercege”, majd a „Ráma hercege” címet is.) A XIII. század egyik fontos kérdése a terület számára a „Boszniai Egyház” elismerése, illetve küzdelme az önállóságért. A bogumil vallás sajátosságai lehetőséget adtak egyrészt a pápa, másrészt a magyar hatalom folyamatos beavatkozására. (A dalmáciai városokból 1200-ban kiűzött bogumil eretnekeket Kulin bosnyák bán befogadta.) III. Ince pápa a magyar uralkodót a boszniai eretnekség felszámolására szólította fel.

A mai BiH területe 1272-ben részben a Magyar Királysághoz, s azon belül Horvátországhoz, illetve 3 bánságba (ozorai, sói, boszniai/rámai) szervezve a központi hatalomhoz, részben pedig Szerbiához (Rácország) tartozott.

3.6. Független államiság szakasza.

Az Árpád-ház kihalása után a boszniai területi hatalom kihasználta a központi hatalom meggyengülését, a Kotromanic család vezetésével autonómiára törekedett. Nagy Lajos magyar király 1353-ban vette feleségül Kotromanic István bosnyák bán leányát. Kotromanic Trvtko (a magyar forrásokban általában Trvkó) boszniai bán kormányzása (1353-1391) alatt Bosznia csaknem független államként jelent meg a szomszédok számára, sőt egyfajta regionális nagyhatalomként funkcionált. (Nagy Lajos figyelmet fordított a feudális kötelékek látványos fenntartására. Trvtko 1363-ban megverte Nagy Lajos két támadó hadseregét is, megőrizte függetlenségét. Miután 1365-ben a lázadók elűzték Trvtkot, Nagy Lajos „kegyesen” visszahelyezte fejedelmi székébe.) Kotromanic Trvtko 1377-ben – Nagy Lajos hozzájárulásával – I. Trvtko István néven Szerbia és Bosznia királyává koronáztatta magát. 1390-ben I. Trvtko – kihasználva a magyar központi hatalom meggyengülését – horvát és dalmát területeket foglalt el. Trvtko tényleges uralkodási tere halálakor magában foglalta a mai Bosznia-Hercegovina nagy része mellett Dalmácia, Montenegró és Szerbia déli területeit is.

3.7. A török birodalmi korszak

1390-től fokozatosan kibontakoztak az Észak-Balkán területén a magyar-török konfliktusok. Az 1430-as évektől kezdve Bosznia területe fokozatosan török uralom alá került. A boszniai elit – a külföldi segítség reményében – hozzájárult a Boszniai Egyház felszámolásához, de érdemi segítséget nem kapott sehonnan sem függetlensége megvédéséhez. Bosznia meghódítása lényegében 1463-ra befejeződött. Hercegovina a Török Birodalmon belül egyfajta autonómiával rendelkezett 1482-ig.

A Török Birodalom hosszú évszázadai alatt jelentős etnikai és vallási változások következtek be BiH területén. A legjelentősebbnek a muzulmán vallás terjedése, valamint az ortodox vallású szerb etnikum fokozatos térnyerése tekinthető. A török viszonylagos toleranciával viseltetett a vallási kérdésekben, de a vallási elkülönülés jelentősége fokozódott a török hódoltság időszakában. (A hódoltság első időszakában kialakított millet-rendszer a lakosság vallási csoportosítását jelentette elsősorban, de társadalomszervezési tartalma is volt.)

1580-ban a török közigazgatás rendszerében létrejött a Boszniai Vilajet, mely a mai BiH kiterjedt területei mellett magában foglalta a szerb és horvát szállásterületek jelentős részét is, valamint időszakosan kiterjedt magyar területekre is. 1624-re a mai BiH lakosságának mintegy 2/3 része muszlimmá vált.

Magyarország felszabadítása (1699) után a Habsburg és a Török Birodalom európai jelentőségű küzdelme és versenye áttevéődött a Balkán, jelentős részben BiH területére. BiH sorsát méginkább és látványosan a belső átalakulási törekvések és a külső beavatkozások formálták ettől az időszaktól kezdve. Bosznia a XIX. század közepére területi autonómiára

próbált szert tenni a Török Birodalmon belül, de ez irányú kísérleteit a Porta végül meghiúsította.

3.8. Osztrák–Magyar Monarchia évtizedei.

Az első modern balkáni/bosnyák válság (1875–1878) egyszerre hordozott belső és külső elemeket. Oroszország először avatkozott be új módon a Balkán folyamataiba. A vallási segítséget hangoztatta, de valójában tiszta nagyhatalmi, imperialista politikát valósított meg. Az európai egyensúlyra féltékeny nagyhatalmak BiH-át az Osztrák–Magyar Monarchia „gondjaira bízták” a Berliini Kongresszus határozataiban. Ezzel a döntéssel BiH nemzetközileg meghatározott területi kiterjedésre és politikai meghatározottságra tett szert. Minden későbbi döntést az ekkori területi kiterjedéshez viszonyítottak.

1879-ben Bosznia 51 246 km² területén 1 158 440 ember élt, a tartomány népsűrűsége mindössze 22,6 fő/km² volt. A Monarchia többi részéhez képest szinte minden tekintetben elmaradottnak számított.

A okkupáció után a területet nem csatolták a dualista Monarchia egyik feléhez sem, hanem a közös pénzügyminisztérium irányítása alatt állott. Bosznia helyzetének relatív stabilizálásában jelentős érdemeket szerzett Kállay Benjámín (Béni), mint közös pénzügyminiszter (1882–1903). Kállay jelentős törekvése volt a „boszniai nemzet” kialakítása, melyben nem volt szó horvátokról, szerbokról, csak római katolikusról, ortodoxról, muzulmánról.

A Monarchia a következő válság keretében 1908-ban a formális birtoklást felváltotta az annexióval. Ezzel a lépéssel a Monarchia nem oldotta meg sem BiH, sem pedig önmaga helyzetét, hanem inkább olajat öntött a szunnyadó parázsra.

A világháború kitörése előtt a tartomány lakosság száma 1 898 044 fő volt, tehát az okkupáció utáni lélekszámhoz képest jelentősen emelkedett. A Monarchia időszakában megindult a modern infrastruktúra (vasúthálózat) kiépítése, s különösen a városok, azon belül pedig Szarajevó lépett előre a modernizációs pályán.

3.9. Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, illetve I. Jugoszlávia korszaka

Az I. világháború után létrejövő Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd 1929-től Jugoszlávia keretei között a mai BiH kérdésköre mindenkor fontos volt, de a szerb-horvát rivalizáláshoz, majd nyílt politikai küzdelemhez képest mégiscsak alárendeltebb jelentőségű. 1918–1922 áprilisa között BiH megőrizte területi egységét az új állami formációban. 1922-ben az új államterületen alapvető közigazgatási reformot hajtottak végre, 33 közigazgatási kerületre (oblaszt) tagolták, de a történeti egységek formálisan megmaradtak. A későbbi közigazgatási reformok során a terület „megszerzési” egységét és határait általában nem tartották tiszteletben. Az 1929-es reform során négy bánóság között osztották meg a területet. Az 1939-es reform során felvetődött az önálló boszniai bánóság kialakításának

igénye és lehetősége, de a két nagy nemzet meg tudott egyezni a közös érdekű felosztás alapjaiban. Jugoszlávia egésze a reform után 9 bánságra, 345 járásra és 3 896 községre tagolódott. A mai BiH területe megosztott a horvát, a vrbászi, a drinai és a zétai bánságok között.

BiH mai területére átszámítva az adatokat azt állapították meg, hogy 1921 és 1931 között a lakosság száma dinamikusan nőtt, 1 890 440 főről 2 323 555 főre emelkedett. A két világháború közötti időszakban a városi népesség számának emelkedése erőteljesen meggyorsult.

3.10. Bosznia a II. világháború alatt

Jugoszlávia szétesését követően a mai BiH területeinek egésze az új, független Horvátországhoz került. A véres világháborúban, illetve többosztatú (területileg gyakran szerep- és uralomváltó) polgárháborúkban BiH lakossága (függetlenül vallási, nyelvi, nemzeti hovatartozásától) sokat szenvedett. Földrajzi okoknál fogva BiH területe a Titó-féle partizánmozgalom egyik meghatározó területévé vált. 1943 decemberében a boszniai Jajcában jelentették be a felszabadított területekre vonatkozóan az új hatalom kormányzati struktúrájának kialakítását. BiH területének a világháború alatti embervesztését mintegy 200 ezer főre becsülték.

3.11. Bosznia-Hercegovina a II. Jugoszláviában

Jugoszlávia 1945-ös újjáalakításakor Titó az egységes Bosznia és Hercegovina Köztársaság (SR BiH) megteremtése mellett foglalt állást. BiH az egységes Jugoszlávia 6 köztársasága között a harmadik legnagyobb területű és népességű egysége lett (Szerbia és Horvátország után.) 1946-ban a SR BiH 7 területi és 1 városi kerületre, valamint 78 járásra tagolódott területileg. BiH népességszámát 1948-ban 2 564 308 főre tették, tehát a háborús pusztítások ellenére is jelentősen nőtt.

A köztársaság területén szinte folyamatosak voltak a közigazgatási reformok, melyek mindig egybekapcsolódtak Jugoszlávia egységes átszervezésével. Az 1947-es közigazgatási reform során 65 járást és 13 várost alakítottak ki. 1953 újabb közigazgatási átszervezést hozott, ekkor 66 járásra, 5 nagyvárosra, 54 városra és 364 községre tagolták a köztársaság területét. A felosztás 1955-ben 15 járásra, 191 községre módosult. Az 1963-as reform után (Jugoszlávia nevébe az alkotmány módosításával ekkor került be a „Szocialista” megjelölés) ismét módosult a közigazgatási felosztás, 6 nagyobb egység mellett 106 községet alakítottak ki. A stabil kereteit 1967-ben nyerte el a közigazgatási felosztás, ekkor 106 községet alakítottak ki a köztársaság területén, melyek száma 1989-re mindössze 109-re nőtt.

1968/1971-ben a boszniai muzulmánokat az alkotmány önálló nemzetként határozta meg. Az 1974-es alkotmány relatíve széles jogokat biztosított a köztársaságok számára. A Titó utáni korszakra készülve egyfajta

decentralizációt hajtottak végre. Titó halálával (1980. május 4.) szinte minden területen új folyamatok bontakoztak ki.

A kommunista Jugoszláviában a társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok centralizált és decentralizált irányításának és kezelésének lehetőségei egyaránt megjelentek. BiH területén ez azzal járt, hogy a gazdaság fejlesztése erősen koncentráltan (Szarajevó, Banja Luka, Mosztár, Zenica, Tuzla) jelent meg elsősorban, s a fejlesztések nem voltak nemzetiségi-vallási meghatározottsággal jellemezhetőek.

BiH területe az egységes Jugoszlávia összterületének 20%-át tette ki, népességi aránya fokozatosan növekedett (1948 – 2 564 308 fő – 16,3%, 1981 – 4 124 256 fő – 18,4%, 1991 – 4 377 033 fő – 19%) a népesség magasabb természetes szaporodása és a pozitív bevándorlási mérleg miatt. A népesség nemzetiségi összetételében egyértelmű belső módosulások játszódtak le, folyamatosan emelkedett a muszlim népesség aránya.

1991-ben a köztársaság területe 51 129 km², lakosság száma pedig 4 377 033 fő volt. A népesség 43,5%-a volt muszlim, 31,2%-a szerb, 17,4%-a horvát, 5,5%-a jugoszláv. A három nagy etnikai csoport mellett még jelentősebb volt a jugoszlávok (5,6%) aránya, de a sajátos történeti fejlődés következményeként minimális létszámban éltek a területen a népszámlálás szerint montenegróiak, makedónok, szlovének, albánok, csehek, olaszok, zsidók, magyarok (893 fő), németek, lengyelek, cigányok, románok, oroszok, rutének, szlovákok, törökök és ukránok is.

A legjelentősebb és legnépesebb város, a főváros, Szarajevó (415 631) volt, mellette Zenica (145 837), Banja Luka (142 644), Tuzla (131 866), Mosztár (127 034), Prijedor (112 635) és Doboj (102 624) emelkedett ki.

4. A független Bosznia-Hercegovina létrejötte és véres újjászületése

A délszláv átalakulás, majd válság ebben a térségben minden más területnél jobban kiélezte az etnikai-vallási ellentéteteket, a politikai élet újraszervezése elsősorban a nemzeti jellegű pártok bázisán ment végbe. Az 1990 novemberében megtartott első szabad választásokon a három nemzeti-vallási közösséget reprezentáló párt szinte az etnikai viszonyoknak megfelelő eredményt ért el. A kollektív államelnökség 7 helyét egymás között oszthatták el, az újonnan létrejött kétkamarás parlamentben hasonló módon alakultak az eredmények.

Bosznia és a bosnyák muzulmánok sajátos helyzetbe kerültek a jugoszláv válság során. Sok tekintetben érdekük volt Jugoszlávia fenntartása, a föderatív berendezkedés demokratizálásának bázisán. Ebben az államszövetségben látták sokáig alkotmányos létük és BIH egységének garanciáit. A boszniai szerbek és horvátok számára elfogadható, sőt egy részük számára kívánatos volt az anyaországhoz való csatlakozásuk.

1990 decemberében a három legerősebb etnikai-nemzeti párt még politikai kompromisszumra tudott jutni. A legnagyobb bosnyák párt vezetője, Alija Izetbegović lett az államelnökség elnöke. A nehezen létrejött koalíciós kormány (a miniszterelnök a horvát Jure Pelivan lett) kísérletet tett az átalakulás zökkenőmentes levezénylésére, a potenciális konfliktusok csökkentésére. A legnagyobb szerb párt vezetője (Momcilo Krajinik) a Parlament elnöke lett.

1991 áprilisában a döntően szerb lakossággal rendelkező északi és nyugati területek egyfajta új politikai-területi formációt (Municipal Community of Bosanska Krajina) hoztak létre. Szeptemberben a szerb többségű önkormányzatok megkezdték a Szerb Autonóm Régiók (4) létrehozását. Október 15-én a Parlament többsége kinyilvánította BiH szuverenitását. Erre válaszul a szerb képviselők létrehozták a „Bosznia-Hercegoviani Szerb Nemzetgyűlést”. Novemberben a boszniai szerbek saját népszavazásukon azt fogadták el, ha BiH kikiáltja teljes függetlenségét, akkor ők a „közös” Szerbia keretei közé akarnak kerülni. Úgy vélték, hogy az önrendelkezés joga nem csak köztársasági, hanem szállásterületi szinten is legitím.

1992 januárjában Horvátország és Szlovénia függetlenségének nemzetközi elismerésével BiH is a polgárháború szélére sodródott. A kérdés az volt, hogy a szerbek és a horvátok hogyan fognak viszonyulni az új helyzethez, hajlandók-e egy bosnyák muzulmánok által dominált BiH keretei között élni, avagy más megoldást választanak.

Az ENSZ BT 1992 februárjában szarajevói székhellyel létrehozta az UN Protection Force-t (UNPROFOR). Ennek feladata ekkor még csak Horvátország területére vonatkozóan volt.

1992. február 29.–március 1. között Boszniában népszavazást tartottak (melyet a szerb lakosság bojkottált) a függetlenség kikiáltása kérdésében. (Az Európai Közösség kinyilvánította, ha a népszavazás tisztességes lesz, el fogják ismerni az eredményeit, illetve a független Boszniát.) A szavazók 99,4%-a szavazott a függetlenségre.

A népszavazás után módosították az 1974-es alkotmányt, de alapvetően nem változtatták meg. BiH levetette a „szocialista” jelzót, csak köztársaság lett. Kollektív államelnökséget, kétkamarás parlamentet hoztak létre, a végrehajtó hatalmat a miniszterelnök irányítása alatt álló kormány gyakorolta.

A boszniai szerbek parlamenti képviselői a népszavazás eredményeire válaszul március 27-én kikiáltották a Boszniai Szerb Köztársaságot. A köztársaság elnöke Radovan Karadžić lett. Szinte azonnal megkezdődtek a Szarajevó környéki konfliktusok a bosnyákok és a szerbek között. A Jugoszláv Néphadsereg egységei nehézfegyverekkel lőtték Szarajevót.

Áprilisban az USA és az Európai Közösség elismerte Bosznia és Hercegovina mint független állam önállóságát. Májusban – fegyvereinek jelentős részét a szerb lakosságra hagyva – a Jugoszláv Néphadsereg formálisan kivonult BiH területéről. Az ENSZ felvette tagjai közé BiH-et.

A boszniai horvátok 1992 júliusában Bosznián belül kikiáltották saját államuk (Herceg-Bosznai Horvát Közösség, majd a neve Herceg-Bosznai Horvát Köztársaságra változott) függetlenségét. A politikai térképződmény az ország területének mintegy 30%-ára tartott igényt.

A három közösségnek (illetve részben a nemzetközi szereplőknek) sikerült mind politikailag, alkotmányosan, mind pedig területileg egy rendkívül bonyolult helyzetet létrehozni. Ebben a bonyolult belső és külső helyzetben a háború lépett a politikai folyamatok legfőbb rendezőjévé. A háború véres és könyörtelen volt, a szerbek katonai fölényben voltak, az „etnikai tisztogatást” ők tették tömegessé, de éltek ugyanezzel az eszközzel a boszniai horvátok és kisebb mértékben a muzulmánok is. A háborúban „önálló frontot” jelentett az elvileg szövetséges bosnyákok és horvátok külön küzdelme 1992 ősze és 1994 tavasza között, (különösen szomorú és véres volt ez a harc Mosztárban), de 1993 szeptemberében Bihács térségében megjelent a bosnyákokon belüli fegyveres küzdelem is, melyben a szerbek által (is) támogatott Fikret Abdics fordult szembe a szarajevói bosnyák többséggel.

Mind a boszniai horvátok és szerbek, mind pedig a Milosevics vezette Szerbia és a Tudjman által vezetett Horvátország valójában Bosznia felosztásában (szalvéta térkép és megegyezés) volt érdekelt. A soknemzetiségű, sok vallású, multikulturális Bosznia egységének és függetlenségének fenntartásában sokáig csak a leggyengébb fél, a boszniai muzulmánok voltak érdekelték.

1994 januárjától a NATO légierője fokozott tevékenységet fejtett ki BiH légterében. Februárban megkezdték a Szarajevó körüli szerb nehéztüzérségi állások bombázását. Február végén négy jugoszláv vadászgépet lelőttek BiH felett.

A horvátok és bosnyákok által ellenőrzött területeken – amerikai közvetítésre és nyomásra – 1994. március 31-én létrejött a „Bosznia-Hercegovina Föderáció”. A Föderáció maga is bonyolult politikai-alkotmányos struktúrát kapott. A berendezkedés lényege a két közösség közötti hatalmi egyensúly megteremtése volt, (az elnöki és a miniszterelnöki pozíciót a két közösség rotációban adta) a Föderáció területét kantonokra osztották. A központi kormányzat volt a felelős a védelmi, a külpolitikai és a gazdasági ügyekért, a kantonok széleskörű közigazgatási jogosítványokat kaptak.

A bonyolult belső viszonyok mellett (és részben mögöttük) természetesen bonyolult külső érdekrendszerek is megjelentek. Mind a nemzetközi szervezetek (ENSZ), mind pedig a nagyhatalmak bonyolult szerepet játszottak, illetve sajátos játszmát folytattak.

1994 nyarán a boszniai szerbek BiH teljes területének valamivel több mint 70%-át ellenőrizték, ugyanakkor a rendezésben érdekelt nemzetközi közösség nagy része pedig mindössze az államterület 49%-át „szánta” a boszniai szerbek részére.

1995 folyamán a NATO légi tevékenysége lényegében kiterjedt BiH egész légterére. A szövetség erőszakkal is érvényt szerzett a nemzetközi határozatok betartásának. A NATO lényegében egyik szereplőjévé vált a katonai konfliktusnak.

Szeptember 8-án az érintett felek és a nemzetközi közösség megállapodott abban, hogy BiH egységes állam marad, de két egyenjogú területi entitást (Föderáció, Szerb Köztársaság) hoznak létre, a terület 51-49%-ban kerül felosztásra közöttük.

Szeptember 26-án létrejött a megállapodás arról, hogy a boszniai szerbek 1/3 arányban lesznek képviselve a kollektív államelnökségben és a Parlamentben is.

1995 novemberében létrejött a Daytoni Megállapodás, mely nemzetközi ellenőrzés mellett új feltételekkel teremtette meg BiH egységét, s a megállapodások mentén formálták és garantálták területi viszonyait, alkotmányos rendjét, állami berendezkedését, közigazgatását. (A megállapodást a boszniai feleken túl aláírta a megállapodást Franjo Tudjman horvát és Slobodan Milosevics szerb elnök is.) A megállapodásban rögzítettek az 1995. december 14-én aláírt párizsi béke-megállapodás foglalta egységes keretbe.

BiH egységes állam maradt, nemzetközileg elismert és garantált határokkal. Az állam két entitásból (Bosnyák–Horvát Föderáció, Boszniai Szerb Köztársaság) áll. A békemegállapodás meghatározta a közös, központi intézmények helyét, szerepét, jellegét, összetételük meghatározó vonásait. Szarajevó fővárosként speciális státuszt kapott. A Föderáció területén a békeszerződés rögzítette, s az alkotmányba is beiktatta a 10 kanton létrehozását. A szerb területek belső felosztására nem tartalmazott szabályokat a békeszerződés.

A megállapodás betartásának ellenőrzésére a nemzetközi közösség az ENSZ felhatalmazása alapján a NATO vezette Implementation Force (IFOR) erőket hozta létre. Ezek az erők ellenőrizték a szerb erők kivonását, illetve a Daytonban meghatározott területi cserék lebonyolítását, melyek alapvetően végbe is mentek 1995–1996 fordulóján.

Bosznia-Hercegovina a rendezés időszakában lényegében nemzetközi protektorátusi területként határozható meg. Az igazi döntéseket a nemzetközi közösség hozta, s hajtotta, vagy hajtatta végre.

A nemzetközi közösség által megszervezett és ellenőrzött szabad választások (1996 szeptember) eredményei csak részben tükrözték a nemzetközi közösség szándékait és elvárásait, mindhárom közösségben az erősen nacionalista pártok maradtak a legerősebbek.

Ennek ellenére a választások után felgyorsult a hatalom átadásának folyamata a legitimnek elismert, megválasztott központi és helyi szervek számára. A nemzetközi haderő létszámát erőteljesen csökkentették, s nevének változása (Stabilization Force – SFOR) is jelezte, hogy megváltozott a haderő funkciója.

A Daytoni Megállapodások legnehezebben elérhető elemét a menekültek visszatérési feltételeinek a megteremtése jelentette és jelenti mind a mai napig. Valójában mindhárom közösség csak a szavak szintjén ért egyet a menekültek visszatelepítésével, s különösen a másik két közösség területére vonatkozóan. 1998 nyarán az ENSZ helyi becslései szerint Bosznia-Hercegovina lakosság száma 3 846 000 fő volt, tehát 1991-hez képest jelentősen csökkent. A halottak és a menekültek pontos számát nem sikerült hitelt érdemlően megállapítani.

A másik problémás terület a háború alatt elkövetett háborús bűnök felderítése, illetve a háborús bűnösök (szerb, horvát, bosnyák) felelősségre vonása. A nemzetközi közösség egyfajta „arányosságra” törekszik, de leginkább csak a szerb és részben a horvát háborús bűnösök bíróság elé állításában ért el jelentős sikereket. A két leginkább keresett személyt

(Radovan Karadžić, Ratko Mladics) még nem sikerült bíróság elé állítani. (2002 februárjában a Hágai Nemzetközi Törvényszék elítélte Biljana Plavsics asszonyt, a köztársaság volt elnökét az 1992–1995 közötti háborús bűneiért, az etnikai tisztogatásban játszott irányító szerepéért.) A horvát háborús bűnösök közül a két legnevesebb elítélt személy Dario Kordics és Blaskics tábornok.

5. Az államszervezet és a közigazgatás jelenlegi kérdései

5.1. Központi intézmények

Az ENSZ becslései szerint 2000 nyarán BiH nemzetközileg elismert területén (51 129 km²) a lakosság száma 3 977 000 főre tehető, tehát még mindig számottevően elmarad az 1991-es népszámlás adataitól. A népsűrűség értéke így mintegy 77,8 fő/km², mely európai és térségi összehasonlításban is viszonylag alacsony. BiH területén egészében véve 150 községi önkormányzat működik.

BiH az ENSZ, az IMF és 2002 januárjától az Európa Tanács teljes jogú, 44. tagállama. Az egységes állam rövid idő alatt szinte minden nemzetközi szervezetben megszerezte tagi státuszát.

A nemzetközi közösség Boszniai Főmegbízottja (High Representative of the International Community in Bosnia and Herzegovina) tevékenységét és kiemelt állását a Daytoni Megállapodásokban foglaltak teljesítése jelenti és biztosítja, ténylegesen egyfajta ellenőrző-felügyelő szerepet tölt be mind a központi, mind pedig a két entitás működését illetően. (2002-től Sir Jeremy Durham (Paddy) Ashdown diplomata tölti be a posztot.) A nemzetközi jogi és politikai földrajzi irodalom BiH jogi alapállását nemzetközi protektorátusként határozza meg a Boszniai Főmegbízott jogköre miatt.

A Boszniai Főmegbízott kötelező érvényű állásfoglalásokat ad ki, s ezeket többségében végre is tudja és tudja hajtatni.

BiH jelenleg is érvényben lévő alkotmányát már a Daytoni Megállapodások során kidolgozták (a megállapodás 4. mellékleteként szerepelt), majd végleges formáját és finomított tartalmát 1995. december 14-én nyerte el a Párizsi Békemegállapodás mellékleteként. Az alkotmányt a nemzetközi közösség elvárásainak megfelelően később többször módosították.

A törvényhozás kétkamarás. A törvényhozó hatalom összetételét egyértelműen nemzeti alapokon határozta meg a nemzetközi közösség. A Képviselőháznak (House of Representatives) 42 tagja van, melyek közül 28-at a Föderáció, 14-et pedig a Szerb Köztársaság területéről választanak 2 évre. A Nemzetek Házának (House of Peoples) 15 tagja van, 10-t a Föderáció 5-öt pedig a Szerb Köztársaság választ.

Az Államelnökségnek (Presidency) három tagja van, mindegyik közösség maga választja meg saját képviselőjét a testületbe. Így szükségszerűen

minden közösség rendelkezik képvisellel. A rotáció (8 hónaponként) elve következtében egyik közösség sem sajátíthatja ki a pozíciót.

A Központi Kormány elnökét az Államelnökség nevezi ki, a miniszterelnök jelöli minisztereit. A hat működő minisztérium (Európai Integráció, Külügy, Kommunikáció, Külkereskedelmi és Külgazdasági, Emberjogi és Menekültügyi, Kincstárügyi) csak a legáltalánosabb, közös érdekű ügyeket irányítja, illetve kezeli. Minden más ügykör valójában az entitások hatáskörébe tartozik.

Bosznia-Hercegovina Köztársaság alkotmányos berendezkedésének területi alapja az, hogy az egységesnek elismert állam két entitásra (Bosnyák–Horvát Föderáció, Boszniai Szerb Köztársaság) tagolódik (1. ábra).

5.2. Bosnyák–Horvát Föderáció

A Föderáció BiH területének 51%-át foglalja el, mintegy 26 076 km² területet. A Föderáció területén az 1991-es népszámlás időszakában 2 758 ezer ember élt, mely lélekszámot a Föderáció Statisztikai Hivatala „állandó” lélekszámként kezelte 1997-ig, s ehhez képest becsülte meg a „jelenlévő” népesség számát a Föderáció területén. A jelenlévő népességszám mintegy 450 - 500 ezer fővel kevesebb volt, mint az „állandó” lélekszám. A Föderáció Statisztikai Hivatal becslése szerint 2001-ben az állandó lélekszám 2823 ezer fő (a visszaköltözések és a természetes szaporodás következtében emelkedett), s ezzel szemben a jelenlévő népességszáma 2002-ben 2315 ezer fő volt.

A Föderáció 140 tagú törvényhozó testülettel rendelkezik. Az 1996 óta megtartott választásokon (1996, 1998, 2000, 2002) megválasztott képviselők között a bosnyákok száma 89–99 között alakult, a horvátok 37–44 képviselőt választottak, az „egyéb” (szerb, jugoszláv) képviselők száma 1–7 között ingadozott.

A Föderáció 10 kantonra (Unsko-Sanski, Posavski, Tuzlanski, Zenicko-Dobojski, Bosansko Podrinski, Srednjobosanski, Hercegovacko-Neretvanski, Zapado-Hercegovacki, Sarajevo, Herceg-Bosanski) oszlik, melyek élén a zsupán áll. A kantonok különböző számú községre tagolódnak, (a Bosansko Podrinjski és a Posavski kantonba mindössze 3–3 község tartozik, addig ezzel szemben a Tuzlanski és a Hercegovacko-Neretvanski kanton 14–14 községet foglal keretbe), a Föderációnak összesen 85 községe van.

A 2002-es becslések szerint a jelenlévő népességszámot tekintve a kantonok közül a legnépesebb a tuzlai, a maga 509 584 lakosával, valamint magas még a sarajevói kanton lakosság száma (401 118 fő) is. (Az állandó lélekszám alapján is a legnépesebb a tuzlai kanton lenne 582 653 fővel, a második pedig a sarajevói kanton lenne, 522 954 fővel.)

A „Posavina Corridor”, illetve Brcko kérdése a politikai rendezés és térszervezés egyik bonyolult pontjaként jelent és jelenik meg. A Drina partján elhelyezkedő Orasje (horvát többségű település) a Föderációhoz

tartozik. Orasje megközelítése keresztezi a Köztársaság „nyak-területét”, így potenciálisan két részre vágja a köztársaságot.

5.3. Szerb Köztársaság

A Boszniai Szerb Köztársaság a maga 25 023 km² területével az egységes BiH területének 49%-át foglalja el. 2002-ben a Köztársaság lakosság száma 1 391 ezer főre tehető, de a menekültek miatt sok a „bizonytalan státuszú egyén”.

A Köztársaság fővárosa Banja Luka, fejlett gazdasági, kulturális, oktatási központ, meghatározó jelentőségű közlekedési csomópont. Lakosság számát a helyi polgármester 2002-ben 200 ezer főre becsülte.

A Boszniai Szerb Köztársaság parlamentje 1998-ig Pale-ban működött, majd ekkor átköltözött Banja Lukába. Pale a szerb nacionalizmus egyik fellegvára volt a boszniai válság egész időszakában, Szarajevó közelségében (15 km) mintegy folyamatos „ingerállapotban” működött a parlament.

A parlament és a kormány átköltözése az új „boszniai szerb fővárosba” inkább biztosítja a kiegyensúlyozottabb környezeti feltételeket és hatásokat az új típusú együttélés és kormányzás irányába.

A Köztársaság korábbi alkotmánya szerint a képződmény „a szerbek és valamennyi polgárának állama” volt, amely megfogalmazás nem elégítette ki a bosnyákokat és a horvátokat. A másik két közösség az alkotmány módosítását követeli, a teljes azonosság megfogalmazását.

2002 áprilisában alapvetően módosították a Köztársaság alkotmányát, melyben már azt hangsúlyozzák, hogy az BiH két egyenjogú entitásának egyike, államalkotó népként került meghatározásra a szerb, a horvát és a bosnyák egyaránt. Területén mindhárom nyelv használható minden szinten, s mind a cirill, mind pedig a latin betűs írás elfogadott.

A megreformált alkotmány külön intézkedik az államalkotó népek és a kisebbségek védelméről. Az államalkotó népek és a kisebbségek védelmét ellátó tanácsba az államalkotó népek 8-8, a kisebbségek pedig 4 főt delegálnak.

A Köztársaság elnökét továbbra is közvetlenül választják (ez garantálja a népesség összetétele alapján, hogy az elnök feltehetően szerb nemzetiségű lesz), de a másik két államalkotó közösség is ad 1-1 alelnököt, akiket a parlament választ meg az elnök jelöltjei közül. További korlátozást jelent az, hogy egy-egy államalkotó közösség tagjai legfeljebb csak két fontos közbizleti tisztséget tölthetnek be egyidejűleg.

A kormány összetételét úgy határozza meg az alkotmány, hogy abban legalább 15%-os arányban részt kell vennie mindegyik államalkotó közösség képviselőinek. Ez azt jelenti, hogy bosnyák és horvát kell, hogy legyen a kormány tagjainak 30-a.

A Köztársaság belpolitikai életét a többpártrendszer határozza meg, melyben a rendező elvek és értékek viszonylag széles köre jelenik meg, de a domináns pártok leginkább nacionalista politikájuk mentén határozhatóak meg. A legerősebb politikai párt 2000-ben a Bosznia és Hercegovinai

Szerb Demokrata Párt volt, melynek jelöltje (Sarovic, Mirko) a 2000 novemberében megtartott elnökválasztáson a szavazatok 49,8%-át szerezte meg, s a parlamenti választások során a szavazatok 36%-át mondhatta magáénak. A második legerősebb párt a Független Szociáldemokrata Párt, melynek elnökjelöltje a szavazatok 25,7%-át, a parlamenti választásokon a párt a szavazatok 13%-át nyerte el.

A kormány szerkezete funkcionális jellegű. A „Közigazgatási és Önkormányzati Minisztérium” hatáskörébe tartozik a közigazgatás (állami és önkormányzati) ügyeinek irányítása, koordinálása.

A Köztársaság területe 7 államigazgatási régióra (ezek elsődleges feladata a menekültek ügyeinek intézése és a menekültkérdés kezelése), valamint 65 községre tagolódik. A Banja Luka székhelyű régióba 22 község, addig a Doboj központú régióba mindössze 6 község tartozik. A 2000 áprilisában megtartott önkormányzati választások során a községek nagy részében a Szerb Demokrata Párt szerezte meg a képviselői helyek többségét.

Az önkormányzatok széleskörű autonómiával rendelkeznek. Ez részben a korábbi öngazgatási közösségi örökségből következik, részben a polgárháborús viszonyok miatt felerősödött, hiszen a községeknek meg kellett szervezniük saját ellátásukat, részben önvédelmüket. Szerepet játszik az önkormányzatok széles jogosultságának fenntartásában az is, hogy a Szerb Köztársaság területe meglehetősen sajátos alakú és kiterjedésű, centralizált irányítása meglehetősen nehéz lenne.

5.4. Brčko körzete

Brčko a mai BiH egyik közlekedési és stratégiai kulcsponjtja, melyen keresztül a Föderáció Közép-Európa felé tart kapcsolatot, illetve összeköti és ellenőrzi a Köztársaság két része közötti forgalmat. A háború előtt Brčko a legnagyobb boszniai kikötő volt.

A Daytoni Megállapodás függőben hagyta a térség helyzetét, illetve a végleges megoldásának kidolgozását későbbre halasztotta, tisztában lévén a térség bonyolult stratégiai jelentőségével. 1999. március 9-én az International Arbitration Commission a stratégiailag fontos várost és szűkebb környékét „BiH Körzet”-nek (District of BiH) nyilvánította. A körzet területe 499 km², lakosság száma pedig mintegy 90 ezer fő. A körzet teljesen demilitarizált, csak belső és nemzetközi rendőrség felügyeli a rendet. A városnak saját, többnemzetiségű, demokratikus önkormányzata van.

A Körzet jogi státusza rendkívül egyedi és bonyolult: közigazgatási egység az egységes BiH szuverenitása alatt, kondomíniuma mind a Köztársaságnak, mind pedig a Föderációnak. A 2000. április 8-i választások után Brckoban „Interim District Government of Brčko” alakult. A közgyűlésnek (District Assembly) 13 szerb, 9 muzulmán és 7 horvát választott tagja van. A végrehajtó hatalmat megtestesítő szervezet (District Government) szerb (4), horvát (1), muszlim (3) tagokból áll, a tényleges közigazgatási munkát a polgármester irányítja.

6. Összegzés

BiH független államisága nem csak önmaga számára bír történelmi és politikai jelentőséggel, hanem - feltehetően különböző érték – és érdektartalom mellett – minden szomszédja és a szélesebb nemzetközi közösség számára is.

BiH a maga bonyolult államjogi berendezkedésével, többnemzetiségű, többvallású struktúrájával, valódi és szinte mindenre kiterjedő multikulturalizmusával nem csak a Balkán, hanem a szélesebb értelemben vett Európa számára is rendkívül fontos. A különböző nemzetek megbékélése és együttélése mindenki számára tanulságos lehet.

A jövő nagy kérdése, hogy a három nép mennyire lesz képes elfogadni a bonyolult államjogi berendezkedést, mely részben teljesen demokratikus, ugyanakkor a nemzetközi közösség értékrendje (és érdekrendje) mentén több tekintetben szabott, sőt korlátozó jellegű elemeket is magában hord.

Irodalom

- BELL, I. (ed.) 2002: Central and South-Eastern Europe, 2003. London, New York, Taylor and Francis Group. 3rd edition. Regional Surveys of the World.
- BOSE, S. 2002: Bosnia after Dayton. London, C. Hurst.
- Bosnia's Brčko: getting in, getting on and getting out. Sarajevo, Brussels, International Crisis Group, No. 144.
- Brčko District of Bosnia and Herzegovina. (Economic resources, legal system, benefits of investments.) Brčko, Brčko District Government, 2000 November.
- Federation of Bosnia and Herzegovina in Figures. Sarajevo, 2003, Federal Office of Statistics, Federation of Bosnia and Herzegovina.
- HADZI-JOVANOVIC, D. (szerk.) 1995: The Serbian Question in the Balkans. Beograd, Faculty of Geography, University of Beograd.
- JANKOVIC, B. M. 1988: The Balkans in International Relations, New York, St. Martin Press.
- JELAVICH, CH. 1990: Juznoslavenski nacionalizmi. (Jugoslavensko ujedinjenje i udzbenici prije 1914.) Zagreb, Globus Nakladni Zavod, Skolska Kniga.
- Jugoslavija, 1918-1988. (Statisticki Godisnjak.) Beograd, 1989, SZSZ SFRJ.
- JUHÁSZ J. 1997: A délszláv háborúk. Budapest. Napvilág Kiadó.
- KRESTIC, V. D. - NEDIC, M. (szerk.) 2003: The Greater Serbia. (Truth, Blunders, Abuses.) Beograd. Serbian Academy of Sciences and Arts.

- MAGAS, B. - ZANIC, I. (szerk.) 2001: *The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina, 1991-1995*. London, Bosnian Institute.
- MALCOLM, N. 1996: *Bosnia (A Short History)* London, Macmillan.
- OWEN, D. 1995: *Balkan Odyssey*. London, Viktor Gollancz.
- RESS I. 2000/a: Kállay Béni bosnyák nemzetteremtési kísérlete. – *Limes*, No. 2-3, pp. 277- 286.
- RESS I. 2000/b: A bosnyák nemzettudat fejlődése. – *Pro Minoritate*, Nyár, pp. 67 - 82.
- SOKCSEVITS D. 2000: *Bosznia-Hercegovina határai a középkortól napjainkig*. – *Limes*, No. 2 - 3, pp. 145 - 159.
- Statistical Yearbook of Federation Bosnia and Herzegovina, 2002*. Sarajevo, 2002, Federal Office of Statistics.
- TEREZIC, S. (szerk.) 1995: *Europe and the Serbs*. Beograd, Historical Institute of Serbian Academy of Sciences and Arts.
- TEREZIC, S. (szerk.) 1999: *Europe at the Crossroad. (New Walls or a United Europe?)* Belgrade, Historical Institute of Serbian Academy of Sciences and Arts.
- The Dayton Peace Accords: General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*. Washington DC. US Department of State Office, Office of Public Communications, Bureau of Public Affairs, 1995.
- Yugoslavia, 1945–1986. (Statistical Review)* Beograd, Federal Statistical Office.

www.vladars.net/en/srpska

www.fbihvlada.gov.ba

www.parlamentfbih.gov.ba

Bosznia és Hercegovina népességének kérdései 1945-től napjainkig

Végh Andor

Summary

The 20th century for Bosnia-Herzegovina, in the means of its population, is an era full of unfinished games which are still going on in our century. In the state, referred sometimes as the example of multiethnicity, the ethnic confrontation (typical for the whole Balkan) led to a war whose aim and result was to create and own ethnically homogenous territories.

In our short essay we try to introduce the ethnical trends following World War 2nd using statistical data on the elements influencing these trends and a short historical sketch.

As a summary we highlight the temporaryness and lability of today's „refugee-question” and the state of returns and the homogeneous ethnical patterns which reflects rather the abnormality of the war than the vision of a multiethnic future.

Bevezetés

Bosznia és Hercegovina népességi összetétele, annak változásai és erőszakos változtatásai egyike a közelmúlt Balkánt érintő legaktuálisabb etnikai problémáinak. A téma szomorú aktualitását, a Jugoszlávia szétesését követő háborús cselekmények, etnikai tisztogatások és erőszakos „etnotervezések” adják. A háborús pusztítás által gazdasági potenciáljának 80%-át elveszítő országban 1991 (ekkor még tagköztársaság) óta nem történt népszámlálás, ugyanis a nemzetközi szervezetek ezt egészen addig nem támogatják, amíg a menekültek visszatelepítése nem éri el a kívánt mértéket. A volt Jugoszlávia szétesését követő háborúknak véget vető, Daytoni Megállapodás, amelyet mindhárom háborús fél aláírt, 7. cikkelyében rögzíti az 1991-es népszámlálás kiindulópontként értelmezendő etnikai struktúráját, mint követendő állapotot a háború utáni menekült visszatelepítésnél.

Az előbbiek tudtában nehéz, sőt szinte lehetetlen hiteles képet nyújtani, a jelen népességét számban, összetételben, területileg elfogulatlanul jelle-

mezni, meghatározni. Ennek a bizonytalanságnak az okai legalább annyira a történelemben, mint a jelenlegi census hiányában keresendők.

Ebben a rövid összefoglalóban szeretnénk rávilágítani azokra a népeségi folyamatokra, amelyek jellemezték a területet, összpontosítva az 1991-es népesség-összeírásra és az azt követő menekült-visszatérési folyamatokra, esélyeire.

1. Bosznia és Hercegovina népeségi összetételének alapvonásai

Bosznia lakosságának képe egy olyan, összetétele szerint is változó struktúra, amely a jelen pillanatban is számos bizonytalansági elem által meghatározott. Ezek a bizonytalanságok azok, amelyeket kihasználva sok elfogult torzítás látott napvilágot, különösen a területi követeléssel előállók tollából. Ezek az ellentmondásos vélemények elsősorban történeti statisztikai adatok félreértései, azaz olyan időszakokból származó mai adatértelmezések, amelyben még a mai kategóriák nem léteztek, tartalmuk merőben más jelentéssel bírt.

Köztudott, hogy Bosznia és Hercegovina népességének döntő hányadát három etnikai kategória adja, a muzulmán (vagy bosnyák), a szerb és a horvát. A horvát és a szerb nemcsak nemzethez tartozóan meghatározott kategória, hanem vallásilag is, és mint népeségi kategóriák több évszázados múltra tekintenek vissza. A muzulmán, mint nemzetnek a története teljesen más fejlődési utat járt be, mivel a hozzá tartozó nemzet nem mutat egy az előbbi kettőhöz hasonló „evolúciós görbét”.

2. A muzulmán, illetve bosnyák nemzet kialakulásának rövid története

Az Oszmán Birodalom megjelenése előtt a bosnyák, illetve muzulmán nemzetet alapjában meghatározó muzulmán hit Bosznia területén csak néhány arab és török vándorkereskedő által volt jelen. A középkori önálló bosnyák állam vallása a római katolikus volt, illetve a későbbi, XIX. századi történészek által bogumilnak nevezett bosnyák egyház (crkva bosanaska) által terjesztett, szintén keresztény jellegű vallás. A török hódítással és az azt követő iszlamizációval, ami a közhiedelemmel ellentétben nem volt erőszakos, kialakul az a nemzeti alap, amely a bosnyák, muzulmán nemzetet meghatározza.

A Török Birodalmon belüli Bosznia minden lakosára felekezeti hovatartozástól függetlenül a törökök a „bosnaklar” azaz bosnyák szót használták. Tehát a törökök számára a területiség jelentkezett elsődleges rendező-

elvként, nem a vallási vagy a nyelvi-dialektusbeli különbség. Ezzel ellentétben csak a boszniai muzulmánok nevezték önmagukat tradicionálisan bosnyáknak (ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE 1956; MALCOLM, N. 1995.)¹. Bosznia Osztrák–Magyar Monarchia általi megszállását követően Kállay Benjámín (1882–1903 között pénzügyminiszter) politikailag szorgalmazta a mindenkit (vallásilag és nemzetileg is) magába foglaló bosnyák nemzet létrehozását (RESS I. 2000), ezzel megóvni szándékozva Boszniát a szerb és horvát nacionalista érdekektől. Ez a próbálkozás kudarcba fulladt már a muzulmánokat érintően is, ugyanis e csoport belső érdekellentéteit nem tudta felszámolni a közös cél érdekében, de igazi veszttét az említett nacionalista érdekek boszniai táptalajra telepedése és terjedése okozta. Bosznia Monarchia általi megszállásának időszakában a muzulmánok a szerbekben látták a megmentőket – legalábbis bizonyos muzulmán vezetői rétegek – inkább vallották magukat muzulmán vallású szerbeknek, mint horvátoknak.

A két világháború közötti Jugoszláviában a bosnyák nemzet kérdése a szerb és horvát érdekek között régi-új dimenzióként jelent meg. Az új állam megalakulásával és szerb-központosított berendezkedésével a boszniai muzulmánok egyre inkább horvát-pártivá váltak, csatlakozva a legnagyobb ellenzéki, Belgrád-ellenes nemzethez². 1924-ben a jugoszláv országgyűlés összes boszniai muzulmán tagja horvátnak vallotta magát, kivéve vezetőjüket, aki kitarzott jugoszlávsága mellett. Az első Jugoszlávia nem hozott megoldást a muzulmán nemzet kialakulásában. Bár politikailag – identitási és szerveződési szinten – folyamatosan megfogalmazódott a területi, és sokkal szerényebb módon a nemzeti különállás igénye, a két nagy nemzet, a horvát és a szerb nem tekintette a Boszniát és Hercegovinát többnek felosztandó területnél, lakosait pedig muzulmán vallású szerbeknél illetve horvátoknál.

A második világháborúban Bosznia teljes területe a Független Horvát Állam (NDH) keretei közé került. Ezt a muzulmánok eleinte örömmel fogadták ugyanis teljes vallásszabadságot és békét ígért nekik³. Az NDH

---

¹ A katolikusok latinnak vagy „kršćanin” – kereszténynek, a pravoszlávok vlahnak vagy „hrišćanin”-szintén kereszténynek nevezték magukat, a szerb és a horvát kategória nem volt használatos. Ugyanakkor a szandzsáki és a montenegrói muzulmánok is használták magukra a bosnyák megnevezést.

² A boszniai muzulmán kultúrára sosem volt jellemző az e vallás előírásaihoz való „fanatikus” ragaszkodás. Az 1920-as évekre már meglepően nagy volt a „nyugati” (Bécs, Budapest, Prága) egyetemeken tanuló és végzett boszniai muzulmánok száma. Csausevics reis-ul-ulema, aki az Atatürki Törökország jó ismerője és szimpatizánsa volt 1927-ben ajánlja a nőknek a feredzs (fej és arcfedő) a férfiaknak a turbán viselésének elhagyását. Az előbbieket mellett ugyanezen vallási vezető a városi vakuf birtoki földeken, amelyeken temetők helyezkednek el, iskolák felépítését ajánlja.

³ Az NDH országgyűlésében 11 volt jugoszláv-muzulmán politikus került és vezetőjüket Džafer Kulenovićot 1941 novemberében miniszterelnök-helyettesé választották. A muzulmán politikusokra jellemző volt, hogy „kroatofilek” voltak, de nagyon kevés volt köztük az elkötelezett usztasa. Politikailag még mindig egyfajta boszniai autonómia volt a cél, a muzulmán, mint nemzet elismerésével együtt.

valójában minden alkotmányosságot nélkülöző államalakulat volt, kifejezett gyűlölettel a szerbek és a zsidók felé (MALCOLM, N. 1995). A muzulmánok ismét a két nemzet, a szerb és a horvát malomköve közé kerültek. Valamiféle alternatívát az 1941-ben kialakuló partizánmozgalom kínált.

A jugoszláv kommunista mozgalom egészen az 1930-as évekig nem alakít ki állásfoglalást a muzulmán nemzettel kapcsolatban, alapjaiban elvetve minden próbálkozást, amely szerint embercsoportnak vallási alapon politikai és nemzeti jelleget lehetne teremteni. 1935 után Jugoszlávia kvázi-föderális berendezkedésének átgondolása mentén alakították ki véleményüket Boszniáról, mint különálló egységről, amely sem nem horvát, sem nem szerb. 1936-ban Kardelj a következőket írta: „Nem beszélhetünk a muzulmánokról, mint nemzetről, hanem mint önálló etnikai csoportról”. Đilas 1939-ben a muzulmánt mint etnikai csoportot definiálja, de kihagyja őket a délszláv népek sorából. A második világháború alatt a partizánmozgalomba egészen 1941-ig jelentéktelen számú muzulmán kapcsolódott be. A partizánok, akik a háború után teljes Jugoszlávia újraszervezésére készültek, sokáig nem alakítottak ki szilárd álláspontot a muzulmán népességről. Volt, hogy nemzetként említették a többi öt (horvát, szerb, szlovén, makedón, montenegrói) mellett, volt, hogy etnikumként, vagy éppen valamely aktuális képlékeny kategóriát, mint pl. „önálló (etnikai) egység”, használtak meghatározásukra (MALCOLM, N. 1995).

A háború utáni, titói Jugoszláviában eleinte még tartotta magát az a nézet, hogy a muzulmánok kérdése idővel megoldódik, amikor majd minden muzulmán eldönti a szerbekhez, vagy a horvátokhoz kíván-e tartozni. Az 1948-as népesség-összeírás nem létezett muzulmán nemzeti kategória. Három alternatíva közül választhattak ekkor Bosznia és Hercegovina (és egyben egész Jugoszlávia) déli szláv anyanyelvű muzulmán vallású lakói: vallhatták magukat „muzulmán vallású szerbeknek” (71 978 fő), „muzulmán vallású horvátnak” (25 324 fő), vagy „nemzetileg el nem kötelezett muzulmánnak” (788 403 fő) (ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE 1956). Még az 1953-as népesség-összeírás is hasonló kategóriákkal, erősebb jugoszlávosítás szándéka mentén zajlott, az akkori muzulmánoknak szánt kategória a „nemzetiségileg el nem kötelezett jugoszlávok” volt (891 800 fő).

Az 1960-as évek közepére a jugoszláv vezetés felhagyott a mindenkit integráló jugoszláv nemzet eszményének erőltetésével (ezzel együtt erősítette az egyes tagköztársaságok önállóságát). Az előbbivel párhuzamosan a Bosznia és Hercegovinai Kommunista Pártban megszűnt a szerbek túlsúlya, akik az 1950-es évek közepéig megközelítően 60%-ban vettek részt. Az 1961-es népszámláláskor már a „muzulmán, mint etnikum” megfogalmazás szerepelt.

Bár 1967-ben prof. Muhamed Filipović, egyetemi tanárt még kizárták a pártból, mivel a „*Muzulmán*” szó nagy kezdőbetűvel történő írása, tehát mint nemzet, nemzetiség, ügyében szállt síkra. 1968 júliusában azonban a boszniai Központi Pártbizottság ülésén már egy közleményt adtak ki, a következő szavakkal: „Bebizonyosodott minden korábbi, különböző típusú próbálkozás káros volta, amely a muzulmánok szerb vagy horvát identitását erőltette. Bizonyosságot nyert, és ezt az újabb szocialista gyakorlat is

igazolta, hogy a muzulmán különálló nemzet.” Ezt az álláspontot a jugoszláv szövetségi kormány is elfogadta, a szerb kommunisták heves ellenkezése ellenére. Így az 1971-es népesség-összeírásán már a „muzulmán, mint nemzet” szerepelt, először a történelemben.

Az 1991-ig fennálló Jugoszláviában mindvégig a muzulmán maradt a használatos és hivatalos elnevezés, de már ennek elfogadása pillanatában vele együtt felelevenedik a bosnyák szó iránti nosztalgia⁴, ami egyben Bosznia és Hercegovina államterét hozza szorosabb kapcsolatba a muzulmán nemzettel. A bosnyák szó eredeti jelentése boszniai, tehát semmiféle különbséget nem tesz vallás, nemzet szerint, még annyit sem, mint a muzulmán. Azonban mai jelentését tekintve a „boszniai ember” a „bosanac” szóval kifejezett fogalom, a bosnyák már ennél szűkebb kategóriát jelentett mindig és használata szorosan, egyre szorosabban függött össze a muzulmán vallású „horvát-szerb” anyanyelvű boszniai, montenegrói és közép-nyugat szerbiai emberek önmeghatározásával.

Bosznia függetlenségével az önálló Bosznia és Hercegovina alkotmánya 1994 tavaszán a muzulmán, mint nemzet elnevezést a bosnyák szóval cseréli föl minden hivatalos használati szinten.

3. Bosznia és Hercegovina népességének alakulása 1945–1991 között

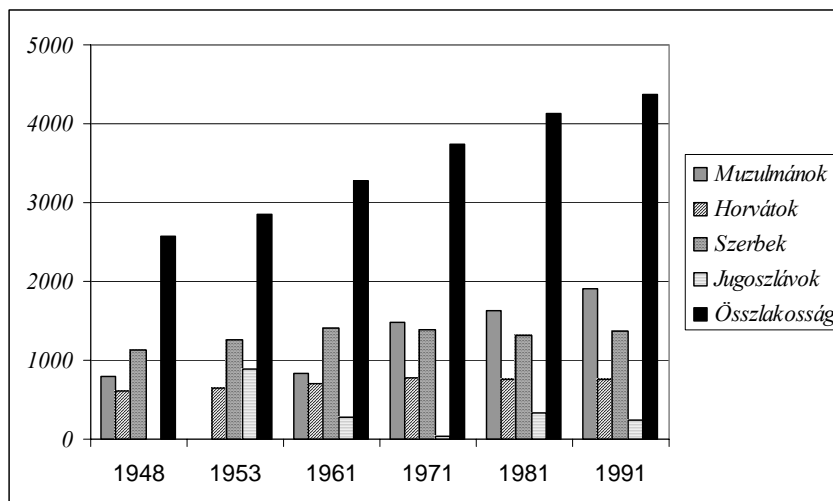
3.1. A mennyiségi aspektus

Az 1. ábra mutatja azokat a népességi-nemzetiségi viszonyokat, amelyek Bosznia és Hercegovinát a titói Jugoszlávia idején jellemezték. Mivel a muzulmánokra, bosnyákokra vonatkozó kategóriák mindig mások voltak teljesen megbízható képet nem kaphatunk, ugyanis a szocialista Jugoszláviában a vallási kategória néhány generációra kimaradt az összeírásokból, előtte pedig a horvát és a szerb nemzeti kategóriák erősen befolyásoltak voltak azzal milyen politikai és társadalmi erők, szelek hatottak a muzulmán vallású bosnyákokra, valamint teljes Boszniára.

---

⁴ A bosnyák szó jelentése „boszniai ember” és a középkori „bošnyanin” (ugyanolyan jelentéssel) szónak egyfajta továbbélése. Ez az elnevezés-átvétel az államtér és a nemzet összefüggését, összetartozását szuggeraló jelentéshasználat, különösen a történeti, konkrétan középkori önálló Bosznia (kiemelendő az önállóság) felé való nosztalgia.

1. ábra
Bosznia és Hercegovina lakosságának etnikai összetétele a jugoszláviai népszámlálások tükrében (ezer fő)

Forrás: Federalni statistički zavod, alapján szerk.: Végő A. 2004.

A második világháború óta eltelt periódust két markánsan elkülönülő időszakra lehetne bontani, ezek választóvonalát az 1971-es népesség összeírással fémjelzett 1960-as évek.

Az 1971-es választóvonal előtti periódusban jelenik meg a „jugoszláv nemzeti” kategória⁵ és a vallási önmeghatározás politikai megszüntetésével, egészen a már említett 1961-es muzulmán etnikai értelemben vett elismeréséig, ez volt domináns a muzulmánok önmeghatározásában. Ebben az időszakban a szerbek voltak Bosznia legnépesebb nemzete, számuk egészen a hatvanas évekig nőtt, akárcsak a horvátoké és a muzulmánoké, viszont arányuk stagnált, ellentétben a muzulmánok aránynövekedésével vagy akár a horvátok lassú mértékű arányvesztésével.

Az 1971-es adatok szerint a legnépesebb boszniai nemzet már a muzulmán volt. Egyben ez az első census, amikor a muzulmán, mint nemzet szerepel a kategóriák között⁶.

⁵ Bár a jugoszláv etnikum az 1931-es cenzuson jelent meg először, hatása és célja nem vehető össze a Titói jugoszlavizmussal, ideológiailag és eredménye tekintetében sem.

⁶ Az 1971-es népszámlálási évet megelőző időszak történései is kifejezetten kedveztek a muzulmánok önmeghatározásának erősödésének. Bár ekkor még Bosznia az elmaradottabb szellemiségű politikai közegek egyikének számított, erre a tagköztársaságra is kihatottak a Horvátországból gyökerező, 1971-ben a központi vezetés

Az 1971-es adatok az említett politikai öntudat erősödése mellett tükrözik azt a belső migrációs folyamatot, amely Jugoszláviát jellemezte teljes fennállása alatt. Ez, bár inkább gazdasági indíttatású volt, az egyes tagköztársaságok nemzetiségi homogenizációja felé haladt⁷.

*1. táblázat
Bosznia és Hercegovina migrációs nyeresége és vesztesége nemzetiségenként és népszámlálásonként (fő)*

ELKÖLTÖZÖTT				BEKÖLTÖZÖTT			
	1961	1971	1981		1961	1971	1981
Muzulmán	5 603	20 684	29 081	Muzulmán	5 622	21 450	26 895
Szerb	188 106	250 849	266 637	Szerb	51 590	52 345	48 304
Horvát	59 724	137 997	146 045	Horvát	30 036	28 053	24 505
Jugoszláv	8 374	11 450	57 504	Jugoszláv	5 822	5 632	24 514
Montenegrói	5 796	7 676	7 611	Montenegrói	7 658	6 914	7 200
Makedón	1 243	1 972	1 870	Makedón	1 434	1 089	1 175
Szlovén	4 501	5 562	3 466	Szlovén	3 185	2 151	1 468
<i>Összesen</i>	<i>330 015</i>	<i>460 021</i>	<i>583 602</i>	<i>Összesen</i>	<i>103 235</i>	<i>123 420</i>	<i>141 330</i>

Forrás: Žuljić, 1989. p. 44

A legnagyobb emigrációs vesztesége éppen Boszniának volt, és ez két tényezővel is magyarázható, az egyik a demográfiai. Jugoszlávián belül Boszniának a népessége volt a legdinamikusabban fejlődő, az 1991-es adatok szerint az 1981-es népszámláláshoz viszonyítva a természetes szaporulata 10,5% volt, ami azonban nemzetenkénti nagy különbséget takart. A muzulmánoké (bosnyákoké) 14,8%, a horvátoké 8,9%, a szerbeké 7,7% volt (ekkor Szerbiában ez 4,9%).

A másik migrációt befolyásoló tényező a tagköztársaság folyamatos gazdasági lemaradása „nagy szomszédjaival” szemben és egész Jugoszlávián belül is. A negyvenes évektől gazdasági termelési mutatói fokozatosan egyre inkább elmaradtak a jugoszláviai átlagtól, 1961-ben a tagköztársaság nagy részét hivatalosan is gazdaságilag fejletlenné nyilvánították⁸.

által elfojtott reformkommunista föderalizációs mozgalmak. Ezt mutatja az is, hogy ekkor a legkisebb a jugoszlávok száma Boszniában.

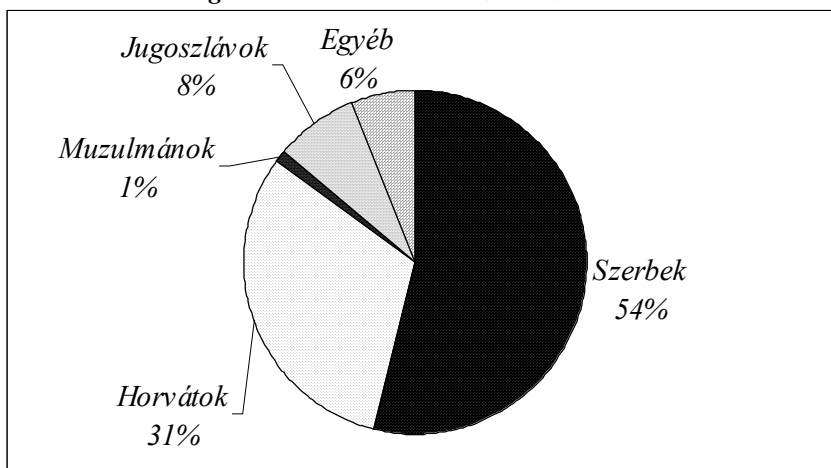
⁷ A horvátok leginkább Horvátországba (89 443 fő), a szerbek zömmel Ószerbia és Vajdaság területére (281 458 fő), az albánok főleg Makedóniába (9 225 fő) költöztek. Ugyanakkor jelentős volt a szerbek (14 630 fő) és a horvátok (32 894 fő) Szlovéniába, a muzulmánok Horvátországba (10 269 fő) és a makedónok Szerbiába (12 708 fő) települése, elköltözése is. Ezek a számadatok mutatják a migráció kettős gazdasági és etnikai homogenizációs jellegét is. Megjegyzendő, hogy Bosznia és Hercegovina volt az egyetlen terület, amelynek egy nemzeti kategóriában sem volt pozitív mérlege, migrációs bevétele – ellentétben bizonyos szerb állításokkal, amely szerint Bosznia területére szandzsáki és montenegrói muzulmánok nagyobb számban költöztek.

⁸ 1953-ban Bosznia gazdasági termelési mutatója jugoszláv átlag 79%-a, 1957-ben 75%-a, 1965-ben már csak a 69%-a volt. A társadalmi fejletlenség bizonyos muta-

A legnagyobb számban a szerbek vándoroltak ki (2. ábra), de a boszniai szerb illetve horvát népesség számához viszonyítva mind a horvát mind a szerb kivándorlók boszniai nemzetiségüknek megközelítőleg 17%-át tették ki.

2. ábra

Bosznia és Hercegovina migrációs szaldójának abszolút értékei⁹ nemzetiségenként 1971 és 1981 közötti tíz évben

Forrás: Matjaž Klemenčič 2000. p. 156.alapján szerk.: Végh A. 2004.

Az előbbieknél köszönhetően az 1980-as évekre mind a szerbek, mind a horvátok száma és aránya csökkent Bosznián belül, majd a későbbiekben, az 1990-es évek elejéig stagnált. Ezzel szemben a muzulmánok száma továbbra is folyamatos növekedést mutatott.

A belső migráción kívül jelentős a külföldi vendégmunkások kiáramlása, amely 1973-ban tetőzött, és megközelítőleg 1,4 millió személyt jelentett Jugoszlávia teljes területéről, 1981-re ez 875 ezerre esett vissza, ekkor ennek a 20,9%-át (megközelítőleg 184 000 főt) tették ki a boszniai „Gastarbeiter-ek”¹⁰.

Az 1981-es összeírás alkalmával megfigyelhető a muzulmánok számának további növekedése valamint a másik két államalkotó nemzet további arányvesztése. Ezek mellett szembetűnő a jugoszlávok arányának nagy mértékű megnövekedése.

A nyolcvanas évek végén megjelent jugoszláv nemzetiségi–demográfiai szakirodalom mind a szerb mind a horvát részről egyetért abban, hogy ez az ismételt „jugoszláv-bumm” nem a muzulmán tömegek önmeghatározásában lejátszódott „revival” eredménye, hanem döntően a egyes házassá-

tói szerint – csecsemőhalandóság, analfabetizmus, urbánus illetve rurális településeken lakók aránya – a leghátrányosabb helyzetű tagköztársaságnak számított.

⁹ Mindegyik érték negatív!

¹⁰ Sajnos az ő nemzetiségi hovatartozásukról nem állt rendelkezésünkre megbízható forrás.

gokból születetteknek és az önmagukat jugoszlávnak valló szerbeknek köszönhető.

3.2. A területi aspektus

A tagköztársaságon belül területileg a három nemzet meglehetősen vegyesen helyezkedett el. Az etnikailag homogén¹¹ területek nem fedték le a tagköztársaság felét sem, és ezek is szigetszerűen jelentkeztek. Ilyen meglehetősen „tisztá” szerb területek voltak a kelet-hercegovinai Trebinje–Bileća–Ljubinje–Nevesinje–Gacko, a nyugat-boszniai Bosansko Grahovo–Glamoč–Drvar–Bosanski Petrovac–Mrkonjić Grad–Šipovo (Bosanska Krajina déli és középső része), és az és északnyugat-boszniai Srbac–Prnjavor–Laktaši–Čelinac (Bosanska Krajina északi része) opstinái által határolt területek. Döntően muzulmán területek a nyugat-boszniai Bihać–Bosanska Krupa–Velika Kladuša–Cazin, valamint a közép boszniai Gračanica–Srebrenik–Lukavac–Banovići–Kladanj–Olovo–Živnicey–Kalesija opstinák területei voltak. Horvát többségű összefüggő területet pedig a nyugat- és dél-hercegovinai Neum–Čapljina–Čitluk–Ljubuški–Široki Brijeg–Grude–Posušje–Tomislavgrad–Livno opstinák öve jelentett.

A területileg jellemző nemzetiségi–demográfiai tendenciák az általános strukturális folyamatokat tükrözték, és ez különösen szembeötlő volt a korábban horvát és szerb többségű területeken. A szerbnek számító Bosanska Krajina területén¹² például a szerbek aránya 1948-ban 62,32%-os volt, és ez 1981-re 47,29%-ra csökkent, amíg a muzulmánoké 24,43%-ról 33,30%-ra nőtt. Hercegovina egészére szintén hasonló tendenciát érhetünk tetten:

2. táblázat

Hercegovina¹³ lakosságának arányváltozásai 1948–1981 között (%)

	1948	1971	1981
Horvátok	48,97	47,85	45,02
Szerbek	30,16	24,64	21,80
Muzulmánok	20,57	25,32	24,20

Forrás: Žuljić, 1989. p. 55.

¹¹ Ezen a fogalmon az olyan vidékeket értjük, amelyekben valamely nemzet legalább a kétharmados többséget tudhatta magáénak.

¹² Bosanska Krajina területét BanjaLuka, Bihać, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo, Cazin, Čelinac, Glamoč, Jajce, Ključ, Kotor Varoš, Laktaši Mrkonjić Grad, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Skender Vakuf, Srbac, Šipovo, (Titov)Drvar Velika Kladuša opstinái alkotják, alkotják.

¹³ Hercegovina ebben az esetben a következő opstinák területére értendő: Bileća, Čapljina, Čitluk, Gacko, Grude, Jablanica, Konjic, Lištica, Ljubinje, Ljubuški, Mostar, Neum, Nevesinje, Posušje, Stolac, Trebinje.

A leginkább vegyesek a nagyvárosok és körzeteik voltak, még a meglehetősen homogén vidékeken is, ezekben a kevert közegekben volt a legmagasabb a jugoszlávok aránya is. Az 1991-es statisztikából kitűnik, hogy a jugoszlávok száma a leginkább vegyes lakosságú nagyvárosokban és a kevert területeken a legszembetűnőbb¹⁴ (ekkor a jugoszlávok arány az országban 5,6%) különösen azokon a vidékeken ahol a muzulmán nemzet jelentős kisebbséggel vagy csak relatív többséggel rendelkezett. Ilyenek például Mostar (10%), Zenica (10,7%), Tuzla (16,7%), Banja Luka (12%), Bosanski Brod (10,7%) jugoszláv lakossal.

4. A háború és következményei Bosznia és Hercegovina népességére, 1991–2004

A tragikus kimenetelű, háborúba torkolló jugoszláv válság alapjaiban változtatta meg Bosznia és Hercegovina demográfiai képét, mint mennyiségileg, mint nemzetiségi összetétele és területi elhelyezkedése szerint.

Becslések szerint mintegy 250 000 halott és 20 000 eltűntnek nyilvánított személy, 2 200 000 otthonát elhagyni kényszerülő ember a mérlege ennek a példátlan következményekkel járó háborús három esztendőnek.

A háborút lezáró Daytoni Megállapodást a háború alatt elkövetett etnikai tisztogatások, genocídiumok eredményét nem, mégis, a két, akkor szinte nemzetileg homogén, állami entitást elismerve alkották meg. Így a 7. cikkelyét is, amely a menekültek és elköltözöttek visszatelepítésének menetéről, biztosításáról szól. Ez a cikkely kötelezi mindkét oldalt – a Boszniai Szerb Köztársaságot (*továbbiakban RS*), valamint a Bosnyák-Horvát Föderációt (*továbbiakban FBiH*) – az 1991-es év nemzetiségi struktúrájához, mint területileg úgy mennyiségileg, minél közelebb állapot visszaállítására a menekültek visszatelepítésénél¹⁵.

2000-ben a stratégiaileg kiemelt ponton elhelyezkedő brčkoi opština külön, entitásoktól elválasztott, illetve mindkét entitáshoz tartozó körzettel nyilvánították (*továbbiakban Brčko District ill. BD*). Így ma Bosznia és Hercegovinán belül két entitásból és egy körzetről álló államszerkezetről beszélhetünk.

---

¹⁴ Jugoszlávnak elsősorban a vegyesházasságokból születettek vallották magukat.

¹⁵ Az FBiH területén, 1991-es állapotokhoz viszonyítva három egykori szerb többségű opština található teljes területével: Bosansko Grahovo, Glamoč, valamint, a szintén egykor szerb többségű Bosanski Petrovac, Drvar, Ključ és Trebinje opštinainak jelentős részei. Az RS területén az egykori bosnyák többségű Prijedor, Vlasenica, Srebrenica, Bratunac, Rogatica, Višegrad opštinaik teljes területe és a Doboij, Zvornik, Foča, Stolac, Kalesija opštinaik jelentős része tartozik, valamint a horvát többségű opštinaik közül Bosanski Brod teljes területe, valamint Bosanski Šamac és Odžak jelentős területei. Ha csak felsoroltak közül a teljes opštinaik nem entitási nemzeti számát nézzük, ez 213957 bosnyák vagy horvát személy, és ez csak töredéke a teljes potenciális menekültek számának!

A szakirodalom megkülönböztet – a lakhelyét elhagyni szándékozók között különbséget téve – menekültet (*izbjeglica, ill. refugees*), aki anyaországát elhagyta; és költözésre kényszerülő személyt (*raseljeno lice, raseljena osoba ill. displaced persons*) aki nem lépett ki országa határain de nem a régi lakhelyén él¹⁶. A továbbiakban a leírt jelentésekben kívánom használni e két fogalmat.

A menekültek mintegy 1 200 000-re becsült számából 2003 augusztus elsejéig mintegy 480 000-en (kb. 40%) tértek vissza Bosznia és Hercegovinába, a maradékból megközelítőleg 400 000-nek van rendezett jogi státusza fogadó országában és mintegy 100 000-en tartós jogállás nélkül várakoznak¹⁷. Az utóbbi, várakozó csoport jelent leginkább még visszatelepülési potenciált¹⁸.

A Bécsi International Centre for Policy Development (ICPD) adatai szerint a menekültek és elköltözni kényszerültek a következőképpen oszlottak meg nemzetiség szerint és nemzetük teljes boszniai létszámához (1991) viszonyítva. (3. táblázat)

3. táblázat

A bosznia és hercegovinai menekültek száma nemzetiségi megoszlás szerint

	Horvátok	Muzulmánok	Szerbek	Összesen
Menekültek száma	509 770	1 198 862	669 391	2 378 023
Menekültek, nemzetük teljes boszniai számának arányában (%)	67	63	49	54,33

Forrás: ICPD 1997 alapján szerk.: Végh Andor 2004.

A két állami entitást a békekötés pillanatában tekinthetjük bátran etnikailag homogénnek, ugyanis a kisebbségben megmaradtak száma nagyon csekély volt (ez alól például kivételt képeznek a Bosnyák–Horvát Föderáció bizonyos vegyes lakosságú nagyvárosai és azon körzetei, mint Tuzla, ahol a szerbek tömegesen nem menekültek el, hanem lojálisak maradtak a hatalomhoz). A Daytoni Megállapodás után szinte azonnal megindultak a visszatelepülések, azonban ezek jellemzően „többségiek” voltak, azaz a bosnyákok és horvátok a FBiH területére, amíg a szerbek a RS-ba tértek haza vagy azon belül költöztek vissza régi lakhelyükre.

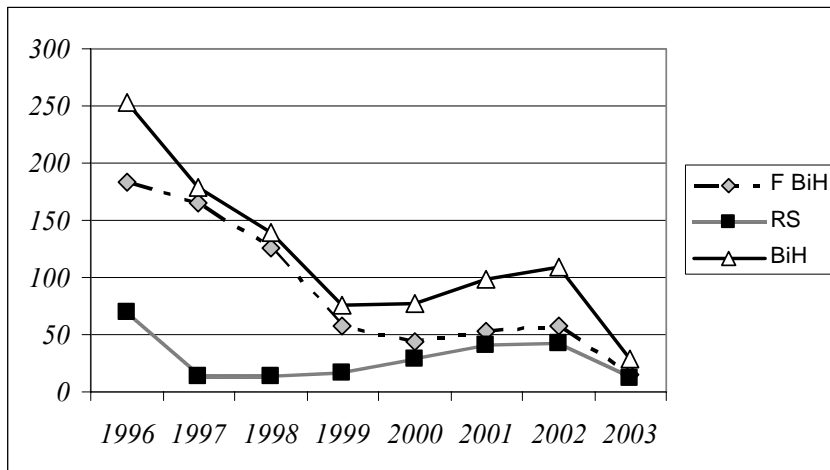
¹⁶ A horvát szakirodalom gyakran használja a „prognanik” azaz elüldözött, üldözött kategóriát. Bár ez nem teljesen evidens és egyértelmű jelentés azonosság a „raseljena osoba”-val, mégis megközelítőleg azonos fogalmat takar és azonos használati jelentéssel bír.

¹⁷ A tartós jogi státusz alatt az állampolgárság, tartózkodási vagy munkavállalási engedély ill. menekültstátusz vagy egyéb törvénybe nem ütköző tartózkodási forma értendő.

¹⁸ A tartós jogi státust nélkülözők 68%-a Szerbia és Montenegró államközösségében, 12% Németországban, 9%-a pedig Horvátországban tartózkodik. Ezen államok földrajzi közelségből is feltételezhetjük visszatelepülési esély realitását.

3. ábra

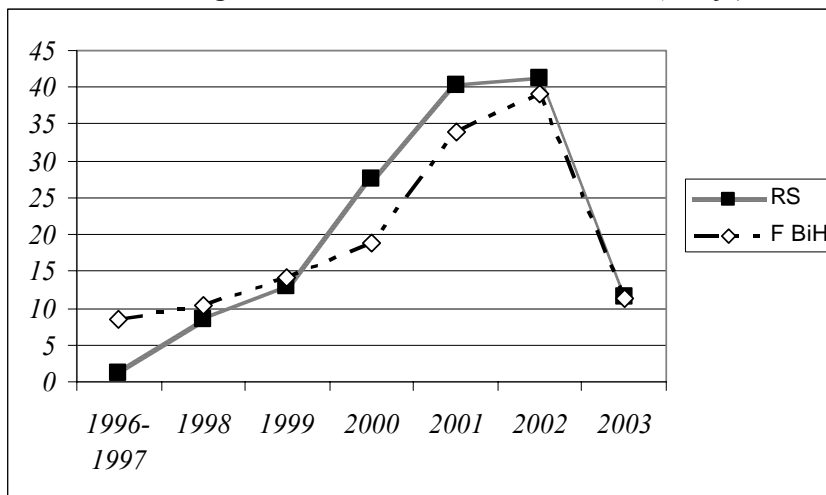
A teljes (menekült és elköltözött) visszatérések évenként és entitásonként, ezer fő (1996–2003)

Forrás: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Izvještaj 2003. august. alapján szerk: Végh A. 2004.

A kisebbségi visszatérések folyamata eleinte másképpen alakult a két entitásban, ugyanis a szerbek már 1996–97-ben jelentős számban tértek vissza a FBiH-be és ez a tendencia 2000-től újabb lendületet vett. A bosnyákok és a horvátok ilyen jellegű visszatérése a RS-ba számbelileg csak 1999 után érte el a szerbek kisebbségi visszatéréseinek a számát, majd az ezt követő években a szerbekénél folyamatosan magasabb volt a visszatérésük mértéke. A 2000–2002-ig tartó rövid „sikerperiódust” – legalábbis, ahogy ez a visszatelepülési szándék megnyilvánulásában volt értékelhető – egy óriási visszalépés követte a 2003. év feléig.

4. ábra
A kisebbségi visszatérések entitásonként, évenként (ezer fő)

Forrás: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Izvještaj 2003. august. alapján szerk: Végh A. 2004.

A visszatelepülések számbeli megugrása (2000-2002-ig) több tényezőnek is köszönhető. Mint az egyik legfontosabbat, az ingatlan és bérlői jogok visszatérítéséről szóló megállapodást emelnénk ki, mely realizálása 1999 októberében vette kezdetét. 2003. július 30. napján a benyújtott kérvények 80,48%-át bírálták el a RS-ban, és 86,44%-át a FBiH-ban, néhány opstinában ez a mutató már elérte a 100%-ot, de különösen a RS egyes területei, leginkább Banja Luka és környéke, messze elmaradnak az előbb említett átlagtól.

Fontos kiemelni még a két állami entitás gazdasági mutatóinak és élet-színvonalának különbségét is. Mivel a FBiH területén a fizetések mértéke és a potenciális munkalehetőségek száma is jelentősen magasabb a RS-baninál, ez gátolag hathat a RS-ba való visszatelepülésnél, elősegítve ugyanakkor a szerbek visszatérését vagy esetleg munkavállalását az FBiH területére¹⁹.

Az ENSZ statisztikák adatait összegezve 2003 augusztus 1-ig 955 369 fő visszatérőt regisztráltak, ez mindössze (az említett bécsi migrációs kutató-intézet adataihoz viszonyítva) 40,17%-a menekült és elköltözött teljes számához viszonyítva és ennek a felét sem, csupán 43,53%-át teszik ki a kisebbségi visszatérések.

¹⁹ A 2003-as év harmadik negyedében a havi bruttó átlagfizetés megközelítőleg a RS-ban 282 € a FBiH-ban 379 € volt ez több mint 30%-os különbség!

3.2. A területi aspektus 2004-ben

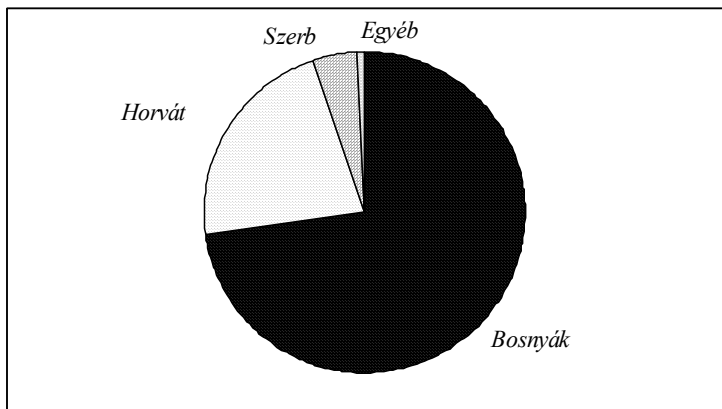
1991 óta egyik entitásban sem történt népesség-összeírás, ezért csak az ENSZ, a két entitási és a közös boszniai statisztikai hivatalok becsült statisztikai adatai alapján lehet megállapítani az ország, az entitások és egyéb kisebb közigazgatási egységek nemzetiségi összetételét.

Mivel a RS statisztikai hivatala nem bocsátott ki semmilyen becsült adatot sem opstinái, sem entitása egészének szintjén, nemzetiségi összetételével kapcsolatban az ENSZ statisztikák, térképek és jelentések alapján tájékozódhattunk. Az említett források alapján a RS területére megközelítőleg 300 000 bosnyák és horvát települt vissza, de arányuk egy opstinában sem éri el a relatív többséget²⁰, a horvátok visszatérése nem jelentős sehol sem a RS-ban.

A Föderációs Statisztikai Hivatal (Federalni zavod za statistiku) 2003 őszén közzétette becsléseken alapuló, nem hivatalos nemzetiségi adatait, amelyek kantonális és opstinai szinten is kifejezettek. Ezek alapján a következők az entitási nemzetiségi arányok (5. ábra):

5. ábra

Az FBiH lakosságának becsült etnikai összetétele 2003. június 30-án

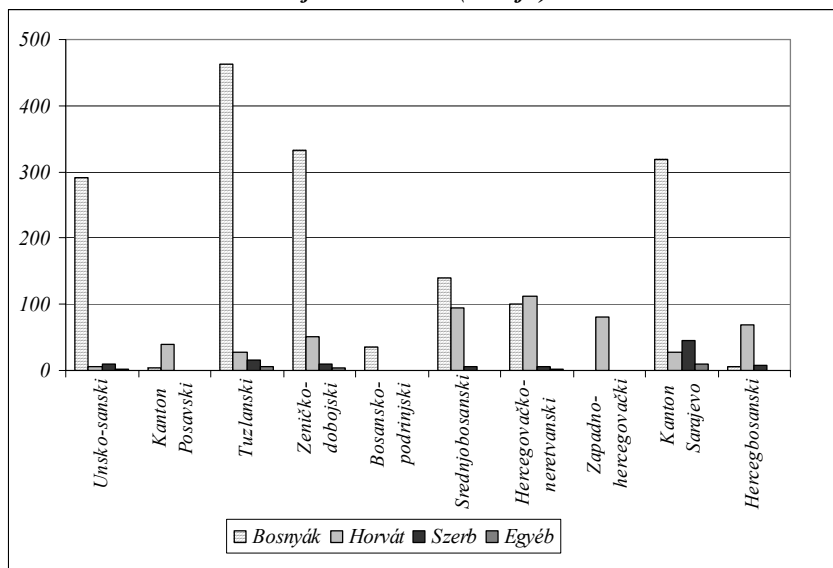

Forrás: Federalni zavod za statistiku alapján szerk.: Végh A. 2004

Az előbbi ábra egy nemzetiségileg meglehetősen homogén (egyneműbb mint pl. Macedónia!) ország képét mutatja, azonban a kantonok szintjén már határozottabban kidomborodik a horvát, mint államalkotó nemzet (a szerb még mindig nem). (6. ábra)

²⁰ Csúpan néhány település rendelkezik bosnyák nemzetiségű többséggel az RS-ban, mint a Bjelina közeli Janja vagy Vukosavlje, Modrica környékén.

6. ábra
A FBiH kantonjainak nemzetiségi összetétele becslést alapján 2003. június 30.-án (ezer fő)

Forrás: Federalni zavod za statistiku alapján szerk.: Végh A. 2004

Az előbbi grafikon alapján megkülönböztethetünk három horvát, két vegyes és öt bosnyák dominanciájú kantont.

Opstinákra lebontva az FBiH területén csak Bosansko Grahovo opstinája szerb többségű.

A 2000-ben kialakított BD területe, mivel a két entitás részeiből lett megalkotva, teljesen vegyes lakosságú, és mint követendő példát szokták emlegetni Bosznia egésze számára. Az egyéb kategóriát jelentő jugoszlávok, törökök, csehek, romák (többi kategóriát lásd az 1. számú mellékletben) aránya szinte jelentéktelen mindkét entításban. Becslések alapján 1% körül meghatározható.

Összegzés

A huszadik század Bosznia és Hercegovina számára – amely országra kiemelten érvényes a „kultúrák és civilizációk találkozása” sztereotípiája – népességre egy befejezetlen játszmaival (*nemzet születése, kisebbség-államalkotó nemzet, vallási alapú nemzetfejlődés, etnikai alapú háborús konfliktusok*) teli napjainkba átnyúló távolról sem befejezett, lezárt időszak.

Hogy ez az időszak véget ér-e a közeljövőben, ma még nem megjósolható, de látnunk kell, hogy ennek az összetett nemzetiség–demográfiai mo-

dellnek nincs más esélye a fennmaradásra, mint a tolerancia, ennek hiányában Bosznia egyben tartása a jelen formák között csak a nemzetközi békefenntartó erők hasztalan próbálkozásainak egyike. Mint láthattuk, a menekültek visszatérésére tett erőfeszítések csak felületes eredményeket hoztak, a háborút megelőző állapotnak csak morzsáját, nem egészét eredményezték. Sajnos még a mai forma is inkább tükrözi az etnogenocídiumok eredményét, mintsem az azóta eltelt folyamatokat. Azonban ebben a következő lépés még mindig nehezen, vagy csak nagy merészséggel megjósolható.

Mellékletek

1. melléklet

Bosznia és Hercegovina nemzetiségi összetétele és népsűrűsége a XX. századi népszámlálások alapján (ezer fő)

A népszámlálás	1910*	1921*	1931*	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Muzulmán	606	587	718	788	-	842	1 482	1 630	1 903
Horvát	395	418	548	614	655	712	772	758	761
Szerb	817	817	1 028	1 136	1 264	1 406	1 393	1 321	1 366
Jugoszláv	-	-	-	-	891	276	44	326	243
Összlakosság	1 898	1 890	2 324	2 565	2 847	3 278	3 746	4 124	4 377
Népsűrűség fő/km ²	37,1	36,9	45,1	50,1	55,6	64,0	73,2	80,6	85,5

*-A vallási hovatartozás alapján (muzulmán-islám hitet valló, szerb-pravoszláv, horvát-katolikus)

Forrás: Federalni statistički zavod alapján szerk.: Végő A. 2004

2. melléklet
Bosznia és Hercegovina nemzetiségei 1961-1991

A népszámlálás évei	Fő				Százalék			
	1961	1971	1981	1991	1961	1971	1981	1991
Összlakosság	3 277 948	3 746 111	4 124 256	4 377 033	100	100	100	100
Horvátok	711 665	772 491	758 140	760 852	21,7	20,6	18,4	17,4
Makedónok	2 391	1 773	1 892	1 596	0,1	0,1	0,1	0,1
Muzulmánok ¹⁾	842 248	1 482 430	1 630 033	1 902 956	25,7	39,6	39,5	43,5
Montenegróiak	12 828	13 021	14 114	10 071	0,4	0,4	0,4	0,2
Szlovének	5 939	4 053	2 755	2 190	0,2	0,1	0,1	0,1
Szerbek	1 406 057	1 393 148	1 320 738	1 366 104	42,9	37,2	32,0	31,2
Jugoszlávok	275 883	43 796	326 316	242 682	8,4	1,2	7,9	5,6
Albánok	3 642	3 764	4 396	4 925	0,1	0,1	0,1	0,1
Csehek	1 083	871	690	590	0,0	0,0	0,0	0,0
Olaszok	717	673	616	732	0,0	0,0	0,0	0,0
Zsidók	381	708	343	426	0,0	0,0	0,0	0,0
Magyarok	1 415	1 262	945	893	0,1	0,0	0,0	0,0
Németek	347	300	460	470	0,0	0,0	0,0	0,0
Lengyelek	801	757	609	526	0,0	0,0	0,0	0,0
Romák	588	1 456	7 251	8 864	0,0	0,0	0,2	0,2
Románok	113	189	302	162	0,0	0,0	0,0	0,0
Oroszok	934	507	295	297	0,0	0,0	0,0	0,0
Ruszinok ²⁾	6 136	141	111	133	0,2	0,0	0,0	0,0
Szlovákok	272	279	350	297	0,0	0,0	0,0	0,0
Törökök	1 812	477	277	267	0,1	0,0	0,0	0,0
Ukránok ²⁾	...	5 333	4 502	3 929	...	0,2	0,1	0,1
Egyéb	811	602	946	17 592	0,0	0,0	0,0	0,4
Nemzetiségileg nem kötelezték el magukat	...	8 482	17 950	14 585	...	0,2	0,4	0,3
Terrületileg önmeghatározott	...	...	3 649	224	...	...	0,1	0,0
Ismeretlen	1 885	9 598	2 6576	3 5670	0,1	0,3	0,7	0,8

1) az 1961-es népszámláláson a muzulmán etnikai értelemben, amíg 1971-be muzulmán nemzeti értelemben

2) Az 1971-es népszámlálásig a ruszinok és az ukránok egy kategóriát képeztek

Forrás: Federalni zavod za statistiku alapján szerk. Végh A. 2004

Irodalom

- BABIĆ, ANTO et al (ed.) 1956: Enciklopedija Jugoslavije 2. kötet, Boszna i Hercegovina címszó. Leksikografski zavod FNRJ Zagreb, pp. 1-153
- KLEMENČIĆ, MATJAŽ 2000: Prostovoljne in prisilne migracije kot orodje spreminanja etničke strukture na območju držav naslednic nekdanje Jugoslavije IN:Boris Jesih: Rasprave in gradivo, 36/37, Inštitut za narodnostna vprašanja, Institut for ethnic studies. Ljubljana.
- KRLEŽA, MIROSLAV et al (ed.): Opća enciklopedija-Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb. 1.: Bosna i Hercegovina címszó 1. kötet 1977 pp.620-636; 2.: Muslimani címszó 5. kötet 1979. pp 622-634
- MALCOLM, NOEL 1995: Povijest Bosne – kratki pregled, Erasmus Gilda – Novi Liber DANI, Zagreb – Sarajevo.
- PAVLIČEVIĆ, DRAGUTIN: Kratka politicka i kulturna povijest Bosne i Hercegovine Hrvatski informativni centar, Zagreb. 2000. (internetes verzió a <http://www.hic.hr/books/pavlic2/> oldalon)
- PETROVIĆ, RUŽA 1987: Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt. Istraživačko izdavački centar SSO Srbije Beograd pp. 34-36.
- RESS IMRE 2003: A bosnyák nemzettudat fejlődése. In: Ábrahám-Gereben Stekovics (szerk): Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában PPKE BTK, Piliscsaba.
- RESS IMRE: Kállay Béni bosnyák nemzetteremtő kísérlete. – Limes, 2000/2-3, pp. 277-286.
- SOKCSEVITS DÉNES 2000: A horvát nemzettudat fejlődése (XVIII-XX. század). in: Ábrahám-Halász-Koherz (szerk): Pro minoritate 2000/nyár. Pro minoritate alapítvány. pp.25-30
- ŽULJIĆ, STANKO 1989: Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena Ekonomski institut-Zagreb.

Jelentések

**Dalji izazov na putu povratka izbjeglica u Bosnu i Hercegovinu-
International crisis group 137. számú jelentése 2002 dec. 12.
Szarajevó/Brüsszel**

**Izvještaj iz oblasti izbjeglica i raseljenih osoba u BiH i provedbe
imovinskih zakona-Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
Bosna i Hercegovina, 2003. augusztus.**

**Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava
1991-Nacionalni sastav stanovništva-rezultati za republiku po
opštinama i naseljenim mjestima 1991. Statistički bilten 234. –
Državni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevó,
1993. december.**

Weboldalak

<http://www.mhrr.gov.ba/MHRRIzbjeglice.htm>

<http://www.crpc.org.ba/new/bo/PLIP.htm>

<http://www.crisisweb.org/home/index.cfm>

<http://www.rzs.rs.ba/latinica.htm>

<http://www.fzs.ba/fzsb.htm>

<http://www.bhas.ba/index2/index.htm>

Bosznia-Hercegovina külgazdasága

Pap Norbert

Summary

The study examines the foreign economic relations of Bosnia Herzegovina in the aspect of FDI (Foreign Direct Investment), foreign trade and tourism.

The geographical location of the country, the natural resources and the production experiences determine the system of foreign economic relationships.

The study proves that in the system of foreign economic relationships of Bosnia Herzegovina the former Yugoslavian republics, and the geographically close situated, economically developed countries (Italy, Austria) play an outstanding role.

The countries – principally the member countries of the NATO – who take part in preserving peace in Bosnia, form a particular group. Further more the rich muslim (arabian) countries form a special freak.

1. Bosznia-Hercegovina külgazdasági kapcsolatait meghatározó főbb sajátosságok

Bosznia-Hercegovina a Balkán-félsziget nyugati részén elterülő föderatív állam. Belső részeinek egymáshoz való, valamint a környező államokhoz való viszonya bonyolult, ellentmondásos. Ennek megfelelően, a külgazdasági kapcsolataiban, így a turizmusban, kereskedelemben és a működőtőke mozgásokban is szokatlan, a jelzett problémákra utaló jelenségeket regisztrálhatunk.

Fekvése, szomszédsági viszonyai, transzregionális kapcsolatrendszere és a geopolitikai meghatározottságai a következő regionális kapcsolatok jelentőségét vetik fel:

1. A kialakult gazdasági kapcsolatrendszer első köre a volt jugoszláv köztársaságokhoz kapcsolódó együttműködés.
2. A stabilizációs erőben résztvevő nyugat-európai országok, melyeknek a gazdasági súlya hagyományosan erős a térségben – első-

sorban Németország és Olaszország, de ide tartozik Magyarország is – a gazdasági együttműködés következő körét képezik.

3. A térségtől távolabb elhelyezkedő, elsősorban angolszász — döntően USA, Nagy-Britannia — hatalmakkal való együttműködés a politikai dimenzió függvényeként alakult ki, hosszabb távon a jövője kérdés.
4. A boszniai muszlim népességnek az iszlám világgal való együttműködési dimenziója egy sajátos külgazdasági jelenség a térségben.

Az ország természeti erőforrásai számottevőek. A Száva-parti-síkság és a mediterrán jellegű Neretva völgy jelentős agrár-ökológiai potenciállal rendelkezik.

Hatalmas erdei, a felszín alatt megbúvó ásványkincsek (vasérc, barnakőszén, lignit, bauxit) sokféle ipari tevékenység alapjául szolgáltak.

Kulturális örökségét az elmúlt évszázadok uralomváltásai nagymértékben meghatározták. A római, illír, szláv, török, osztrák-magyar, titói jugoszláv, stb. kulturális elemek, a katolicizmus, az ortodoxia, a bogumil és a muszlim vallási örökség, Szarajevó kulturális pezsgése és a rurális térségek másfajta életformája egyaránt jelen van Bosznia-Hercegovinában. Az 1990-es évek háborús időszaka súlyos pusztulást okozott a műemlékekben, főleg a vallási jellegűekben, de a helyreállítás nagy lendülettel folyik. Szerepük nem csak a turizmus fejlesztésében, de a kulturális külkapcsolati (és ehhez kötődően a külgazdasági) rendszerében is jelentős.

Humán erőforrásairól pontos képünk nincs, éppen a census hiánya miatt, hiszen a háborús időkben történt migráció jelentős változásokat hozott, melyek összeírással történő elismerése súlyosan sérti a felek érdekeit, ezért csupán becslésekre hagyatkozhatunk. Az 1991-es összeírás idején a lakosságszám 4 377 ezer fő volt, a népsűrűség pedig 85,6 fő/km². 2000 közepén az ENSZ becslése szerint a lélekszám 3977 ezer volt, a népsűrűség pedig 77,8 fő/km²-re csökkent. A muszlimok aránya 1991-ben 43,7% volt. A szerbek aránya 31,4%, míg a horvátoké 17,3% volt. Az ún. jugoszlávok aránya 5,5% volt.

A bosznia-hercegovinai gazdaság alapja a gazdag természeti erőforrásokra alapozott kitermelő- és feldolgozóipar. Az 1992-ben kezdődött polgárháborút megelőzően a bányászat és az ipar aránya a GDP-ben 51% volt, a foglalkoztatás területén is minden második ember ezekben az ágazatokban dolgozott. A szocialista Jugoszlávián belül a területi egységeket nagyfokú specializáció jellemezte. A boszniai ipar alapanyagokat és félkésztermékeket biztosított a többi jugoszláv köztársaság szintén specializált iparágainak. A boszniai gazdaság egy további sajátossága volt a fegyvergyártás.

A politikai önállósodást az ország gazdasága súlyosan megszenvedte. A háború súlyos emberi és anyagi károkat okozott. A GDP több mint két harmaddal csökkent 1991-ről 1995-re (1900 USD-ről 400 USD-re). A népesség 1995-re 1 millió fővel csökkent a háborús veszteségek és a menekültáradat révén. A boszniai lakosság mintegy 60%-a a háborút más lakóhelyen fejezte be. Az infrastruktúra súlyos károkat szenvedett. A három

etnikai, politikai közösség egymástól elkülönült közigazgatást és gazdasági szabályozórendszert alakított ki. A szerb és a horvát közösség az anyaországi területekkel nagymértékben integrálódott. A bosznia-hercegovinai gazdaság helyreállítását a háború végén ez a dezintegráció súlyosan hátráltatta. A nemzetközi közösség jelentős gazdasági segínyt és segítséget nyújtott Bosznia-Hercegovinának.

A háborút követően nagyon jelentős gazdasági növekedés következett be, de egy igen alacsony szintről. A növekedés üteme gyorsan csökkent a 2000-2001-es évekre 5-6%-ra. A növekedés fő forrása a helyreállítással kapcsolatos tevékenység volt, elsősorban a közzférához kapcsolódó beruházás és fogyasztás. Az export is gyorsan nőtt, szintén egy alacsony szintről. A gazdaságban a „fekete” vagy „szürke” szektor aránya jelentős, a látogató ezt a mindennapokban is megtapasztalhatja.

A bosznia-hercegovinai politikai egységek gazdasági helyreállításában jelentős különbség mutatkozik. A Föderáció esetében a folyamat igen erőteljes, míg a Szerb Köztársaság esetében megkésettiségről beszélhetünk. A támogatások zömét a bosnyák-horvát területek kapták, a szerbek csak 1998 után kapcsolódtak be a helyreállításba erőteljesebben.

A háború előtti állapotokhoz képest a gazdaság szerkezete jelentősen megváltozott. A dezindusztrializáció előrehaladt. Az ipar és a bányászat súlya 1999-ben csupán 23% volt. Az ipari helyreállítás főként a hagyományos villamosenergia-termelést (főleg vízerőművek), a szénbányászatot, a fémfeldolgozást, az élelmiszeripart, fafeldolgozást és a textilipart érintette. A háború előtt kb. tucatnyi állami tulajdonú nagyvállalat adta a termelés meghatározó részét (több mint 50%-át). Ezek nagyobb része állami tulajdonban maradt. A gazdaság alig több mint 1/3-a került magánkézbe. A gazdasági helyreállítási program kapcsán került előtérbe a magánszféra erősítése, főként a kis- és középvállalati szektor keretében.

Az építőipar szerepe kiemelkedő. Ennek oka részben arra vezethető vissza, hogy az újjáépítési program főként az infrastruktúra elemeinek rekonstrukcióját, nagy volumenű épület-helyreállítási munkálatokat jelentett. Másrészt viszont a közműépítés, építőipar igen fejlett volt már a szocialista Jugoszlávián belül is. Ezeket a képességeket a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban is kamatoztatni lehetett. Az első nagy volumenű szerződések 1999-ben kötötték a Közel-Keleten és Afrikában.

A kereskedelem fejlődésének nagy lendületet adott a nemzeti valuta létrehozatala (konvertibilis márka). Előzőleg a horvát kuna, a jugoszláv és a bosnyák dinár volt forgalomban. Ezt követően a belső kereskedelem fejlődni kezdett. A bosnyák területek energiával látták el a szerb területeket, míg a szerbek élelmiszert szállítottak a bosnyák területekre. A kiskereskedelemben fontos szerepet játszottak a Boszniában állomásozó nemzetközi erők személyzetének költései, de befolyásolták a bosnyákok külföldi hazautalásai is, melynek szerepe hagyományosan jelentős.

A mezőgazdaság súlya a Föderáció a GDP-jében 8,8% volt 2000-ben, a Szerb Köztársaságban pedig 23,9%. Jelentős problémát okoznak a földtulajdonjogával kapcsolatos viták mindkét részén az államnak. Szembetűnően magas a felhagyott, nem művelt földek aránya az ország területén.

2. A nemzetközi turizmus

1. táblázat
A nemzetközi turizmus változásai Bosznia-Hercegovinában
(1996–2001; ezer fő)

Év	Turistaérkezések száma	Turistaéjszakák száma
1996	45	158
1997	76	212
1998	90	231
1999	89	214
2000	108	263
2001	90	222

Forrás: Federation of Bosnia and Hercegovina Federal Office of Statistics (2002)

A turisták tartózkodási ideje tartósan 2 és 3 nap közötti. Szarajevóban az elmúlt években ezt kismértékben meghaladó értékekkel találkozhatunk. A különbség az elmúlt években csökkent. Az ország rendkívül gazdag természeti, kulturális, építészeti és régészeti értékekben, melyek turisztikai desztinációk alapjául szolgálnak. Változatos, helyenként alpesi jellegű tájai, sajátos hangulatú városai és az egymás mellett élő különböző kultúrák sajátos kontrasztjai együttesen határozzák meg idegenforgalmi imázsát.

2. táblázat
A turisták megoszlása néhány jellemző kibocsátó ország szerint
(fő, 1996–2001)

Kibocsátó országok	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Horvátország	7 297	19 156	24 744	22 907	27 787	18 895
Szlovénia	3 111	4 781	6 455	6 851	9 062	8 566
Ausztria	1 382	2 478	2 592	2 459	2 926	2 700
Franciaország	1 430	1 698	2 549	2 619	3 015	2 534
Olaszország	2 563	5 363	5 982	4 958	7 268	6 402
Norvégia	1 199	2 106	1 386	1 355	1 213	912
Németország	4 014	5 939	6 919	6 916	6 799	5 957
Spanyolország	440	1 051	1 344	1 545	2 192	1 600
Hollandia	824	1 573	1 182	1 749	1 771	1 563
Svédország	1 039	1 689	1 703	2 138	1 794	1 655
Nagy Britannia	2 604	3 044	3 376	3 341	3 324	2 842
USA	8 681	8 305	7 698	7 181	7 997	6 626
Jugoszlávia	270	552	2 123	3 797	4 887	6 419
Csehország	473	2 978	2 282	1 021	2 238	2 483
Törökország	1 314	1 444	2 144	3 122	3 419	1 774
Egyiptom	112	270	86	253	146	197
Irán	73	142	100	243	1 839	150
Magyarország	392	565	970	859	1 278	1 402
Teljes hazai	53 850	84 017	98 906	110 545	112 900	95 877

Összes turista	98 601	160 335	188 677	199 301	221 418	185 963
----------------	--------	---------	---------	---------	---------	---------

Forrás: Federation of Bosnia and Hercegovina Federal Office of Statistics (2002)

Az ország turizmusának jellemzőit a turisztikai termékek és a turizmus főbb formái szerint mutathatjuk be.

Bosznia-Hercegovina tengerpartja Neum településre és annak közvetlen környékére korlátozódik. Ez a kis nyúlvány (korridor) az ország többi részével szerves kapcsolatba nem áll. Megközelíthetősége – idegenforgalmi szempontból – csak Horvátországon keresztül biztosított. A tengerpart rövidségéből és a település kis méretéből adódóan a tengerparthoz, illetve a tengerparti üdüléshez kötődő turizmus jelentősége csupán helyi-regionális. A turizmus sajátosságai Neumban nem mutatnak jelentős eltérést a horvát tengerpart idegenforgalmához képest.

A természeti szépségek sokasága, a tavak, folyók, hegyek, a természeti különlegességek sokasága jelentős tartalékokat biztosít a turizmus fejlesztésére. A természeti látnivalók egy részét védelemben részesítik. A legfontosabb ilyen védett területek: a Kozara, Sutjeska, Hutovo Blato, Bjelasica.

A háborús évek alatt a gazdasági, azon belül a mezőgazdasági aktivitás számos területen szünetelt. A parlagon hagyott földek jelentős ökológiai értéket képeznek. Ezen területek egy részén aknamezők húzódnak. Ezek felszedése és a területek megközelíthetővé tétele egyelőre beláthatatlan. A területek ökológiai regenerálódásának kedvez a jelenlegi elzártság. Közép-, valamint hosszútávon jelentős tartalékként szolgálhatnak a természeti értékekre alapozott turizmus fejlesztése számára.

Az egymás mellett élő, illetve egymásra települt kultúrák gazdag kulturális örökséget hagytak maguk után. A háborús évek alatt az épített örökség súlyos pusztítást szenvedett. A háborús felek előszeretettel rombolták a másik fél/felek kulturális szimbólumait, elsősorban a szakrális létesítményeket.

A városok közül kiemelkedik Sarajevó és Mostar kulturális öröksége. Ezen a két településen a kulturális értékek jelenleg is aktív turizmus alapját képezik.

Az idegenforgalmi statisztikák különös jelensége, hogy távoli országok polgárai szokatlanul minősíthető érdeklődést tanúsítanak Bosznia-Hercegovina iránt (2. táblázat). A különös statisztikai jelenségnek az oka, hogy az SFOR kötelékében szolgáló békefenntartó katonák idelátogató családtagjai az igen gyér turistaforgalmon belül jelentős arányt tesznek ki. Ez a fajta látogatóréteg meglehetősen nagy jelentőségű a jelenlegi turisztikai aktivitáson belül, elsősorban a szálláshelyek árszínvonalának kialakításában játszik szerepet. Hosszabb távon várhatóan a marketing területén lesz jelentősége. A békefenntartókat küldő országokban Bosznia-Hercegovina turisztikai jelentősége, vonzerői ismertebbé válnak, a küldő országok rangsorában a korábbinál előrébb kerülhetnek.

A Balkán-félsziget legjelentősebb római katolikus vallási központja Medugorje. A búcsújáróhely jelentős látogatóforgalmat generál. A Mária kegyhely – a hercegovinai horvátok számára fontos kulturális szerepén túl – Medugorje számára gazdasági szempontból is fontos. A helyi vendéglá-

tás, kereskedelem a településen lakók számára a megélhetés szinte kizárólagos formája.

Ugyan nem kimondottan vallási turizmus, de vallási, kulturális elemei vannak az iszlám világból érkező turistáknak utazási motivációjának is. Az elsősorban a Közel-Keletről érkező látogatók a boszniai muzulmánok által lakott területeket keresik fel. A látogatók találkoznak a számukra felkínált vallási jelképekkel, jellemző ajándék-, illetve emléktárgyakkal. Egy másik sajátos kapcsolat, hogy az Európai Unió államaiba irányuló illegális migráció felhasználja ezt a turisztikai infrastruktúrát. Az migránsok turistaként repülőgéppel érkeznek Bosznia-Hercegovinába, innen pedig illegális csatornákon jutnak tovább, főként Szlovénián keresztül.

Az egykori téli olimpiai helyszínen, a Jablanicán kialakított sportkomplexum a síturizmus számára kínál fejlődési lehetőséget. Látogatásunk idején intenzív építkezést láthattunk a helyszínen. A turisztikai központ látványos fejlődés kiindulópontjánál van.

A turisztikai fogadó infrastruktúra állapota a háborús pusztítások és a jelenlegi gyenge forgalom miatt meglehetősen rossz. A fejlődéshez jelentős beruházásokra van szükség. A turizmus marketing és információs rendszer kezdetleges állapotban van.

Az ország – értékei és fekvése alapján – az idegenforgalom fejlesztésében komoly perspektívával rendelkezik. Elsősorban a Balkán és a közép-európai térség számára kínálhatja turisztikai termékeit.

3. Külkereskedelem

A helyreállítási munkálatok az 1990-es évek közepén az import nagyarányú felfutását eredményezték, főként az építési alapanyagok területén. Az export növekedése később, csak 1998-tól kapott lendületet és indult nagymértékű növekedésnek, de egy igen alacsony szintről. A szomszédokkal, Horvátországgal, Szlovéniával és a Kis-Jugoszláviával megkötött szabadkereskedelmi egyezmények, valamint az EU piacára való szabad bejutás növekedési lehetőséget nyújtottak. Ennek ellenére a külkereskedelmi deficit jelentős maradt.

A legjelentősebb külkereskedelmi partner az Európai Unió, az export mintegy felével. A fő országpартnerek Olaszország és Németország. Az Unión kívül jelentős még a szerepe Svájcnak is.

A jugoszláv utódállamok részaránya a boszniai külkereskedelemben szintén jelentős maradt, mintegy 1/3-nyi. A fő exportcikk az elektromos energia, a fa és fém termékek valamint a textil.

A külkereskedelmi deficit a fő felelőse a nagymértékű fizetési mérleg hiánynak. Ez 2001-ben mintegy 1 379 millió USD volt. A hiányt külföldi segélyekből, hazautalásokból és külföldiek boszniai költségeiből finanszírozták.

3. táblázat
Export szerkezete a főbb célországok szerint (ezer USD)

Célországok	1999	2000	2001
EU országok	224 855	282 750	395 843
Ausztria	29 826	30 442	32 454
Franciaország	6 291	5 909	7 419
Olaszország	108 353	116 305	189 136
Németország	67 831	107 685	138 758
Célországok	1999	2000	2001
Nagy Britannia	2 432	4 582	10 171
EFTA országok	63 099	114 423	107 477
Svájc	62 470	113 423	106 947
USA	7 710	9 739	10165
Törökország	12 178	19 212	4 311
Magyarország	3 489	2 745	1 755
Lengyelország	1 529	2 944	3 083
Csehország	741	3 273	2 115
Románia	109	78	123
Szlovákia	469	866	935
Horvátország	106 483	73 932	96 474
Szlovénia	45 238	59 452	67 776
Jugoszlávia	33 101	67 611	72 479
Macedónia	8 222	4 479	4 863
Közél-Kelet	2 351	3 884	1 766
Egyesült Arab Emirátusok	193	372	120
Összesen	518 081	674 703	806 430

Forrás: Federation of Bosnia and Hercegovina Federal Office of Statistics (2002)

4. táblázat
Import a főbb szállító országok szerint (ezer USD)

	1999	2000	2001
Összesen	2 431 152	2 290 085	2 462 771
EU országok	1 033 910	906 972	985 859
Ausztria	107 704	119 891	129 315
Franciaország	38 182	44 160	39 887
Olaszország	450 855	277 806	386 627
Németország	302 896	321 243	309 018
Nagy Britannia	16 615	17 017	13 858
EFTA országok	56 333	63 511	78 529
Svájc	51 497	60 668	74 730
USA	56 507	55 573	49 626
Törökország	27 754	20 014	23 981
Magyarország	95 480	87 818	79 045
Lengyelország	27 431	24 756	31 029
Csehország	44 828	50 814	55 249
Szlovénia	314 603	359 585	318 144
Románia	6 845	4 774	12 074
Szlovákia	8 064	9 025	8 899
Horvátország	525 680	392 033	412 231

Jugoszlávia	9 423	15 980	30 550
Macedónia	10 672	11 743	11 666
Közel-Kelet	7 064	15 187	10 339
Egyesült Arab Emirátusok	215	140	1891

Forrás: Federation of Bosnia and Hercegovina Federal Office of Statistics (2002)

4. Működőtőke Bosznia-Hercegovinában

Az egy főre eső közvetlen külföldi befektetések aránya a legkisebb a Balkán térségében (93 USD/fő 2001-ben). A politikai bizonytalanság, a kusza jogi helyzet, a vontatottan haladó reformok és a vonzó befektetési lehetőségek hiánya a külföldi befektetők szemében erős visszatartó erőt képez.

A szükséges jogszabályok későn születtek meg. Egy befektetés ösztönzéssel foglalkozó ügynökség felállítására 2001-ben került sor. Befektetési garanciákat nyújtó konstrukciók, intézmények felállítása is ebben az évben történt. Az entitás mindkét részén a kormányzat 2001-ben fokozta az erőfeszítéseit a befektetések ösztönzésére.

A befektetések főként privatizáció útján realizálódtak, kevés a zöldmezős beruházás. A legfőbb tőkevonzó szféra a bankszektor. A feldolgozóiparban viszont nagyon mérsékelt az érdeklődés. A főbb befektető csoportok Horvátországból, Németországból, Kuvaitból, Szlovéniából és Törökországból érkeztek. A bankszektorban a legfőbb befektető Ausztria.

Irodalom

HAJDÚ ZOLTÁN 2002: A Balkán politikai földrajza. In: Pap Norbert – Tóth József (szerk.): Európa politikai földrajza. Alexandra Kiadó, Pécs, pp. 185-224

PROBÁLD FERENC (szerk.) 1994: Európa regionális földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 439-460.

Statistical Yearbook 2002. Federation of Bosnia and Hercegovina Federal Office of Statistics

Your Gold Tourist Guide Bosnia&Hercegovina 2003. International Business Information Company, Holland p. 367

What should and could be done to improve the economic situation in Bosnia and Herzegovina

Dara Ljubić

Summary

Bosnia and Herzegovina is in a very difficult social and economic crisis with the tendency to be continued, unless the processes of transition and privatization are fastened. Even after eight years of post war period and several billion dollars invested into reconstruction and development, the economy in Bosnia and Herzegovina has not reached 50% of its development before the war. It would probably take a long time until we reach the level of the year 1991. Therefore, Bosnia and Herzegovina offers very little to young people who cannot wait for a long time to find a job. They are leaving their country to earn for bread all over the world. We are aware that there is no future without young people.

In the transition period, the old, state-planned, self-management system has been suspended but a new system of market economy has not been built so that some temporary and specific laws and rules of behaviour have been applied and they are still "valid". The problem is when those laws and rules are convenient for the management in enterprises and for influential political groups or individuals to reach their aims and so that they are not in a hurry to carry out the transition and privatization processes. Through privatization and transition they would lose their positions, influence, sources of power and profit. But all individuals and whole society lose because of that and so it is necessary and desirable to shorten as much as possible the period of transition and remove the causes and reasons that slow these processes down.

Key words: management, transition, privatization, firm and economy.

Összefoglaló

Bosznia-Hercegovinában rendkívül nagy társadalmi-gazdasági feszültségek halmozódtak föl, melyek a jelenlegi tendenciák alapján nem mérséklődnek, hacsak az átalakulás és a privatizáció fel nem gyorsul. A háborút követő nyolc éves békés időszak és az újjáépítésre és fejlesztésre elköltött több milliárd dollár ellenére sem érte el Bosznia-Hercegovina gazdasága a háború előtti fejlettségének 50%-át. Valószínűleg hosszú időt vesz még időbe míg elérjük az 1991-es év színvonalát. Emiatt Bosznia-Hercegovina nem sokat tud nyújtani a fiataloknak akik nem várhatnak örökké, hogy munkához jussanak. Egyre többen hagyják el hazájukat, hogy megélhetést

találjanak szerte a világon. Tisztában vagyunk vele, hogy a jövőnk a fiatal generáció nélkül elképzelhetetlen.

Az átalakulás időszakában megszűnt az állami, csakúgy mint a kollektív gazdaságirányítás, de a piacgazdaság rendszere nem épült ki. Ehelyett időszakos és speciális törvények és viselkedési minták alakultak ki, melyek még mindig „érvényben vannak”. Az igazi probléma az, hogy ezeket a törvényeket és mintákat a cégvezetők és a befolyásos politikusok illetve politikai csoportok egy része is alkalmazza céljuk elérése érdekében, így nem sietnek a társadalmi-gazdasági átalakulás és a privatizációs folyamat keresztülvitelével. Ezek végrehajtásával elvesztenék pozícióikat, befolyásukat, hatalmuk és jövedelmük forrásait. Sajnos ezzel minden egyén és az egész társadalom rosszul jár, ezért szükséges és kívánatos az átalakulási időszak lerövidítése amennyire csak lehetséges és el kell távolítani azokat az okokat és érdekeket, melyek ezt a folyamatot lelassítják.

1. Introduction

The following table (table 1) shows present and future economic situation in Bosnia and Herzegovina, according to the estimates of the competent authority bodies.

Table 1.
Data on economic development in B-H

Indicators of development	1991	2000	2002	2005	2005/1991 (%)
GDP (Billion\$)	7	3	3,4	4,65	67,6
GDP per capita	2.150	1.375	1.500	1.860	74
Employed (1000)	631	411	470	576	91,3
Salaries in KM	438	413	472	580	132
Export(million\$)	1.471	675	938	1.545	109
Import(million\$)	1.120	2.290	1.165	2.530	226

Obviously, the situation is not good and can be defined as bad or very bad as even ten years after the war it is not foreseen to reach the pre war-level of development. Of course, in the year 2005 the situation in Bosnia and Herzegovina may be better but, unfortunately, it also may be worse than planned. A great number of non-privatized firms do not work at all. Nevertheless, the firms in operation do their business according to the principles and criteria completely different from the market criteria in the countries with developed market economy. In present situation, management does not accomplish role and aim needed in the process of transitions and privatizations. The management is incapable to perform

What should and could be done to improve the economic situation in BiH

the tasks, showing the lack of interests, having no responsibility for the implementation of these processes.

2. Role and assignments of the management in transition

First and main assignment of management is to provide successful performance of a firm. From socio-economic point of view, the role and tasks of management in transition will contain: designing and implementation of the strategy of efficient transition of non-privatized firms, successful performance in the period of transition in order to “survive” and creation of good positions for successful business in post-transitional period, according to international market criteria.

2.1. Management in private enterprises

There are more than 30 000 private firms and other private institutions in Bosnia and Herzegovina. Their participation in GDP is 35% and in employment 48%. They mostly deal with trade and other non-productive sectors. They hardly export anything but natural raw materials. Among them there are a relatively small number of very big firms with huge capital. Most of them can hardly maintain its activities and they are only surviving. They do not have any influence on privatization of non-privatized firms. 93% of the investigated enterprises prefer working with state rather than private firms. In 91% of the cases the reason is better profit rather than business with private firms. 87% investigated said that the reason was safer payment of liabilities. The elements of economic criminal have not been investigated. We cannot claim that such criminal actions exist in the performance of state-owned and private firms, but it cannot be excluded. Management is oriented to present business results and they are not interested in future at all. The firms deal mostly with import, but only 3% of the investigated firms from the sector of production are considering the export program. They behave logically, using all potentials of the present situation, “the existing market” to reach their business aims. They can do all which their moral and ethical principles allow them to do. They search for any possibility for a fast profit, deal with “grey economy”, trying to avoid tax paying and other liabilities. No doubt that a certain number of firms and their owners have become rich because they do not pay liabilities. Their wealth is related with negative connotations and it is considered a sin, which is not good as it may obstruct economic development. It is not stimulant to those people who achieve good business results according to international market standards.

2.2. Management in state enterprises

Management in state enterprises consists of the management in non-privatized state enterprises that have to be privatized and public enterprises where some will remain their status after privatization. Out of total 1 254 enterprises in the FB-H, with estimated capital in the amount of 19.3 billion very few have been privatized. There are 84 big enterprises having 60% of total estimated capital on their disposal. None has been privatized so far. Non-privatized enterprises participate in the GDP with 65%. They participate in employment with 52%. The management of these enterprises is responsible to the Steering boards appointed on the part of state authority bodies. They hardly have any responsibility, except moral one for successful current performance of the firm. Management is not encouraged to obtain better business results and they will not be awarded as management in private firms. But they will not have negative consequences in case their firm is not successful. The management cannot consider the future of the enterprises those issues are reserved for future owners, who will not keep the existing management upon taking over the enterprise. In terms of privatization of the enterprise, the existing management has no responsibility for that process. The existing management is interested in it, in case they can make advantage of privatization. So according to their personal interests they influence slowing or fastening of the process. If opposite, the management is more interested in keeping "status quo". Therefore, the management of these enterprises has negative reputation in public. In case management is engaged and supports the privatization process, 91% of the investigated firms think that they do it because of their personal interests-they will become co-owners in the firm or the new owner will pay them for their present engagement. In case management do not support the privatization process and do not fasten it, according to public opinion, they do not do it because it is inconvenient for them (87%), or they wait for lower prices so that they or their friends can privatize an enterprise by low prices (62%). As nobody wants to give loans to state-owned, non-privatized enterprises until they become privatized, obviously they are not able to do business successfully in the present situation. They have no chances in the future until the privatization is implemented. The situation is slightly different with public enterprises being able to get loans, with state guarantees, but the management in those enterprises behaves almost identically as in state-owned, non-privatized enterprises. They want to keep the present status not to lose their power and the positions they have.

2.3. Is management capable to achieve their assignments?

In terms of realization of current business results in private enterprises management is more stimulated to obtain good business results and have more financial responsibility. In non-privatized enterprises, management is less interested in obtaining good results in business since they will be less awarded than in private enterprises, and the responsibility for the

performance is only moral. In post-transitional period, there are almost no differences in the behaviour of the managements taking into account the aspect of creation good positions for successful business. In private enterprises, 97% have said that they are not thinking about future: they are interested in the present and the opportunities they have now. In non-privatized enterprises, management is not considering these issues at all aware that future owners will decide on it. In terms of the implementation of the privatization process, also there are no differences in the behaviour of managements in private and state-owned enterprises. They have neither responsibility nor interest so the conclusion is that they are more interested in continuing present status than in changing it. No doubt the management in enterprises in Bosnia and Herzegovina is incapable to carry out the tasks in the transition period; management is not interested in it and have no responsibility for it. These are the reasons why the situation has to be changed urgently. The process of privatization and the process of transition have to be fastened. The authorities have to fulfil this assignment (mission) in order to build up democratic society and market economy.

3. What slows privatisation?

There are a number of reasons that slow the process of privatization. In some cases the reason wrong supposition that the transition is possible without privatization but also there is a fear of changes and uncertainty that the changes will bring. The mistakes and failures that have been made so far in terms of privatization are also used as reasons why “the haste is not necessary” in those processes. But still, the main reason for slowing the process of privatization is that the existing situation suits the influential groups and individuals who have state funds and property at their disposal and so they do not want to lose their positions and power. Even undeveloped social and economic system is suitable for them since they are allowed to do whatever they like being protected by the politically powerful individuals or whole parties. Privatization is a pre-requisite for transition since it is not possible to introduce private economy with the domination of the state-owned enterprises and in the process of privatization more attention should be paid to economic development than to social attitudes. Non-privatized enterprises should not be awarded according to a key of social justice, which would mean an ideal division of poverty useful to nobody. Also it should not be given to the individuals who do not care for business, but are interested in re-sale of the property of those enterprises. The best would be obtained in case those non-privatized enterprises would be handed to businessmen who will offer market acceptable programs of survival and development of the enterprises and guarantee safe employment.

4. Conclusion

Transition and privatization processes should be maximally fastened to enable the domination of private ownership and free entrepreneurship, termination of state enterprises, elimination of “grey” economy and prevention of the practice of avoiding liabilities payment. These are the pre-requisites for creating the conditions where the success of the management will be measured according to international criteria of market competitiveness and without illegal employment. Under such circumstances, the wealth of the firms and individuals will be a symbol of success, capability and competitiveness but not of incorrectness, greed and “sin”. These processes should be created and implemented by the leaders of state authority bodies who have done nothing but verbal declaration on those issues.

5. References

- BABIĆ, M. 1997: Transition, Stabilization and Development in War Torn Croatia. – Journal of Economics, Zagreb.
- LJUBIĆ, F. 1998: Strategija pristupanja BiH u WTO. in: Studija Ekonomski fakulteti Sarajevo I Mostar, prosinac.
- LJUBIĆ, F.–ANDRIJANIĆ, I. 2002: Management in EU Economy Adjustment process; In Transitional Impact and the EU enlargement complexity, Ljubljana.
- MANUPELL: R. 1997: The International Adjustment mechanism of the balance Payments, Journal of Economics 1, Zagreb.
- RICHARDSON. L 1997: Investiranje Dio1 I Dio. LMN Zagreb
- ŠKREB, M.K.: Industrijska politika u Europskoj Uniji. – Euroscope, IMO,ED 38/39.
- THUROW, L. 1997: Budućnost kapitalizma. Mate, Zagreb.
- VESELICA, V.–LACKOVIĆ, Z. 1998: Business park kao pristup industrijskom razvitku Istočne hrvatske. – Ekonomski pregled 2-3, Zagreb.

A Brčkoi Körzet: megoldás vagy zsákutca?

Reményi Péter–Végh Andor

Summary

One of the most tragic series of events of late 20th century took place in the recent past just south of our borders. Events almost forgotten in the „post II. World War” Europe came to life again (like civil war, ethnic cleansing, concentration camps). One of the most tragic site of the Yugoslav wars was the ethnically, culturally and religiously most mixed and complicated state, Bosnia-Herzegovina.

However in Bosnia-Herzegovina exists a special area (the Brčko District) where a serious peace process seemed to be started though not without problems. This process has several reasons, consequences, local and international relations from which in our recent work we would like to overview the establishing of the legal and political frameworks and try to prove the efficiency of the model by using statistical data.

1. Bevezetés

A 20. század végének egyik legszomorúbb eseménysorozata zajlott a közelmúltban déli szomszédaink területén. A második világháború utáni Európában szinte teljesen elfelejtett események keltek újra életre (polgárháború, etnikai tisztogatás, koncentrációs táborok). A több szakaszban lezajlott háború egyik legtragikusabb helyszíne az etnikailag, kulturálisan, vallásilag legkevertebb és legbonyolultabb struktúrákkal rendelkező Bosznia-Hercegovina volt.

Bosznia-Hercegovinában létezik azonban egy speciális terület (a Brčkoi Körzet), ahol úgy tűnik – ha nem is problémamentesen – elindult egy komolyabb megbékélési folyamat. Ennek számos oka, következménye, helyi és nemzetközi vonatkozása van, melyek közül jelen munkában elsősorban a jogi és politikai keretek megteremtését igyekszünk áttekinteni, valamint különböző statisztikai adatok segítségével (menekültek visszatérése, ingatlanok visszaszolgáltatása...) próbáljuk meg igazolni a modell működőképességét.

2. Brčko helye, helyzete, szerepe és jelentősége

2.1. Földrajzi helyzet

A brčkoi opstina¹ Bosznia-Hercegovina északkeleti részén helyezkedik el a Száva partján, az úgynevezett Posavinai-korridor központi településeként (1. térkép). Területét a Száva alföldje és a dél felé emelkedő lankás dombvidék foglalja el. Mezőgazdasági szempontból kedvező természeti adottságú területek ezek (a háború előtt fejlett is volt a környék agrárgazdasága, mind a termelés, mind a feldolgozás területén). stratégiai jelentőségét mégsem ez adja.

Keresztezi a kelet–nyugat irányú közút, mely a Boszniai Szerb Köztársaság (Republika Srpska, továbbiakban RS) keleti felét és Szerbiát összeköti a RS nyugati felével és Banja Lukával, mint a RS fővárosával. Észak–déli irányban is halad egy út-, illetve egy vasútvonal, mely a Tuzlai-medencét kapcsolja össze a Duna-medencével és azon keresztül Közép-Európával. A város területén egy közúti és egy vasúti híd is átszeli a Szávát, így a Belgrád–Zágráb autópálya és vasútvonal is csak pár kilométer távolságban van. Mindehhez kapcsolódik a szávai folyami kikötő, mely a legnagyobb és legforgalmasabb Bosznia-Hercegovinában, és közvetlen kapcsolatot jelent a dunai vízi úttal, a PEN VII.² korridorral.

2.2 Lakossága

A brčkoi opstina 487 km² területű, melyen a háború előtt 87 332 fő élt. Közülük 44% volt a bosnyákok aránya, 25,4% a horvátoké és 20,8% a szerbeké. Bosznia-Hercegovinára jellemzően magas volt az egyéb kategóriába tartozók aránya is (ők többnyire jugoszlávoknak vallották magukat), 9,8%. A város közigazgatási területe az opstina ötödét foglalta el a lakosságnak pedig közel felét tömörítette (41 000 fő), akik között a bosnyákok már abszolút többségbe kerültek (55%), a szerbek aránya alig érezhetően volt kisebb (19%), a horvátok aránya azonban mindössze harmada volt az opstinai arányuknak. Az egyéb kategória (gyakorlatilag a jugoszlávok) aránya, mint általában a nagyobb, ipari-kereskedelmi városokban, itt is magasabb volt mint a rurális területeken, majdnem a lakosság ötödét tette ki (19%). (INTERNATIONAL CRISIS GROUP [továbbiakban: ICG] 1997)

Meglepő képet kapunk az opstina háború előtti etnikai összetételéről, ha bizonyos metszetekben vizsgáljuk a terület lakosságát. A településeket (amelyekből 1991. január 1-én 59 volt az opstinában) a lakosság nagysága szerint vizsgálva, négy kategóriát állapíthatunk meg, amely csoportoknak etnikai jellegű vonzata is van (1. táblázat, 1. ábra). A legkisebb településekben, a kistalvák, tanyák szintjén világosan látható volt a szerb nemzeti-

---

¹ Az egykori jugoszláv közigazgatási rendszerben a települési és a megyei szint közötti közigazgatási egység. Hozzávetőlegesen az egykori magyarországi járásoknak felel meg.

² Pan European Network – Páneurópai közlekedési hálózat

ségű lakosok túlsúlya, amely teljesen eltűnik a középfalvak és nagyfalvak szintjén, itt egyértelműen a horvát nemzetiség dominált. A 2000 fő feletti településekben pedig a muzulmán-bosnyák lakosság volt a meghatározó elem. A jugoszláv nemzetiségű lakosok száma Brčko városa kivételével elenyészőnek volt tekinthető.

1. táblázat

A brčkoi opština lélekszám-nagyság szerinti településcsoportjainak etnikai arányai 1991. január 1-én

	összlakosság (fő)	ebből (%)				
		muzulmán	szerb	horvát	jugoszláv	egyéb
Brčkoi opština	87 627	44,07	20,69	25,39	6,54	3,31
Brčko (város)	41 406	55,53	19,93	6,99	12,59	4,96
2001–2886 fő lakosságú települések (4 db)	11 908	57,73	6,96	32,90	0,96	1,45
1001–2000 fő lakosságú települések (13 db)	15 638	37,12	7,11	52,22	1,38	2,01
501–1000 fő lakosságú települések (13 db)	10 262	21,88	21,94	53,18	0,93	2,07
1–500 fő lakosságú települések (28 db)	8 413	8,69	67,96	19,64	1,56	2,15

forrás: Federalni Statistički Zavod

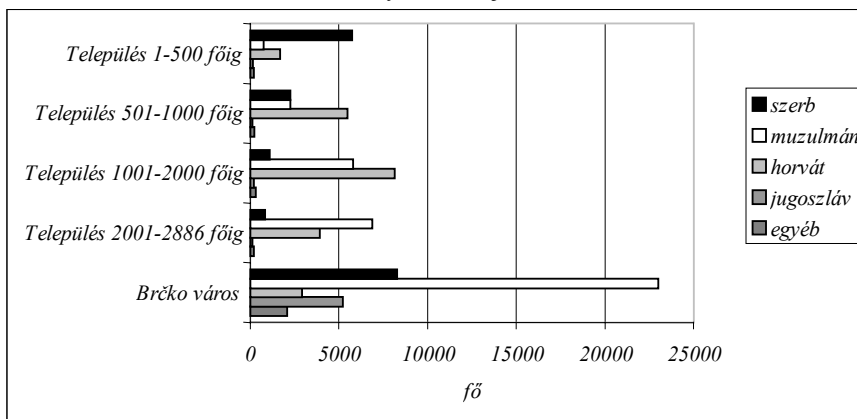
Mindezeket összevetve a háború előtti etnikai összetételről a következőket állapíthatjuk meg:

- a Bosznia-Hercegovina egészére jellemző etnikai arány nem tükröződött a brčkoi opštinában, ugyanis itt a szerbek aránya a köztársaságinál jóval alacsonyabb volt (több mint 10%-kal), míg a muzulmánok-bosnyákok aránya szinte megegyezett, a horvátoké pedig csaknem 50%-al volt több mint Bosznia-Hercegovina egészében,
- a jugoszlávok aránya majdnem 20%-kal volt magasabb a köztársaság egészéhez viszonyítva, azonban a jugoszláv öntudatú személyek több mint 90%-a Brčko városában lakott,
- az egyéb nemzethez tartozók aránya is 40%-kal magasabb volt a köztársaság egészéhez viszonyítva.

Területi elhelyezkedésüket tekintve a három nemzet homogénen csak a településeken belül helyezkedett el. A településstruktúrára a nemzetiségileg tömbös elhelyezkedés csak az opština keleti, északkeleti részére volt jellemző, ahol szerb települések domináltak. Az opština középső része volt a leginkább kevert (Brčko–Tuzla vasút mentén), az északi–északnyugati területeken zömmel horvát települések voltak találhatóak, amíg délen zömmel muzulmán települések feküdtek néhány horváttal keveredve (2. térkép).

1. ábra

A brčkoi opština lélekszám-nagyság szerinti településcsoportjainak etnikai arányai 1991. január 1-én

(forrás: Federalni Statistički Zavod)

2.3. Jelentősége

Brčko városa Jugoszlávia felbomlása kapcsán került a figyelem középpontjába. Először, mint a boszniai szerbek által ellenőrzött két nagyobb területesség (boszniai Krajinák és azon keresztül a horvát Krajinák valamint Kelet-Bosznia illetve Szerbia) közti kapcsolattartás neuralgikus pontja, majd a Daytoni Békeszerződés kapcsán, mint az egyetlen területi kérdés melyben a felek nem jutottak dűlőre, végül az éppen a daytoni rendezés hiányossága miatt kialakításra kerülő Brčkoi Körzet (Brčko District) létrejötté kapcsán. Emellett az amerikai katonai elemzők szerint egy esetleges Dayton utáni boszniai konfliktus kirobbanási pontjaként is ez a város tűnt a legvalószínűbbnek.

Ez a rendkívül kedvező közlekedési helyzet, valamint az a tény, hogy a legegyszerűbb kelet–nyugat irányú közlekedés Bosznia-Hercegovinában a Száva mentén lehetséges, igazolja a település stratégiai fontosságát, a kevert etnikai összetétellel kiegészítve pedig magyarázatot ad a háború alatti heves harcokra melyek az opština területén zajlottak.

A Brčkoi Körzet létrejötté után szintén többször került különböző körök érdeklődésének középpontjába. Államjogi helyzete eleve kiemeli a többi opština közül, speciális jogokkal ruházta fel, melyeket a különböző érdekeltségű felek természetesen különbözőképpen értékelnek. Ezek az értékelések a teljes elfogadástól és azonosulástól a teljes elutasításig terjednek. Társadalmi-gazdasági fejlődése is a többi település fölé emeli, itt a legmagasabbak az átlagfizetések, legdinamikusabb az ipar és a kereskedelem fejlődése és úgy tűnik legkiegyensúlyozottabb a költségvetési politika. Kiemelt figyelemre tarthat számot azért is, mert a helyi vezetők és az amerikai megbízott (Supervisor) következetesen multietnikus és multikulturális Brčkot kívánják megvalósítani, mely tükröződik nemcsak a jogalkotásban, de a mindennapi gyakorlati életben is. Ennek egyik fontos

megnyilvánulása az elűzött lakosság visszatelepülésének támogatása és szorgalmazása, egy működőképes multikulturális körzet megvalósítása, mely deklaráltan példaként szolgálhat Bosznia-Hercegovina egésze számára is.

Arra a kérdésre válaszolni, hogy miért e kitüntetett figyelem meglehetősen összetett feladat. Az alábbi hatótényezők szerepe azonban fontosnak tűnik: a háború előtti kevert etnikai összetétel, a mindkét fél számára stratégiai fontosságú közlekedési helyzet, a terület szimbolikus jelentősége. Sokan kiemelik az amerikai jelenlétet (Bosznia-Hercegovina északkeleti részének katonai stabilizálása az amerikai IFOR/SFOR egységekre jutott), mint a különleges körzet kialakításának egyik tényezőjét (a francia zónában lévő és nem kevésbé kevert etnikumú, nem kevésbé szimbolikus és nem kevésbé stratégiai szerepű Mostarban, bár speciális körzet kialakítása sokáig napirenden volt, a gyakorlatban szinte semmi nem történt)

3. A háborús események

Közvetlenül a bosznia-hercegovinai háború kirobbanásának elején a JNA³ és a boszniai szerb csapatok elfoglalták Brčko városát. Erre hatnapi ostrom után 1992. május 7-én került sor, minek következtében a korábbi opština mintegy harmada került a szerbek és a jugoszláv hadsereg kezére. Ez tulajdonképpen magát a várost jelentette, valamint egy kelet–nyugati irányban a főútvonal mentén elnyúló, mindössze 5 km széles földszalagot. A horvát–bosnyák csapatok ellenőrzése alatt maradtak a rurális területek az opština déli részén, ahol a szerb lakosság jelenléte amúgy is csekély volt, azonban a vasút mentén voltak szerb többségű települések is (ICG 1997). A döntően szerb többségű északi–északkeleti rész képezte a Brčko korridor keleti részét, az északnyugati pedig a zömmel horvátok által lakott opštinarész.

A város elfoglalásának dátumából is látszik annak stratégiai fontossága, hiszen az közvetlenül a háborús cselekmények elején végbement, még mielőtt a nemzetközi nyomásnak engedve Jugoszlávia formálisan kivonta volna egységeit Boszniából (május 10.), mielőtt az UNPROFOR boszniai mandátuma kezdődött volna (június 8.), mielőtt Bosznia-Hercegovina elnöksége egyáltalán hivatalosan fegyverkezni kezdett volna és a háborús állapotokat kihirdethette volna (június 20.) (JUHÁSZ et al. 2003). A terület elfoglalását követően a szerbek által megszállt területekről tömegesen kényszerültek távozásra a bosnyákok és horvátok alapvetően megváltoztatva ezzel Brčko városának etnikai arculatát (a város nem szerb lakóinak az aránya 62% volt, tehát 35 889 a potenciális menekültek legszűkebb száma, csak magából a városból). A távozók egy része más opstinákba menekült, jelentős részük azonban az opština horvát–bosnyák ellenőrzésű területeire költözött. Az elmenekültek helyére nagy számban érkeztek

---

³ Jugoszláv Néphadsereg

máshonnan elűzött szerbek (jelentős a Szarajevóból érkezettek száma), így az etnikai viszonyok csak tovább bonyolódtak, megoldásuk, az eredeti lakosok visszatelepítése még nehezebbé vált.

4. A daytoni rendezés Bosznia-Hercegovinában és a brčkoi kérdés

Az egyesült államokbeli Daytonban megkötött békeszerződés (melyet ünnepélyesen Párizsban írtak alá 1995. december 14-én) rendkívül összetett államszerkezetet hozott létre Bosznia-Hercegovinában. Ez a bonyolult rendszer tükrözi a különböző etnikumok egymástól eltérő érdekeit éppúgy, mint az adott pillanatban fennálló erőviszonyokat. A korábban jobb tárgyalási pozícióban lévő Milošević, most a hazáját sújtó szankciók miatt kénytelen volt több helyen is engedményt tenni a tárgyalások folyamán (JUHÁSZ et al. 2003).

Az engedmények azonban két dologra nem terjedtek ki. Milošević nem engedett az előzetesen meghatározott 51–49%-os területi felosztásból, illetve hallani sem akart a bosnyákok által igényelt Posavinai-korridor (és benne Brčko) átadásáról. Annak megszerzése, illetve a későbbiekben megtartása a szerb erőknek a háború során mindvégig stratégiai célja maradt, melynek okairól a fentiekben már szoltunk. Ez az álláspont természetesen a béketárgyalások során sem változott, a boszniai szerbek, illetve a boszniai szerb állam/autonómia léte és működése szempontjából Brčkot és térségét a szerb politika feladhatatlannak tartotta. Ez tükröződött abban is, hogy a daytoni tárgyalásokon a területi kérdések közül ez volt az egyetlen melyben nem jutottak az érintett felek konszenzusra. Ennek egyenes következménye lett, hogy a város hovatartozását nem döntötték el 1995-ben, hanem Milošević javaslatára egy későbbi időpontot jelöltek ki, hogy a város helyzetét rendezzék. Mindhárom fél számos védhető és kevésbé védhető indokot tudott felsorakoztatni saját érvelése mellett, így már a kezdetek kezdetén látható volt, hogy a döntés nem lesz egyszerű később sem.

A Daytoni Békeszerződés második függeléke mondja ki, hogy Brčko helyzetét egy éven belül választott döntőbíróság közreműködésével kell rendezni, melynek tagjai közül a Bosnyák–Horvát Föderáció (Federacija Bosne i Hercegovine, továbbiakban FBiH) és a RS is egyet-egyét jelölhet, a harmadikat pedig, aki az elnöki teendőket látja majd el, a két jelölt választja ki (THE GENERAL FRAMEWORK AGREEMENT... 1995). Erre a poszttra a hágai Nemzetközi Bíróssággal egyetértésben Roberts Owen-t jelölték ki elnökül (ICG 2003).

A szerbek célja a brčkoi korridor kiszélesítése volt, a bosnyákok a várost követelték, míg a horvátok (mint legkisebb fél) ENSZ igazgatás bevezetését tartották volna szükségesnek. Céljai elérése érdekében mindenki minden létező fegyvert bevetett, a RS vezetői a háború kiújulásával is fenyegettek, amennyiben a RS területi integritása csorbát szenvedett volna. Rövid idő alatt nyilvánvalóvá vált azonban, hogy elsősorban a szerb obst-

rukciós politika miatt a békeszerződésben megállapított határidő (egy évre a szerződés életbe lépésétől, azaz 1996. december 14.) nem tartható.

1997 elején a római döntés értelmében létrehozták a brčkoi megbízotti hivatalt, ahova a boszniai főmegbízott nevez ki egy helyettest, hogy felügyelje a békeszerződés betartását, koordinálja a helyi és nemzetközi szervezetek működését, biztosítsa a személyek szabad mozgását, a demokratikus értékek alkalmazását, valamint elősegítse a menekültek és elűzöttek visszatérését. Erre a posztra 1997. március 7-én Bécsben Robert W. Farrandot nevezték ki, két európai helyettessel és számos hivatalnokkal egyetemben, hogy kialakíthassa hivatalát. Szintén Bécsben állapodtak meg arról, hogy mielőbbi helyhatósági választások szükségesek, hogy ezáltal felállhasson egy többnemzetiségű köztisztviselői testület. A RS területén megtartott választásokkal egy időben (1997. szeptember 13–14.) került sor a brčkoi opstina szerbek által ellenőrzött területén is a választásokra, melyeket számos szabálytalanság, incidens és csalás jellemezett, elsősorban a szerbek részéről. Farrand ennek ellenére nem semmisítette meg a szerbek győzelmével járó választás eredményeit, de jogköreiből adódóan egy többnemzetiségű tisztviselő testület felállítását rendelte el, melynek csak részben képezte alapját a választási eredmény. Másik kiindulási pont a választói névjegyzék volt, mely alapján meg lehetett becsülni az egyes nemzetiségek arányát. Természetesen ez a megoldás nem volt a szerbek ínyére, de el kellett fogadniuk, hiszen elutasításával a további tárgyalási pozícióikat rontották volna. A megbízotti döntések nyomán 1997 végére Brčkóban egy többnemzetiségű törvényhozó és végrehajtó testület állt föl, valamint a rendőrség is folyamatosan alakult át ebbe az irányba. (ICG 2003)

A római döntést kiegészítő határozatot hoztak a tárgyaló felek 1998. március 15-én bécsi tanácskozásaik után, de ebben sem sikerült a terület végső státuszát meghatározni. A FBiH továbbra is a teljes opstinát akarta (hivatkozva most már nem csak a stratégiai igényekre, hanem arra is, hogy a szerb fél folyamatosan megsérti a Daytoni Békeszerződést és akadályozza a római döntés végrehajtását), a RS viszont felhagyott a korridor kiszélesítésének igényével, területi integritásáról azonban nem volt hajlandó lemondani. A dokumentumban a nemzetközi közösség tárgyalói leszögezték, hogy 1999-re így vagy úgy (nemzetközi ellenőrzés alatt vagy valamelyik entitáshoz csatolva), de egységesítik az opstinát és megszüntetik az azt kettészelő entitásközi határt. Emellett a brčkoi megbízott jogköreit kiszélesítették, mely szinte megegyezett a boszniai főmegbízotti jogkörökkel. (ICG 2003)

1999. március 5-én Roberts Owen bejelentette, hogy a korábbi brčkoi opstinából független, demilitarizált körzetet hoznak létre, mely szuverenitását az államból eredezteti, de egyszerre tartozik a RS-hoz és a FBiH-hoz is, mint egy kondomínium. Természetesen ez a megoldás elsősorban a szerbeket sújtotta, ők többet veszítettek, mint nyertek, de a nemzetközi folyamatok máshová terelték a közfigyelmet. Ekkorra már a koszovói krízis előrehaladott állapotba jutott, március 24-én meg is indultak a szövetséges csapatok légitámadásai. Ebben a politikai helyzetben csak kevesen figyeltek oda mi történik Brčkóban. (ICG 1999b)

5. A körzet létrehozása

2000. március 8-án (egy évvel az utolsó döntés után) Robert W. Farrand Brčko nemzetközi megbízottja bejelentette a körzet megalakítását és kihirdette annak alkotmányát. Az 1999 és 2000 márciusa között eltelt egy évben rohamléptekkel próbálták a joganyagot harmonizálni, a többnemzetiségű közigazgatást felállítani és működőképesé tenni. A megbízott kinevezett egy ideiglenes kormányt és egy 29 tagú ideiglenes gyűlést is, akik azonban mind a mai napig hivatalban vannak. A cikk megírása után került sor a bosznia-hercegovinai helyhatósági választásokra (2004. 10. 02.), melyről azonban hivatalos adatok még nem láttak napvilágot.

A legfontosabb kérdéseket a brčkoi alkotmányban rögzítették, így a területet, szimbólumokat, állampolgárságot, a körzet és az állam, valamint az entitások viszonyát, a hatalmi ágak egymáshoz való viszonyát stb. A körzet az 1991-es határok között jött létre, székhelye Brčko, saját zászlója, címere nincs. A körzet egésze demilitarizált, az entitások fegyveres erőinek átvonulását a bosznia-hercegovinai törvények szabályozzák, a brčkoi lakosoknak azonban nem tehető kötelezővé a katonai szolgálat. Az alkotmány alapján számos jogkör, illetve tevékenység került a körzet hatáskörébe (itt csak a legfontosabbakat emeljük ki), ezeken a területeken szinte teljes körű autonómiával rendelkezik: a körzet gazdasága, pénzügyei, vámügyintézés, közszolgáltatások/infrastruktúra, köztulajdon, kultúra, oktatás, egészségügy, környezet(védelem), szociális feladatok, bírói és jogi feladatok, rendőri feladatok, lakásügy, településfejlesztés. (STATUTE OF THE...2000)

Az állampolgárság kérdésében a törvényalkotók igen liberálisak voltak, hiszen nem csak a háború előtti lakosság igényelhetette azt, hanem mindenki brčkoi állampolgár lehetett akinek állandó lakhelye Brčkoban van, vagy 1991 előtt ott volt és azóta nem létesített máshol, vagy aki 1991 után lett brčkoi lakos de azóta hivatalosan is menekültté vált.

A körzet hatalmi rendszerét szintén az alkotmány szabályozza. Ez alapján a törvényhozó testület a Körzeti Gyűlés, a végrehajtó a Körzeti Kormány, míg az igazságszolgáltatás a Körzeti Bíróság joga. A rend fenntartásáért és szinte az összes belügyi feladatért a Körzeti Rendőrség felel, a város polgármestere pedig a kormányfői funkciókat látja el.

Bár nemzetiségi szempontból az alkotmány kevés konkrét regulációt tartalmaz, számos helyen találkozhatunk egy-egy fél mondattal, melyek a nemzetiségi egyensúly fenntartására irányulnak. Ilyen a közalkalmazottakról szóló 21. cikkely, mely kimondja, hogy a hivatalt szakmai alapon nyílt pályázat után kell odaítélni, de úgy, hogy a lakosság nemzetiségi összetételét tükrözze a közalkalmazottak összetétele. Ehhez hasonló a 48. cikkely, mely a kormány osztályairól (tkp. minisztériumairól) szól, és szintén a lakosságot tükröző megoszlást ír elő. A Körzeti Gyűléssel kapcsolatban azonban szabad kezet ad a megbízottnak, hogy olyan választási rendszert alkalmazzon amelyet jónak lát. (STATUTE OF THE...2000)

Bár a rendszer nem tökéletes és számos kritika érte egyes intézkedéseit (például a választások hiányát és az ideiglenes kormány továbbélését, ma-

gát a nemzetközi megbízotti rendszert, egyáltalán a körzet létrehozásának szükségességét) néhány dolog azonban kétségtelen. Itt a legstabilabb a pénzügyi politika az országban, úgy tűnik, hogy a mindennapi életben csakúgy mint a politikában konszenzus teremődik a három fél között, ami magában foglalja az együttélés elfogadását is, fejlődik a gazdaság és a kereskedelem, visszatérnek az elűzöttek, újjáépülnek a lerombolt házak. Mindezen folyamatok egyik általunk legjobbnak tartott indikátora az elűzött és elmenekült lakosság visszatérése. Azért tartjuk ezt a mutatót fontosnak, hiszen visszatérni csak egy viszonylagos biztonságba lehet, amely biztonság elsősorban jogbiztonságot, személyes fizikai biztonságot, anyagi/megélhetési biztonságot jelent. Úgy gondoljuk, hogy a visszatelepülések mind azt igazolják, hogy a körzetben pozitív politikai, gazdasági, kulturális és ami legfontosabb: megbékélési folyamatok indultak el.

6. Visszatelepülések

Sajnos meglehetősen nehéz hű képet nyújtani mind Bosznia-Hercegovina, mind a Brčkoi Körzet etnikai viszonyairól. Ennek legmarkánsabb oka a népszámlálás hiánya egészen 1991 óta. A feldolgozott adatokban az UNHCR statisztikai adataira, az entitásbeli, valamint a közös köztársasági statisztikai hivatalok adataira és becsléseire támaszkodhatunk. Brčko esetében külön probléma, hogy az entitásbeli statisztikai hivatalok nem kompetensek az opstina területén, a Körzetnek pedig nincs külön statisztikai hivatala.

A Daytoni Béke megkötése után közvetlenül megindult a menekültek visszatelepítési folyamata, azonban egészen 2000-ig ez a folyamat alapvetően többségi visszatérések időszaka, azaz a bosnyákok és a horvátok a FBiH, a szerbek pedig a RS területére tértek vissza.

A menekült illetve a költözésre kényszerült személy fogalmakat a jelen kötetben megtalálható *Bosznia-Hercegovina népességének kérdései 1945-től napjainkig* című cikkben meghatározott értelemben használjuk itt is.

2000-ig a megosztott brčkoi opstinára sajnos nem állnak rendelkezésre menekült, és költözésre kényszerülő személyekről szóló visszatérési, adatok, de nagy valószínűséggel a már említett többségi visszatelepülések voltak jellemzőek mindkét részre. A 2000. év után azonban az addigi kommunikációmentességet és visszatelepítési nehézséget felváltotta a „visszatelepülés erősebb hulláma”, amely a következő két évben is jelentős méreteket öltött majd napjainkig visszaeső tendenciát mutatott. A Brčkoi Körzet megalakulásával, amely pontosan a visszatelepülés fellendülésével esett egybe, egy megosztott térség többségi visszatelepülései válhattak, és váltak kisebbségivé, avagy többségivé, függően attól határnak tekintjük-e az opstinát megosztó korábbi határvonalat illetve a multiethnikus modellben nemzetnek vagy kisebbségnek tekintjük a Bosznia-Hercegovina három államalkotó nemzetei közül a legkisebb számút a Brčkoi Körzetben. Véleményünk szerint a 2000 utáni, ekkor már statisztikailag is követhető tele-

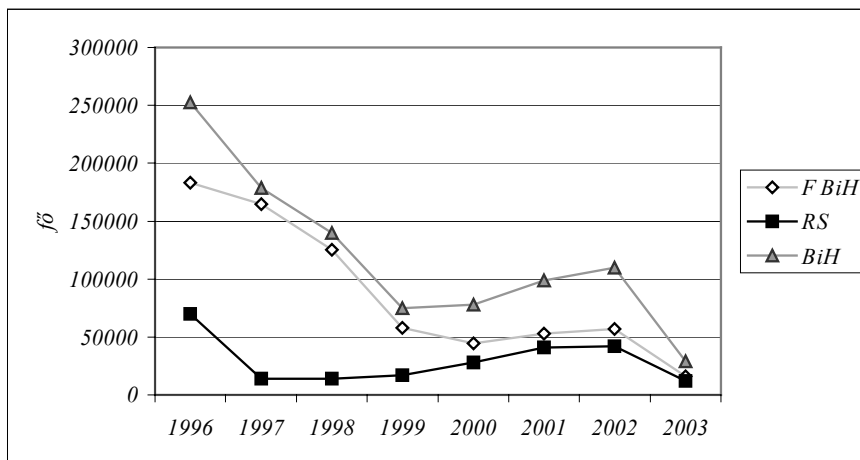
pülések mindegyike számíthat kisebbségnek, ugyanis a többségek nagy valószínűséggel már 2000-ig végbementek, másrészt pedig a multietnikus modellben nincs szó sem kisebbségi sem többségi alapról. Ezért megállapítható, hogy a kisebbségi vagy többségi visszatelepülések kategória nem „Brčko District kompatibilis” mégis a nemzetközi szakirodalom nyomán annak használatát átvesszük, az említett kételyek megfogalmazásával.

6.1. Menekültek

A menekültek célországait egész Bosznia-Hercegovinát illetően elsősorban a környező Horvátország (14%), Jugoszlávia – ma Szerbia és Montenegró államközössége (25%) – valamint Németország (28%) és Ausztria (7%) adta (zárójelben a menekültek teljes létszámához viszonyított arány az adott fogadó ország részéről). A külföldről hazatelepült menekültek legnagyobb hulláma közvetlenül a Daytoni Béke utáni három évben következett be azután, bár 2003-ban a Bosznia-Hercegovinát elhagyni kényszerülők közül még megközelítőleg 400 000 fő számított menekültnek és közülük mintegy 100 000 fő tartós megoldásra várt (állampolgárság, munkavállalási engedély stb.) a fogadó országban.

2. ábra

Menekült visszatérések Bosznia és Hercegovina területére, évenként és entitásonként 2003. 06.01. napjáig

forrás: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice

Láthatjuk, hogy a külföldön élő menekültek magas száma ellenére a visszatelepülések napjainkra szinte jelentéktelen szintre csökkentek és a hangsúly egész Bosznia-Hercegovinában és így a Brčkoai Körzetben is a már hazatelepültek régi lakhelyükre költözésén illetve reintegrálódásán van.

6.2. Elköltözöttek és visszatelepülők

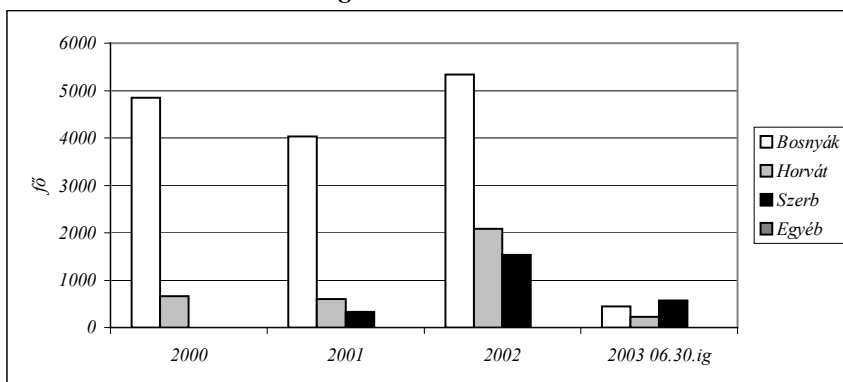
A Körzet létrehozása óta (ez előtt statisztikailag a RS-hoz számították a szerb a FBiH-hoz a föderációs résznek a visszatelepülési adatait) 20 674 fő települt vissza az egykori opstina területére. Ezzel a teljes bosznia-hercegovinai visszatelepedéseknek a körzet mintegy 2,15%-át adja, ez megegyezik a háború előtti opstina a köztársaság összlakosságához viszo-

nyuló lakossági arányával, tehát mennyiségileg nem jelent különösebb példát az opstina.

A visszatérés nemzetiségi összetételében azonban észrevehető a háború előtti állapot felé való eltolódás, ami nem mondható el sem a FBiH-ra sem a RS-ra. Bár a menekültek potenciális számától messze elmarad a 20 674 visszatelepült, mégis a muzulmán nemzetiségűek nagy visszatérési mutatója egyre inkább a háború előtti állapotokat hozza közelebb.

3. ábra

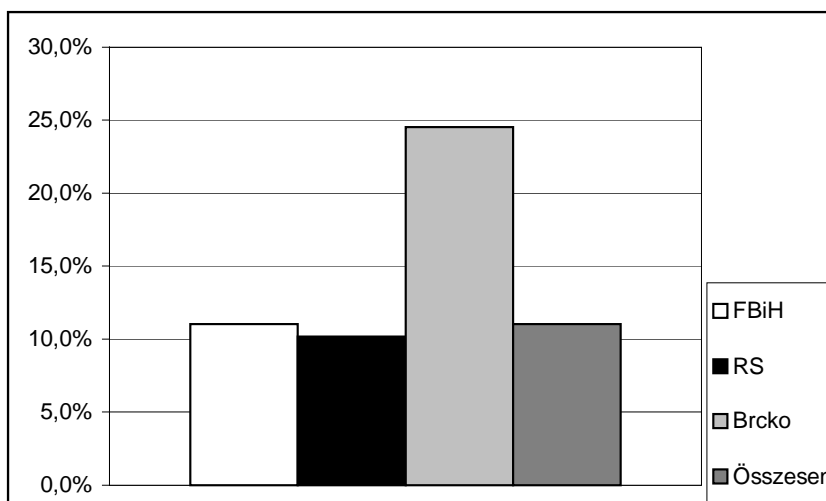
A menekült és elköltözni kényszerült személyek visszatérése évenként és nemzetiségenként a Brčko Körzetbe

forrás: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice

Ezt látszik igazolni az ENSZ szakosított szervezetének (UNHCR) statisztikája is, melyből kiderül, hogy amennyiben csak a kisebbségi visszatéréseket (a korábban említett fenntartások figyelembevételével) tekintjük, a Brčkoi Körzet a többi politikai egységnél kedvezőbb eredményeket mutat fel (4. ábra). Ez, mint már korábban is utaltunk rá, csak akkor lehetséges, ha a társadalmi-gazdasági viszonyok, a jogi szabályozás, a politikai légkör és mindenek előtt a mindennapi életet leginkább érintő közigazgatás, hivatali rendszer lehetővé teszik a (személyes lét-, anyagi, kulturális, jogi, politikai...) biztonságot. Ennek egy részéről, az elméleti szabályozásról (alkotmány, jogalkotás, ellenőrzési mechanizmusok) részletesen szövegeztünk. Legalább ilyen fontosnak véljük azonban a perszonális, hétköznapi kapcsolatok szintjén történő változásokat, melyek itt nem képezték vizsgálatunk tárgyát.

4. ábra

Az összes kisebbségi visszatértek aránya az egyes területek összlakosságához viszonyítvaforrás: UNHCR

A 2000. év menekült-visszatérési impulzusvételét több eredőből is vizsgálhatjuk mint a legfontosabbat az ingatlan és bérlői jogok visszatérítéséről szóló megállapodást emelnénk ki, mely realizálása 1999 októberében vette kezdetét. 2003. július 30. napján a benyújtott kérvények 80,48%-át bírálták el a RS-ban, és 86,44%-át a FBiH-ban, néhány opstinában ez a mutató már elérte a 100%-ot, de különösen a RS egyes területei, leginkább Banja Luka és környéke, messze elmaradnak az előbb említett átlagtól.

A Brčkoi Körzet ebben a tekintetben is példaértékű lépéseket tett, ugyanis az említett időpontban az elbírált kérvények aránya itt már 92,23% volt.

6.3. Ingatlantulajdonlások, tulajdonosi struktúra helyreállítása

A Brčkoi Körzet teljes lakóingatlan állománya 1991-ben 22 123 „egységet” jelentett, ezek használóinak és tulajdonosainak (mind állami, mind magántulajdonban lévő lakóingatlanokról van szó) nemzetiségi hovatartozás szerinti megoszlása lényegében azonos volt az opstina lakosságának nemzetiségi hovatartozásával, és a leginkább hasonlított a FBiH és a RS-val való összehasonlításnál a köztársasági átlag struktúrájához. Azonban ha különválasztjuk az állami és a magántulajdonúakat már, különbségeket találunk. Egyértelműen kiténik a horvátok esetében a magántulajdon és a használt állami tulajdonú ingatlanok közötti magas aránykülönbség, ezt némileg a települési struktúra, másrészt pedig a 20. századbeli etnikai változás is magyarázza. Az előbbit támasztja alá az egyéb nemzetiségek nagyon magas állami tulajdonú lakásingatlan használata is (ők döntően Brčko város lakói közül kerültek ki).

2. táblázat

A lakóingatlan nemzetiségi megoszlása tulajdonos és használó szerint a Brčkoi opstinában 1991-ben

	összes ingatlan száma	ebből							
		muzulmán–bosnyák tulajdonos, használó	%	horvát tulajdonos, használó	%	szerb tulajdonos, használó	%	egyéb nemzeti-ségű tulajdonos, használó	%
Magántulajdonú lakóingatlanok	18 021	8 078	44,8	4 586	25,4	4 165	23,1	1 192	6,6
Állami tulajdonú lakóingatlanok	4 102	1 623	39,6	480	11,7	1 119	27,3	880	21,5
Állami és magántulajdonú lakóingatlan együtt	22 123	9 701	43,9	5 066	22,9	5 284	23,9	2 072	9,4

(forrás: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice)

A háborús cselekményekben az opstina területén ingen magas volt a megrongálódott vagy éppen megsemmisült lakóingatlanok aránya (sajnos nem létezik statisztika a megsérült ingatlanok tulajdonosainak nemzetiségi hovatartozásáról).

3. táblázat

A háborús cselekmények során megsérült lakóingatlanok aránya

Összes lakóingatlan 1991-ben	1992 és 1995 között megsérült lakóingatlanok száma				
	Sérült 20% ig	20-70% ig	70% fölötti sérülés	Összes sérült ingatlan	A sérült épületek aránya az összes lakóingatlan számhoz
22 123	1 163	12 109	2 094	15 366	69,45%

(forrás: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice)

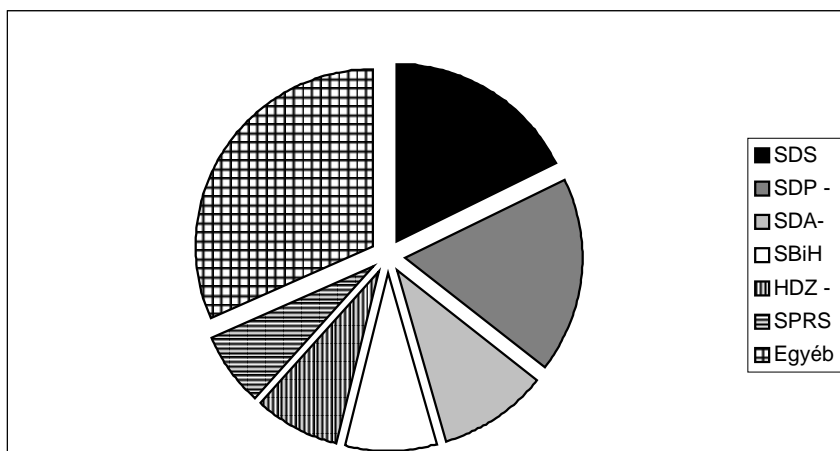
2003. június 30-ig a Körzetben 2 510 felújított épületet regisztráltak ez 16,33%-a a megrongált épületeknek, ez a mutató, bár elégtelennek tűnik, az egyik leglátványosabb Bosznia-Hercegovina területén.

7. A 2004-es helyhatósági választások

A Bosznia-Hercegovinában 2004 októberében tartott helyhatósági választásokat a Brčkoi Körzetet tekintve több szempontból is érdekesnek

tartjuk. Mint korábban említettük a körzetben most tartják az első szabad választásokat, így azt nagy várakozások előzték meg (Paddy Ashdown boszniai megbízott külön levelet írt a brčkoi választópolgároknak a demokratikus választások jelentőségéről). Hivatalos végeredmény még nem látott napvilágot, de az előzetes információk alapján levonhatunk néhány következtetést a körzettel kapcsolatban. Az opstinák közül itt volt a legmagasabb a szavazók aránya (60,9%, országos átlag: 46,8%), és a várakozásokkal ellentétben az eredmények nem hozták a szélsőségek egyértelmű előretörését. (5. ábra) Pontosabb elemzésre a végleges adatok birtokában vállalkozhatunk csak, a szavazók magas arányát és a szociáldemokrata párt (SDP – deklaráltan multietnikus gyűjtőpárt) jó szereplését azonban mindenképpen kedvező jelnek értékeljük.

5. ábra
A 2004-es helyhatósági választások előzetes, nem hivatalos eredménye a Brčkoi Körzetben

forrás: Izborna Komisija Bosna i Hercegovina <http://qry.izbori.ba/>

8. Összegzés

Az említett mutatók, tények mind tanúskodnak a brčkoi közigazgatási modell, Bosznia-Hercegovinához viszonyított látványosabb fejlődéséről, sikeresebb revitalizációjáról, a multikulturalizmus működőképességéről, azonban számos ponton még nem sikerült megtalálni a megoldást Bosznia-Hercegovinába való beilleszkedésére, kettős helyzetének hosszú távú megoldására. Ilyen hiányosságok a helyhatósági választások megtartása (ezt a hiányt a 2004. októberi választások pótolták), a nemzetközi megbízotti rendszer felszámolásának kérdése, az államszervezetbe való reintegráció módja és ideje.

Az elkövetkező évek fogják majd bebizonyítani, hogy vajon a Brčko-modell tiszavirág életű, a fekete gazdaság és „Arizona piacok” által fenntartott érdekek mentén maradt fenn, vagy példaként fog funkcionálni Bosznia-Hercegovina egésze számára. Az mindenképpen biztos, hogy Brčko jövőét Bosznia-Hercegovina jövője határozza meg, és nem fordítva.

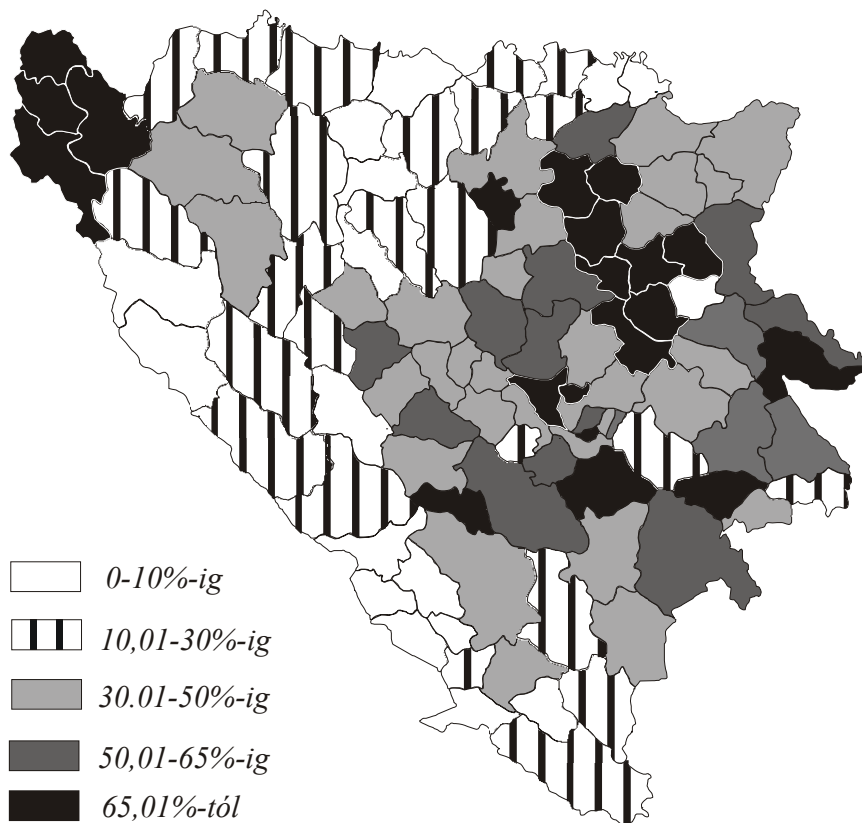
9. Irodalom

- BABIĆ, A. et al (ed.) 1956: Enciklopedija Jugoslavije 2. kötet, Boszna i Hercegovina címszó. Leksikografski zavod FNRJ Zagreb, pp. 1-153
- BRČKO DISTRICT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA – Economical resources, legal system, benefits of investment. Brčko, 2000
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP 1997: Brčko Arbitration: Proposal for peace. ICG Bosnia Report No. 18. Sarajevo.
<http://www.crisisweb.org/home/index.cfm>
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP 1999a: Brčko: A comprehensive solution. ICG Balkans Report No. 55. Sarajevo.
<http://www.crisisweb.org/home/index.cfm>
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP 1999b: Republika Srpska – Poplacen, Brčko and Kosovo: Three Crises and Out? – ICG Balkans Report No. 62. 1999. Sarajevo,
<http://www.crisisweb.org/home/index.cfm>
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP 2002: Dalji izazov na putu povratka izbjeglica u Bosnu i Hercegovinu. ICG Balkans Report No.137. Sarajevo/Brussels,
<http://www.crisisweb.org/home/index.cfm>
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP 2003: Bosnia's Brčko: Getting in, getting on and getting out. ICG Balkans Report No. 144. Sarajevo/Brussels. <http://www.crisisweb.org/home/index.cfm>
- IZVJEŠTAJ IZ OBLASTI IZBJEGLICA I RASELJENIH OSOBA U BIH I PROVEDBE IMOVINSKIH ZAKONA-Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosna i Hercegovina, 2003. augustus.
- JUHÁSZ J. 1999: Volt egyszer egy Jugoszlávia: A délszláv állam története. Budapest
- JUHÁSZ J.–MÁRKUSZ L.–TÁLAS P.–VALKI L. 2003: Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Budapest
- KLEMENČIČ, M. 2000: Prostovoljne in prisilne migracije kot orodje spreminanja etnične strukture na območju držav naslednic nekdanje Jugoslavije IN:Boris Jesih: Rasprave in gradivo, 36/37, Inštitut za narodnostna vprašanja, Institut for ethnic studies. Ljubljana.
- Malcolm, N. 1995: Povijest Bosne – kratki pregled, Erasmus Gilda – Novi Liber DANI, Zagreb – Sarajevo.
- PETROVIĆ, R. 1987: Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt. Istraživačko izdavački centar SSO Srbije Beograd pp. 34-36.
- POPIS STANOVNIŠTVA, DOMAĆINSTAVA, STANOVA I POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA 1991-Nacionalni sastav stanovništva-rezultati za republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991.

- Statistički bilten 234. – Državni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993. december.
- RESS, I. 2003: A bosnyák nemzettudat fejlődése. In: Ábrahám-Gereben Stekovics (szerk): Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában PPKE BTK, Piliscsaba.
- STATUTE OF THE BRČKO DISTRICT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA . Office of the High Representative, Legal Department 2000. Brčko. www.ohr.ba
- THE GENERAL FRAMEWORK AGREEMENT FOR PEACE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA. 1995, Dayton. www.ohr.ba
- ŽULJIĆ, S. (1989): Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena Ekonomski institut-Zagreb.
- <http://www.mhrr.gov.ba/MHRRIzbjeglice.htm>
- <http://www.crpc.org.ba/new/bo/PLIP.htm>
- <http://www.crisisweb.org/home/index.cfm>
- <http://www.rzs.rs.ba/latinica.htm>
- <http://www.fzs.ba/fzsb.htm>
- <http://www.bhas.ba/index2/index.htm>
- <http://qry.izbori.ba/>

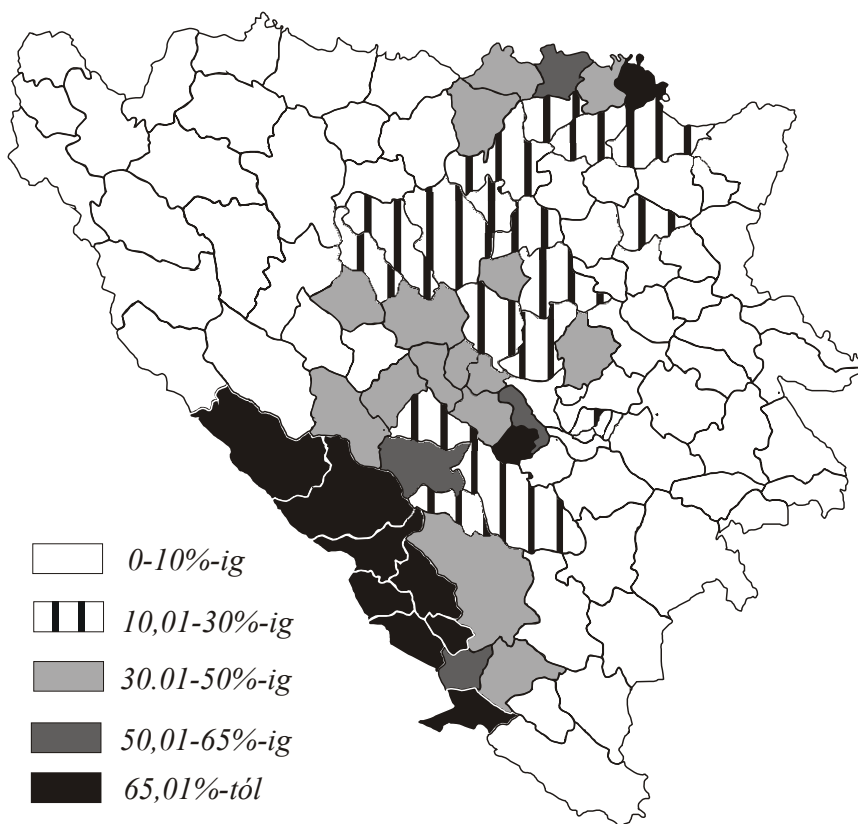
Térképmelléletek

*1. számú térképmelléklet
A muzulmánok (bosnyákok) aránya opstinánként,
az 1991-es népszámlálás adatai szerint*

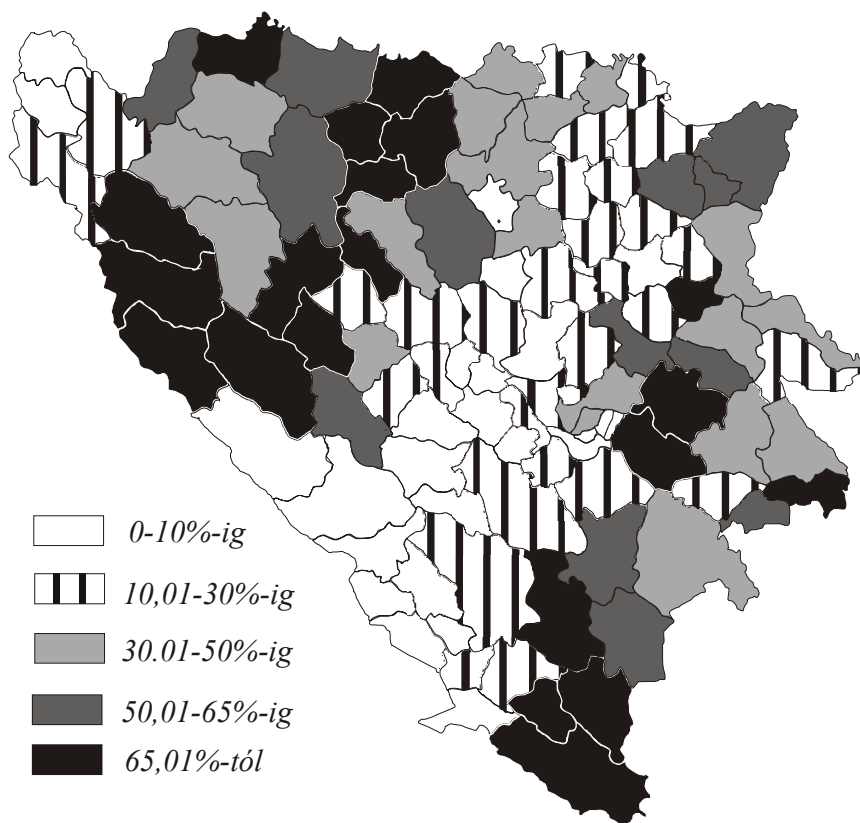
Forrás: Federalistički statistički zavod alapján szerk.: Végő A. 2004.

2. számú térképmelléklet
A horvátok aránya opstinánként,
az 1991-es népszámlálás adatai szerint

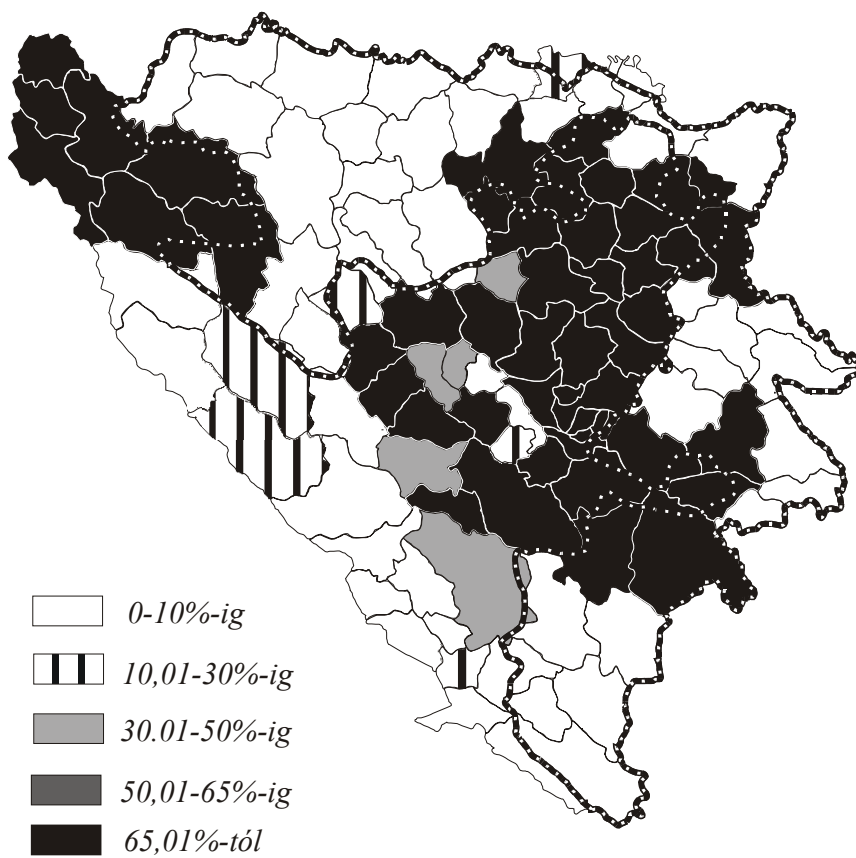
Forrás: Federalistički statistički zavod alapján szerk.: Végh A. 2004.

3. számú térképmelléklet
A szerbek aránya opstinánként,
az 1991-es népszámlálás adatai szerint

Forrás: Federalistički statistički zavod alapján szerk.: Végh A. 2004.

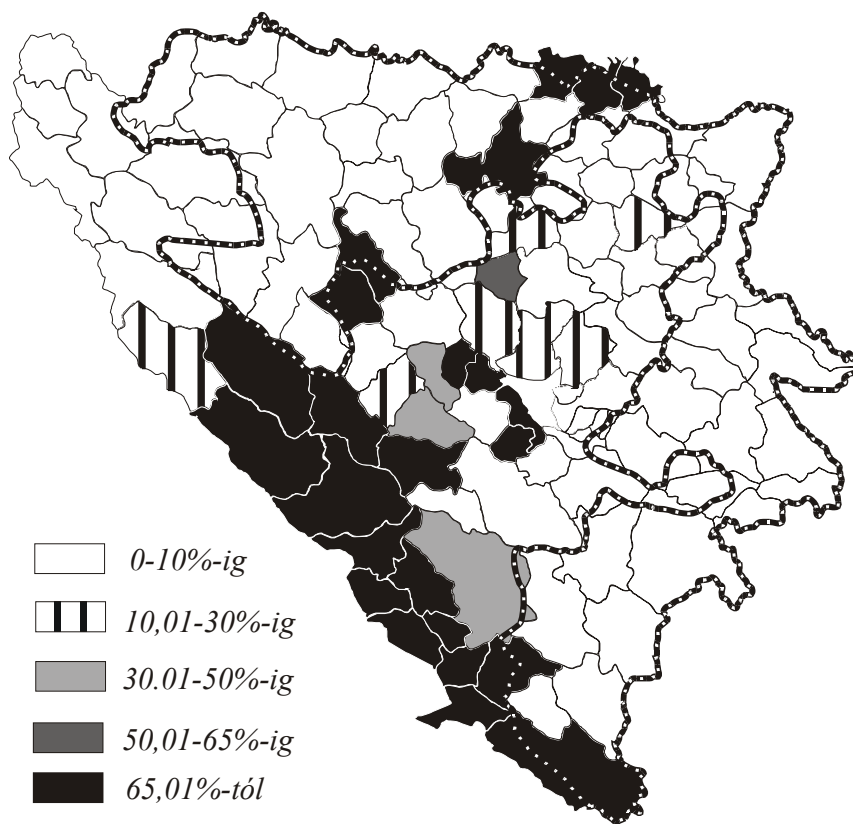
4. számú térképmelléklet
A bosnyákok aránya opstinánként,
(2003)

Forrás: Federalistički statistički zavod alapján szerk.: Végő A. 2004

5. számú térképmelléklet
A horvátok aránya opstinánként,
(2003)

Forrás: Federalistički statistički zavod alapján szerk.: Végh A. 2004